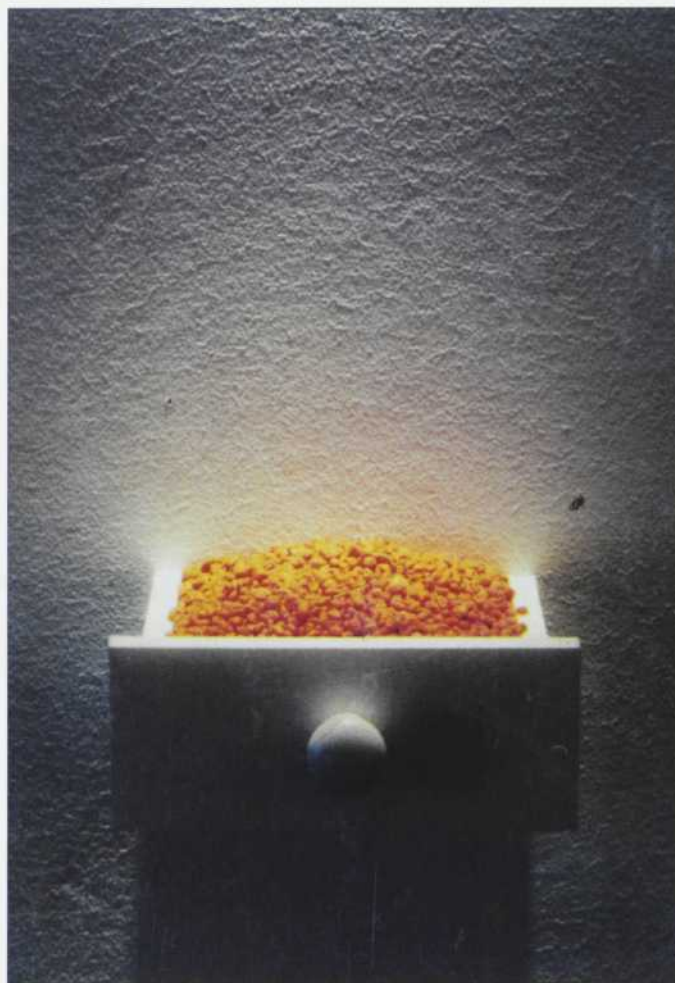

Vikerkaar

7-8/1998

Bertolt Brecht ilmub taas: **Baali**-nimelise mehe elukäik. **Priidu Beieri**, **Ene Mihkelsoni**, **Triin Soometsa** ja **Arne Merilai** luuletusi. **Peeter Sauteri** näidend ja **Tiiu Hallapi** eksistentsiaalpsühholoogiline käsitlus **Sauterist**. **Raudami**, **Serpen'i** ja **Vadi** jutud. **Jacques Derrida** poliitilised ideed ja poetilised eksperimendid. **Leonidas Donskis** ja **Tõnu Viik** intellektuaalide hiilgusest ja viletsusest. **Peeter Torop** ja **Märt Kivine Umberto Eco**st kirjaniku ja esseistina. **Eve Kase** valged jumalannad. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 12. aastakäik.
Juuli-august, 1998. Nr. 7-8.

SISUKORD

Manfred Jendryschik
Brecht maapaos **1**

Bertolt Brecht *Baali-nimelise mehe elukäik* **2**

Priidu Beier *Luulet* **28**

Toomas Raudam *Scott* **36**

Ene Mihkelson *Luulet* **57**

Triin Soomets *Luulet* **62**

Peeter Sauter *Kust mina tean* **64**

François Serpent *Kiri*

Draakontydrukule **75** *Eile magasin ma Eveliniga* **76** *En plein air* **78**

Muinasjutt inimese pojast **79**

Martin Luther **80** *Öö* **80**

Urmas Vadi Leib **82** *Puuliimija* **83**

Arne Merilai *Elva anagramme* **86**

Reet Varblane *Eneseleidmise teekond: leedi E.K-st väikeste maajumalannadeni* **94**

Mark Lilla

Jacques Derrida poliitika **97**

Richard Rorty *Ironistlikust teooriast*

privaatsete allusioonideni: Derrida **113**

Märt Väljataga *Kaks vaadet Ameerikast Jacques Derridale* **129**

Leonidas Donskis

Intellektuaalide lõpp? **136**

Tõnu Viik *Intellektuaali mütoloogiline kujund* **151**

Märt Kivine *Umberto Eco hästitehtud kirjandus* **159**

VAATENURK

Peeter Torop *Umberto Eco reaalsusest Eestis* **169**

Hannu Oittinen

Lugu: loos – logu **175**

Tiiu Hallap

Ma näen, et ma ei näe **176**

Epp Annus *Kevade tulekust. Kirjutades juba kirjutatut* **183**

Tõnu Kaalep *Seisab ja ujub* **185**

Lauri Sommer *Vaimupomm Barbie'le ja Kenile* **186**

Veiko Märka *Halb raamat ja veel parem raamat* **188**

Kujundus: Jüri Kaarma

Värvifotod: Eve Kask, Toomas Kohv (esi- ja tagakaas).

© "Vikerkaar", 1998.

Esikaanel:

Eve Kask. "29½". Näitus Tallinna Linnagaleriis. Detail. 1998.

Tagakaanel:

Eve Kask. "29½". Näitus Tallinna Linnagaleriis. Näituseruumide üldvaated. 1998.

MANFRED JENDRYSCHIK

Brecht maapaos

Saksa keelest tõlkinud Debora Vaarandi

Vihmaleheliste puude all
istuda

pilgu all käsi
see puistab paberile
märke
musti ja tulvil valgust

sõnumid
vana marki raadiost ja
mõtisklused tindipoti juures
mitte ainult

prillide taga
mõnikord väsinud kärsitusest
põlevad
silmad

pilk vihmalehelistel puudel

BERTOLT BRECHT

BAALI-NIMELISE MEHE ELUKÄIK **Bertolt Brechti draamabiograafia** **("Baali" lavatöötlus)** **1926**

Tõlkinud Debora Vaarandi

Eessõna

Selles Bertolt Brechti lavabiograafias näete ühe mehe – Baali elu, kuidas see on kulgenud selle sajandi alguses. Te näete Baali anormaal-sust, seda, kuidas ta eluga toime tuleb kahekümnenda sajandi maail-mas. Näete Baali kui relatiivset inimest, kui passiivset geniust, Baali fenomeni tema esimesest ilmumisest kombekate inimeste hulka kuni ta koleda lõpuni. Näete, kuidas ta koletul hulgal pruugib parema seltskonna daame, kuidas ta inimesi kohtleb. See elu oli sensatsioo-niliselt moraalitu. Lavale seadmisel on seda tunduvalt mahendatud. Etenduse alguses näeme Baali kui poeti esinemas hästikasvatatud inimeste ees aastal 1904. Avataktis näete Baali kujukalt igast küljest ja kuulete ta enda suust, kuidas tal on kombeks ette kanda oma tuntud koraali suurest Baalist, ja seda tema enda leiutatud originaalse bändžo saatel.

Baal

Siis kui valges emasüles sirus Baal,
taevas juba kõrgus, põhjatu ja lai,
noor ja alasti ja kaunis üle maa.
Baalile ta kohe armsaks sai.

Oli rõõm või mure, taevas samaks jäi,
magas Baal, ei teadnud ilmast-maast.
Oli purjus Baal, siis taevas lilla näis,
heleroosa paistis kainest peast.

Eluaasadel või poris, patuteel
paljalt püherdada oli Baali viis.
Ainult taevas, ikka taevas oli see,
kes ta alastuse kattis siis.

Ja kui raisakulle ülal märkab Baal
luuramas, mil tunnike tal lööb,
surnut teeskleb Baal ja linnu kätte saab,
priske pala kõhutäiteks sööb.

Hädaorus, tumeneva taeva all
laiad laamad tühjaks õgib Baal.
On need söödud, lauldes läheb ta
igavesse laande puhkama.

Neelab Baali mullarüpp, mis siis!
Mis tal sellest, tal on isu täis.
Silmapõhjas taeva kaasa viis,
mulla seeski see tal alles jäi.

Ja on ammu kõdunenud Baal,
taevas kõrgub igavesti nii
imekaunis, noor ja alasti,
nagu Baalile kord armas oli ta.

1. pilt. Tuba söögilauaga.

Mäch, Emilie Mäch, Johannes Schmidt, dr. Piller, Baal tulevad sisse.

MÄCH (*sel ajal, kui Baal püstijalalaua ääres sööb*): Ma võin vist öelda, et tänu just minule esimesena selgus Teie tee kuulsuse tippu-

dele, tee, mis on juba ette määratud Teie geniaalsuse poolt. Igiaegadest peale on geeniust jälitatud, eluvõõrana ja ülevamaid hääli kuulates, astub ta alla külma maailma. Olgu minu salong esimene, mis Teile avanenud, enne kui Teid meie käest röövivad Kleisti-auhinna austus-avaldused. Ehk võtaksite lonksu veini? Kas te vähki sööte?

PILLER: Teiega peab otsekohe midagi ette võtma, härra Baal. On vaja, et härra Mäch Teile luuletused välja annaks.

MÄCH: Ma annan nad välja. Mul lüürika jaoks seda puru jätkub.

PILLER: Mina kirjutan Teie kohta essee. On Teil käsikirju? Mul on sidemeid ajalehtedega.

JOHANNES: Härra Baal laulab oma värse voorimeestele.

MÄCH: Fantastiline!

EMILIE: Kerglase luule jultunud loomus,
apelsinmõrkjas, hämar ning hõrk,
jää peal hoitud, malailikult joodud.
Juuksed silmis! Oo oopiumimürk!

Kas tõesti Teie värside?

JOHANNES: Jah, härra Baali omad. Seal saab ta harilikult ühe laulu eest kaks napsi kirsilikööri. Ühe napsi eest näitab härra Baal enda leiutatud originaalset pilli. Nagu ta ise ütleb, tunnevad tulevased põlved seda Baali-nimelise bändžona.

MÄCH: Fantastiline!

JOHANNES: Ta esineb Gütervaksali juures õllebaaris.

EMILIE: Te olete vist palju lugenud?

MÄCH: Lase tal ometi rahus süüa. Las ta kõigepealt toibub. Eks kunst ole ka töö. Võtke konjakit, Henessy, siin on kõike!

EMILIE: Te elate kuskil autogaraažis?

BAAL: Puu tänav 64a.

MÄCH: Fantastiline. Kas olite montöör?

EMILIE: Paberonnides märatsevtuulistes
keeb maailma iharaim voom,
kui kuu, see malbe valge loom
kukub kõledast laotusest.

BAAL: Sohvrivid maksavad, kui neile midagi meeldib.

MÄCH: Ma annan Teile luuletused välja.

BAAL: Mul pole särke. Särke võiks mul vaja minna.

MÄCH: Te ei hooli kirjastamisplaanist?

BAAL: Võivad olla ka daamisärgid.

EMILIE: Aga ta šansoonid on võrratud.

MÄCH: Kas Te reisite? Abessiinia mäed oleksid midagi Teie jaoks.

BAAL: Siis tulgu nad parem minu juurde, need Abessiinia mäed.

PILLER: Teiesugune inimene ei hooli realiteedist. Teie eluvaistu juures!

BAAL: Aastal 1904 süütab Josef Mäch Baalile sigari.

MÄCH: See on fantastiline.

BAAL (*Emiliele*): Kas Te ei mängiks midagi harmooniumil?

PILLER: Olete veider okasloom.

MÄCH: Söömine harmooniumi saatel! Vägev!

BAAL: Nõnda näen vähemasti Teie käsivarsi.

MÄCH: Kas võtate veel suitsuangerjat? Ei? Siis ma süön selle.

EMILIE: Ärge jooge nii palju, härra Baal!

BAAL (*vaatleb Emiliet*): Kas kauplete puiduga, Mäch? Kaneelipuit ujub Teie jaoks, Mäch? Seitse maharaiutud metsa. (*Jobb ühthevalu.*)

EMILIE: Jooge niipalju kui soovite. Tahtsin Teid ainult paluda.

PILLER: See härra on hirmuäratav nii oma luules kui ka joomises.

BAAL: Kenad käsivarred loevad juba palju, nüüd on näha. Mängige ülevalt edasi, siis näeb paremini.

PILLER: Muusikast endast Te vist ei hooli?

BAAL: Muusika segab mind vähe.

MÄCH: Veame kihla, kes jaksab rohkem juua? Vean kihla viie musliinsärgi peale, Baal.

BAAL: Mul on isu täis.

PILLER: Teie lüürikal on halb kõrvalmaik, see on kahjuks kindel.

BAAL: Te vist kauplete loomadega, Mäch?

MÄCH: Kas saan siis Teie luuletused?

BAAL (*silitab Emilie käsivart*): Ta räägib ikka veel luuletustest.

MÄCH: Lõppude lõpuks tahan Teile ju heameelt teha. Emilie, kas sa kooriks veel õunu?

BAAL: Te ei taha, et Teie käsivarsi nähtaks.

EMILIE: Ärge nüüd enam šerrit jooge.

MÄCH: Fantastiline. Ehk tahate vanni minna? Kas lasen Teile voodi valmis seada? Või veel midagi?

PILLER: Nüüd ujuvad Teie särgid minema, Baal. Lüürika juba läks.

BAAL: Ma elan, nagu öeldud, Puu tänav 64a. Miks mitte minu põlvel? Mispärast monopolid? Minge magama, Mäch.

MÄCH: Kui ma Teiega juttu ajan, on Teil õigus. Tule, Emilie, tulge, Piller, loomaga ei saa asju ajada. Tulge, Johannes. Ka geeniusel olgu piirid.

PILLER: Totaalselt lakku täis.

BAAL: Mis selle härra nimi on?

JOHANNES: Piller!

BAAL: Piller, Te võite mulle vana ajalehepaberit saata.

PILLER: See on Teie jaoks liiga õhuke. Kirjandusele olete õhk.

JOHANNES: Kas ma tohin Teie juurde tulla. Tohin ma koos Teiega tulla? Kas soovite temalt veel midagi, proua Mäch?

EMILIE: Ma ei tea, ta meeldib mulle. Tema eest peaks hoolitsema.

BAAL: Sajab. Veeuputuse ajal läksid kõik Noa laeva. Kõik loomad üksmeelselt. See oli ainus aeg, kus maakera olevused olid üksmeeles. Tõepoolest kõik tulid. Kuid mitte ihtiosaurus. Küll käidi talle peale, et tulgu laeva, aga tal ei olnud parajasti aega. Noa ise rääkis talle, et tuleb uputus. Tema aga ütles rahulikult, et ei usu seda. Üldiselt teda ei sallitud, kui ta purjutas. Jajah, ütlesid kõik, see ihtiosaurus, ei see tule. See loom oli kõikidest kõige vanem ja võis oma suurte kogemuste põhjal öelda, kas niisugune asi nagu veeuputus on võimalik või ei. Usun, et mina ise kord taolisel juhul samuti jätan laeva minemata.

Baal kuritarvitab kõhklemata oma jumalikke ande.

2. pilt. Autogaraaž.

BAAL: Sellel tähel elutseb loomi, kes tema taimed nahka pistavad. See on üks nähtamatuid tähti.

JOHANNES: Kas olete astronoomia asjatundja?

BAAL: Ei.

JOHANNES: Mul on kallike. (*Baal vilistab.*) Ta teeb mulle peavalu.

BAAL: Sellest ma üht-teist mõikan.

JOHANNES: Kas ma tohin Teilt kui elukogenud mehelt küsida, kuidas peaksin talle lähenema?

BAAL: Kõigepealt tuleb sul mõjuda foneetiliselt.

JOHANNES: Ta on kõige ilmsüütum olevus maailmas. Kahe nädala eest nägin ma kord poolunes, nagu oleks teda magatanud mingi kadakas. Ta lamas ennast liigutamata selle kadaka peal. Sestsaadik ei saa ma enam und.

BAAL: Siis lase tal olla. Kui oled temaga maganud, on ta võibolla üksnes hunnik liha, millel pole enam miskit nägu. Kui teie suvi otsa saab ja nad on ennast armastust täis imenud, siis muutuvad nad tigidaks ja lapsikuks nagu loomad, on inetud oma suurte kõhtude ja lotendavate rindadega. Ja sünnitavad nad hirmsa kisa saatel pisikese ihuvilja, nagu oleks see mõni uus kosmos. Piinade käes sülitavad nad välja selle, mille kord himukalt vastu võtnud. Kas sinu unenäos armastus meeldis talle?

JOHANNES: Jah.

BAAL: Armastus on nõnda, nagu hammustaksid apelsini ja mahla paiskub sulle vastu hambaid, on nagu piin, mille käes puu hakkab raginal laulma, kui tuul ta otsas kihutab. Armastades on ihuliikmed hellad nagu taimed tuules. Nagu lendamine vastu tormi on pörkumise hoog, mis seejärel raugeb, ja naise keha veerleb üle sinu nagu jahe sõmer.

JOHANNES: Kui see nii on, siis Teie arvates peaksin seda tegema.

BAAL: Ma arvan, et too ta minu juurde.

Baal kuritarvitab oma võimu naise üle.

3. pilt. Õllebaar. Baal, Eckart. Sohvid baarileti ääres.

ECKART: Ma kavatsen nimelt liikuma hakata. See linn on mind juba ära tüüdanud. Öösel magasin ma tolle daamiga ja taipasin, et olen temasuguste jaoks liiga täiskasvanud. Ja Teile soovitan ma kõik oma munasarjad alatiseks varna riputada. Mina pooldan liikumispoliitikat kuni 45. eluaastani. Kui ma õigesti mäletan, ütleb nõnda ka Platon.

BAAL: Kuhu sa lähed?

ECKART: Arvatavasti Lõuna-Prantsusmaale. Peale muu on seal ilmselt teist tüüpi linnad. See tüüp erineb oluliselt juba oma planee-

ringult, mis garanteerib küllaldasel määral valgust.

BAAL: Raha on olemas?

ECKART: Osalt.

BAAL: Sõitmiseks?

ECKART: Käimiseks.

BAAL: Millal sa lähed?

ECKART: Täna 11.30 lahkun siit kohvikust. Kas tuled kaasa?

BAAL: Võimalik. Ma ei tea veel.

BAAL: See Mäch viskas mind oma salongist välja, sest mulle ei meeldinud tema šerri. Kas teate, kui need inimesed kuulevad mõnede aromaatsete sõnadega luuletust, on nad otse arust ära, kui aga teed sellest loomulikke järeldusi, löövad nad jälle vedelaks. Pealegi jooksis tema naine mulle järele. Nüüd on see mul kaelas ja ma olen tast tüdinud.

SOHVRIID: Mina oleksin oma eidel näo üles löönud. Kere peale niisugustele!

Siseneb Johannes Johannaga.

BAAL: Ma tulen pärast teie juurde ja laulan.

JOHANNES: See on Johanna.

BAAL: Sa tõid ta nüüd kaasa? Tere päevast, Johanna.

JOHANNA: Ma jään ainult väheks ajaks. Ma tahtsin Teid ometi kord näha. Johannes muust ei räägigi kui Teist.

BAAL: Kui vana Te õieti olete? Endastmõista ei tohi Teid siin näha.

JOHANNES: Juunis sai ta viisteist. Kas ootate veel kedagi?

BAAL: Jah, Emiliet.

JOHANNES: Ma mõistan, et Te võlute meeste südameid, aga kuidas Te sellega hakkama saate, et Teil naistega veab?

BAAL: See on õpitav. (*Tuleb Emilie.*) Tere, Emilie. Johannes tuli koos sõbratariga. Istuge.

EMILIE: Miks sa mind siia kutsusid. Igasugu kaltsakad ja mingi joomapunker. Aga küllap on see sinu maitse.

BAAL: Inimene on inimene. Louise, too daamile napsi. Sa jood.

EMILIE: Inimene on inimene. Aga sina küll mitte.

SOHVER: Sellel tuleks tagumik kuumaks kütta. Kiimal on nad nagu märad, aga lollimad.

JOHANNES: Igal juhul on siin huvitav. Lihtrahvas, kuidas ta joob ja nalja heidab.

EMILIE: Ja Teile meeldib siin? Mõnus, eks ole? Kõike võib juhtuda, ega tea kunagi, mis ees. Paar aastat tagasi avaldas mulle suurt muljet mees, kes ühe naise koju kandis, kuna sellel olid kingad ära lagunenud. Aga meie, kas usute, oleme juba siis hirmsas hädas, kui õhk on sigarisuitsust ja jooma-aurudest paks!

JOHANNA: Kindlasti pole see just peen koht.

BAAL: Jääge veel. Siin on teie kirsinaps. Olete vana küllalt. Jooge kähku ära. Taevas läheb lõpuks jälle kollaseks. Jälle saavad nähtavaks röövlinnud, keda silm muidu seletab üksnes puhtas õhus. Täna, mu armsad, tehti mulle ettepanek, mis väga tõenäoliselt on erootilist laadi. Louise, napsi! Mees, kellest jutt, on just teele asumas. Ta suitsetab parajasti viimast sigarit ja joob oma viimast kirsilikööri. Arvatavasti ütlen ma sulle ettepaneku kohta: mitte veel! Põhjani, Emilie! Muidugi tuleb vastastikuseid pakkumisi veel kaaluda. Arvan, et küsimus on sinus, Emilie.

EMILIE: Ma ei mõista, mis sul täna on. Paha, et ma siia tulin.

BAAL: Igal juhul langeb otsus alles pärast minu esinemist. Ei tohi inimesi ootama panna. (*Baal esitab ühe ballaadi.*)

SOHVRIID: Braavo! Kolm klaasi kirsilikööri ja üks Šerry Brandy härra Baalile. Niisugune pea kuluks igapäevale ära. Kui Te midagi kasulikku käsile võtaksite, jõuaksite haljale oksale, uskuge mind, Teist saaks koguni ettevõtja.

JOHANNA: Ilus laul.

BAAL: Jooge!

EMILIE: Ei, ei! Ma ei taha enam juua. Mul on selle preili ees häbi.

BAAL: Ma palusin sind juua.

EMILIE: Ärge ometi vaadake kogu aeg siia!

BAAL: Nüüd saab sulle vähemasti elu sisse.

JOHANNA: Härra Baal, nii ei tohi, härra Baal!

JOHANNES: Ära unusta, et Johanna on alles pooleldi laps.

JOHANNA: Kas tahate meiega koos tulla. Läheme siis kõik.

EMILIE: Mul on nüüd häbi.

JOHANNA: Ma mõistan Teid väga hästi. Sellest pole midagi.

EMILIE: Ärge vaadake mulle sedasi otsa, Te olete veel liiga noor.

Te ei tea ju midagi. Kõige hullem on, et muudkui libised sügavamale.

BAAL: Õed Hadeses! (*Eckartile*) Me korraldame siin mõnikord pisikest põnevat tsirkust. Kui peale satud, võid oma kogemusi täiendada.

JOHANNA: Ta on liiga palju joonud. Homme ta kahetseb.

BAAL: Järgnevalt suuna oma tähelepanu süütukesele!

EMILIE (*Eckartile*): Niisugune on ta alati, ja ma armastan teda. Homme kahetseb ta ainult seda, et mulle päriselt lõppu peale ei teinud. Ta kallab mulle seda viina sisse ja teeb mind nii räpaseks, et ma hommikul enam peeglisse ei vaata. Aga ma saan veel väga hästi aru, et see kõik teeb mulle halba: ma nimelt ei taha enam.

BAAL: Emilie!

LOUISE: Jätke madam kord juba rahule, härra Baal! Iga lapski näeb, et tal on halb!

BAAL: Ole üsna vakka, Louise! Horgauer!

HORGAUER: Härra Baal!

BAAL: Siin tehakse daamile liiga. Anna talle üks musu, Horgauer.

JOHANNES: Baal!

JOHANNA: Ei! Ärge tehke!

BAAL: Kui sa nüüd keeldud, jääb meie matinee viimaseks. Üks kaks! (*Emilie laseb end suudelda.*)

SOHVRID: Braavo! Paras talle! Kuradima abielurikkujale tuleb õpetust anda!

JOHANNA: Vuih! Kas teil häbi pole!

EMILIE: Ärge minu pärast muretsege, preili. Mind karistati selle eest, et olen siinse miljöö jaoks liiga vähe särtsakas. Aga ju ma nüüd näitasin, et mu räpasust on alahinnatud.

ECKART: Maksta!

BAAL: Emmi, ka sul tuleb veel maksta. Nüüd võid olla rahulik. Nüüd on sul see selja taga. Unusta ära!

ECKART: Ma lähen nüüd.

BAAL: Kuhu?

ECKART: Lõuna-Prantsusmaale. Kas tuled kaasa?

BAAL: Kas sa ei saa edasi lükata?

ECKART: Ei, ma ei taha. Kas tuled või mitte?

BAAL: Ei tule.

Puu tänav 64 a.

4. pilt. Garaaž. Aovalgus, Baal, Johanna.

JOHANNA: Baal!

BAAL: Mis on? Pagana Johannes on kõiges süüdi.

JOHANNA: Usun, et mõni aeg tagasi seisis ta siin ukse taga.

BAAL: Aovalgus Ararati mäel.

JOHANNA: Pean ma üles tõusma?

BAAL: Pärast veeuputust. Jää lesima.

JOHANNA: Ehk avan akna?

BAAL: Veeuputuses valgeks ja puhtaks pestud Baal laseb oma mõtted lennata nagu valged tuvid üle musta veevälja.

JOHANNA: Kus on mu aluspihik? Ma ei või ju sedasi koju minna.

BAAL: Mis? Kuule, sa oled ju üks pöörane frukt. Nähtavasti polnud sul sellest sooja ega külma.

JOHANNA: Et Te ka võite nii alatu olla.

BAAL: Anna mulle veel üks musi.

UKSEHOIDJA-MAADAM (siseneb): Vaata aga vaata, seda ma arvasin. Ja häbi pole Teil üldse. Hommikust õhtuni ja jälle otsast peale, ei jõua voodi jahtuda. Aga nüüd ma ei jäta. Härra doktori garaaž pole mõni bordell. Pealegi sallitakse Teid siin üksnes kaastundest. Töötu montöör ja paljas üks litutamine.

Baal keerab näoga seina poole.

MAADAM: Teil on muidugi uni? Jaa-ah, kas Teil lihahimu ilmaski otsa ei saa? Näete juba välja nagu nõdrameelne.

BAAL: Nad lendavad nagu luiged mu metsasallu.

MAADAM: Luiged! Noh, kus ikka sõnad! Kuulge, Teist võiks saada luuletaja! Kui aga põlved sedasi veel kannavad!

BAAL: Mis on Teil nende valgete kehade vastu, proua Schmidt?

MAADAM: Valged kehad! Sihuke noor olevus! Üldse on ta alles alaealine! Üldse on siin politseid vaja. Te naerate veel! Vuih, saatan! Elajas sihuke! Ütlen Teile üles, ütlen üles. Võite oma luigelauda mujal sisse seada. (*Lahkub.*)

BAAL: Proua Schmidt, tulge kahe tunni pärast uuesti, proua Schmidt. Puha armukadedus! (*Johanna läheb sõnatult pesukausi juur-*

de ja peseb ennast.)

JOHANNA: Ütle midagi. Kas armastad mind veel? Ütle midagi. Kas sa ei või siis öelda?

BAAL: Tõtt öelda, mul on kõrini. Johannes on kõigeks võimeline ja tõstab lärmi. Emilie jookseb ringi nagu lekkiv purjekas, mina võin siin nälga surra, keegi teist ei liiguta minu heaks sõrmegi. Te kõik tahate ju ikka ja alati ainult üht.

JOHANNA: Ei, ei, ei.

BAAL: Mitte ühtki asjalikku ideed. Tee, et sa koju saad. Schmidtjohannile võid öelda: olime ainult viis minutit varjul, vihma sadas.

JOHANNA: Schmidtjohannile, vihma sadas. (*Ära.*)

BAAL: Johanna! Muudkui tormab minema.

Kaks aastat hiljem: Baal avastab enda jaoks uue armastuse liigi.

5. pilt. Garaaž.

Seinal joonistus naiseanatoomiast. (Baal tuleb Bargeriga.)

BAAL: See on ateljee.

BARGER: Vabandage, aga ma lähen nüüd jälle.

BAAL: Ei see nii lihtsalt lähe.

BARGER: Mind leitakse üles. Jah, üks härra tuli meile järele, kui Te mind väljas äkitselt kõnetasite.

BAAL: Siit ei leia sind keegi.

BARGER: Väljas ütlesite, et olete fotograaf.

BAAL: Seda ütlesin ma Teile igatahes väljas.

BARGER: Ma siis lähen.

BAAL: Nimelt tahtsin Teilt midagi hoopis erilist paluda.

BARGER: Ei.

BAAL: Miks Teil nüüd hirm hakkas?

BARGER: Pole mul mingit hirmu.

BAAL: Või nii? Et selgem oleks, joonistasin ühe pildi. Kui see Teile ei meeldi, tõmbame puruks. Aga Te näete, et mulle on kõik teada, mis Teil seal on, kogu pettusevärk! Noh, nii! (*Tõmbab joonistuse noaga lõhki.*)

BARGER: Jeesus Maria! (*Puhkeb nutma.*)

BAAL: Miks Te töinate? Äрге nõnda kisendage, kõrval võidakse kuulda. Kas noa pärast? (*Võtab pudeli.*) See ka juba tühi! Õhku ka pole enam! Ja liha! Vilets liha! Mis liha see ka on, nahk ja paar närvikiudu, on see kellegi liha! Ja üldse üks untsu läinud värk kogu see planeet! Nurjatus! Kõik üksnes võõraste heaks! Kõigi oma mägedega! Mingeid mägesid ju pole. Sest nende asemel on siin orud! Kui nood kinni toppida, on kogu see pasaplaneet jälle tasane. Noh, nüüd Te enam ei töina!

BARGER: Kas jään Teie juurde?

BAAL: Mis?

BARGER: Kuna ka Teie joonistus on väga inetu. Olete kuidagi masendatud. Minuga on sama lugu. Kui olin neljateistaastane, ei lubanud naabermaja lihunik mul isegi kõnniteed lumest rookida, sest olin nii inetu. Nüüd on hakatud mulle tänaval juba tihti järele vaatama – väike õitseag on peagi möödas – arvan, et seda tuleb kasutada. Ma ei usu, et see keegi peaks olema mõni kena kübaraga mees. Aga mida ei kasutata, sel pole üldse mingit väärtust!

BAAL: Huvitav, kas surmahirm tingib selle ootamatu tooni, millega nüüd välja tulete?

BARGER: Surmahirm? Kas Te mõtlesite siis millelegi taolisele?

BAAL: Istuge, istuge! Te olete sobimatu. (*Suitsetab.*) Laske oma hääl jälle käiku! See oli suur hetk. Nüüd jätan lootuse. Seitse aastat selles toas, poolteist aastat ettenägelikult pisku sööma peal, vaimu aga uhatud puhta alkoholiga. Elu jooksul vähimatki korda saatmata, seisan nüüd uute võimaluste lävel. Juba on mu eluruum igas tükis ära kulutatud. Eelkõige nähtavasti asjade alatise ülehindamise tõttu. Juba kuulen öeldavat: minu surmatunniks oli kõik viimseni ära kulutatud. Ja ikka veel on lahendamata minu elu igavene probleem: ühe kurja teo leiutamine.

BARGER: Pole kerge, aga kui pisut pead murrar, saan Teist kindlasti aru.

BAAL: Mina loobun. Kõnelge edasi. Ärgu pärast öeldagu, et jätsin midagi ripakile. Teil on naise nägu. Teiega võib kindlasti seitse vägevast õnnetust korda saata, teistega ei saa enamasti kahtegi. Kui vana sa oled?

BARGER: Juunis saan 24.

BAAL: Kui palju mehi on sul juba olnud?

Barger vaikib.

BAAL: Siis on see sul juba selja taga. Omakseid on?

BARGER: Jah, ema.

BAAL: On ta vana?

BARGER: Kuuekümnene.

BAAL: Siis on ta halvaga harjunud.

BARGER: Mulle ei tohiks seda pahaks panna, et ma ei suuda ennast ise ära toita.

BAAL: Küll sa õpid.

BARGER: Nüüd nõuate juba rohkem kui kõike. Te olete nii inetu, et ajab hirmu peale. Kuidas Teie nimi on?

BAAL: Baal.

Baal teenib viimast korda raha.

6. pilt. "Okaskaktuse" öölokaal.

Väike räpane kohvik, lubjatud seintega garderoob, taga vasakul pruun, tume eesriie, paremal külje poolt vaadatuna valgeks võõbatud lauduks klosetti; paremal tagapool uks. Kui see lahti on, paistab sinine öö. Kohvikus tagapool laulab subrett.

Baal käib juues palja ülakehaga ringi, ümiseb.

LUPU (*paks kahvatu poiss mustade läikivate juustega, mis kahes kleepunud salgus ripuvad tal üle näo ja kukla. Seisab paremal uksele*): Latern on jälle puruks löödud.

BAAL: Siin liigub ainult tõpraid.

LUPU: Teile on postkaart. Marseille'st!

BAAL: Eckartilt! Kutsub mind Schwarzwaldi. Kus mu napsiports on?

LUPU: Te jõite juba kõik ära.

BAAL: Vaata sa mul!

LUPU: Härra Mjurk rääkis midagi kaanimisest.

BAAL: Tähendab, napsi ei saa?

LUPU: Mitte üht napsi enne esinemist, ütles härra Mjurk. Kahetsen väga.

MJURK (*eesriide vahelt*): Ära siin tolgenda, Lupu!

BAAL: Ma pean oma kvantumi saama, Mjurk, muidu pole mingit lüürikat.

MJURK: Te ei tohi nii palju trimbata, muidu juhtub, et ühel ööl ei suuda Te üldse enam laulda.

BAAL: Milleks ma siis laulan?

MJURK: Subrett Savetska kõrval olete Teie Okaskaktuse briljantseim number. Mina isiklikult avastasin Teid. Kunas veel on nii peen hing peitunud säärases rasvalasus? Menu on rasvalasul, mitte lüürikal. Kuid Teie põhjatu trimpamine laostab mu.

BAAL: Mind on kõrini tüüdanud igaõhtune kemplemine kokkulepitud napsi pärast. Lasen jalga.

MJURK: Kulla mees, siis on Teil politsei kannul. Mees, Te peaksite kord jälle ühe öö magama. Te kakerdate ringi, nagu oleks Teil põlveõndlad läbi lõigatud. Visake oma kallim üheks ööks ukse taha. Kohe hakkab Teil parem. (*Kohvikuruumist kostab plaksutamist.*) Aga nüüd Teie etteaste.

BAAL: Olen kõrini tüdinud pennide kokkukraapimisest, too aga vedeleb siin nagu mingi daam.

SUBRETT (*ilmub eesriide tagant koos klaverdajaga, kahvatu apaatse mehega*): Vaba õhtu!

MJURK (*tirib Baalile frakki selga*): Poolalasti meil püünele ei minda!

BAAL! Idioot! (Subretile) Sinu sünnimärk äratav minus pikapeale huvi. Ainuke vaatamisväärsus siin estraadikunsti eboardite muuseumis. Võibolla täidan veel täna öösel su palve. (*Kisub fraki seljast, läheb bändžot järele lohistades eesriide vahelt välja.*)

LUPU: Oh seda härra Baali! Ikka samad kombes!

SUBRETT (*istub, joob*): Miks temal tolkneb siin garderoobis alati igasugu lipakaid?

KLAVERDAJA: Inimmaterjal, mis Okaskaktuses raisku läheb, on võibolla natsiooni õis. Ptüi, ptüi, ptüi!

SUBRETT: Häda meiega.

HÜÜDED: Baal! (*Kära.*)

MJURK: Savetska, ole valmis järgmiseks etteasteks. Tõinata võid kodus.

HÜÜDED: Rahu!

SUBRETT: Mis siis lahti? Laseb haisu. Ütleb neile, nagu tarvis. Oh, annab nii, et aitab! Virutab otse vastu vahtimist. Pst. Oh, mis rõvedusi ta laulab! Otse suu sisse.

HÜÜDED: Eesriie ette! Lõpp!

SUBRETT: Jumal tänatud, et keegi kord asju ka õige nimega nimetab. Seda nad küll sugugi ei salli, need silmakirjalikud tõprad. Panemist tahavad näha, aga pärast teevad väga näo ette. Nii, nüüd läheb lahti, ole kuss!

Baal tuleb eesriide vahelt.

SUBRETT: Kuule, mine otsekohe tagasi. Anna neile valu, ära jäta! Mine ja ütle neile, mis sul ütelda on.

MJURK: Ma Teid, sindrinahka, veel õpetan. Te laulate oma pala. Lepingu kohaselt. Muidu teatan politseisse.

SUBRETT: Nüüd määrib ta Teile jälle mett mokale!

KLAVERDAJA: Kuhu mõtlete minna?

BAAL: Ma lähen Schwarzwaldi.

HÜÜDED: Rahu!

SUBRETT: Nüüd aga tulge siia, vaatame, mis saab.

KÜLALISED (*sisse*): Kus see kuradi koer on? Laulgu! Miks ta ei taha? Meeleolu saalis on kolossaalne. Kogu konservitoos lausa huilgab rõõmust.

MÄCH (*külaliste hulgas*): Ja nüüd, kus ta lõpuks on kohal, nimelt kümne meetri kaugusel, viskab ta püssi põõsasse.

KÜLALISED: Edasi laulda!

SUBRETT: Mis Te siit otsite? Mis on Teil siia asja? See on artistide tuba. Väljaspool oleme ahvid, aga vähemasti siin peame õhku saama. Välja!

KÜLALISED: Mis sitavares see seal klaveri peal istub?

SUBRETT: Sitavares! Hirmus! Nimetada inimest, kunstnikku sitavareseks. Kuulmatu! Kuid küll saate ka teie veel oma jao. Inimene on inimene! Vabadus. Inimväarikus. Küllap ka teid kord käsile võetakse! Saate veel teist laulu laulda. Marseljeesi! Allons, enfants de la batterie! (*Istub klaveril ja laulab.*)

MJURK: Ma kõnelesin nagu päästearmee major. Politsei me kraesse saame. Aga poisid saalis nõuavad jälle Baali. Kus see sell on?

KLAVERDAJA: Atraktsioon läks peldikusse. Teine uks paremalt. Schwarzwaldi. (*Sammub tahapoole.*) Baal!

MJURK (*põrutab klosetiukse pihta*): Härra! Vastake ometi! Kuradi pihta, ma ei luba Teil ennast riivi taha panna. Mina olen selle aja eest maksnud. Mul on see paberil kirjas. Suli niisugune! Ma nõuan, et Te oma kallikesed kohe välja toote. Ma sunnin Teid!

LUPU (*parempoolsel uktsel, väljas paistab sinine öö*): Kloseti aken on lahti. Raisakull on välja lennanud. Ilma napsita pole lüürikat.

MJURI: Tühi? Välja lennanud? Kloseti kaudu? Kõrilõikaja! Ma lähen politseisse. (*Tormab välja.*) Selle kelmipaari võtan ma luubi alla. Lasen Teid töölt lahti, lasen kõik päevapealt lahti.

Tagant saali poolt kostab skandeerimist: Baal, Baal, Baal!

Õaal hülgab oma veel sündimata poja ema.

7. pilt. Lagendik, taevast ja õhtu. Baal, Eckart, Sophie.

SOPHIE: Miks sa nõnda tormad?

BAAL: Mis sa tõlkned mul sabas, kui oled jooksmiseks liiga paks. (*Sophie istub maha.*)

BAAL: Tõuse üles!

ECKART: Ei! Jää istuma! Kas sa siis ei näe, et ta ei suuda enam?

BAAL: Kuidas nii?

ECKART: Sest ta on rase.

BAAL: Rase? Kohutav! Mis sul arus? Ja nüüd mõtled ennast mulle kaela riputada?

ECKART: See on jõle. Istu maha, Sophie.

SOPHIE: Las ta läheb.

ECKART: Põhimõtteliselt ei sega ma end sinu rohkettesse segastesse suhetesse. Aga teise juuresolekul peaks vähemasti *fair play* kehtima.

BAAL: Mõtled mind maha jätta, tema pärast. Seda võib sinust arvata, tema lasku jalga. Tahab sohki teha. Mul on eesli kannatus, aga oma nahast ma välja ei poe.

SOPHIE: Ei, Baal, ma suutsin seda siinamaani varjata. See on läinud kaugemale, kui arvasin, peamiselt sellepärast, et ma pole sulle eriti meeldinud. Nüüd on juba neljas kuu.

ECKART: Sophie suhtub üsna mõistlikult. Veel kord: ma keeldun inimesena sekkumast, kuid ootan siin, kuni asi on lõplikult klaaritud.

SOPHIE: Adjöö, Baal.

Eckart tõuseb püsti.

BAAL: Jah, me läheme.

SOPHIE: Oota! Palun jää veel üheks tunniks.

BAAL: Milleks?

SOPHIE: On liiga raske.

Eckart istub maha.

BAAL: Mis on?

ECKART: Kas sa siis ei mõista? Kas sinu arvates on kerge jääda teele maha rasedana ja abituna?

SOPHIE: Pool tundi.

BAAL: Milleks?

SOPHIE: Kindlasti on see ilus õhtu, nagu sulle meeldib. Kuid kindlasti ei meeldi, kui kord kõnged, ilma et sul ühtki hinge juures oleks.

BAAL: Ikkagi!

ECKART (*tõuseb püsti*): Suurejooneline. Aga ma usun seda.

SOPHIE: Elajad! Täielikud pätid!

BAAL (*Eckartile*): Nüüd nõuan ma sinult, et tuleksid koos minuga.

SOPHIE: Elajad! Loomastunud pätid!

Aastatel 1907–1910 leiame Baali ja Eckarti hulkumas Lõuna-Saksamaal.

8. pilt. Maastik. Hommikupoolik, tuul. Baal ja Eckart.

BAAL: Tuul läheb jälle kõvemaks. See on ainus, mida siin maal muidu saab. Kuid ta puudutab üksnes mu nahka. Minu kõrva jaoks pole ta enam küllalt vali. Ka sinu fuugast ei saanud asja.

ECKART: Minu fuuga põhineb müradel, mis pole halvemad kui looduslikud. Mis puutub tema matemaatikasse, siis on ta matemaatilisem kui tuul. Ka maastik muutub üha matemaatilisemaks. Inimsoo ainuvõimalik perspektiiv. Praegu plekist kuur, homme raudkonstruktsioon. Suurlinnad sirutavad oma jäsemed (need on vahetatavad)

üle vana maastiku. Pikkade majakarpide vahel muutub tuul mõõdetavaks.

BAAL: Me oleme viimsed, kes näevad veel tasandikke. 49 aasta pärast võid sõna "mets" maha kriipsutada. Puitu enam ei tarvitata. Üldiselt kaob ka inimene. Ent kui piirduda meie eluajaga, siis kui sinu suured linnad on üles kerkinud, on sul deliirium. Kõrgete konstruktsioonide asemel näed sa rotte.

ECKART: See on aeg, kus sina kerge kahina kuulmiseks vajad tervet taifuuni.

BAAL: Kuule, mees, mina mõtlen veel ilma nahatagi elada. Sa oled kuri inimene. Seda oleme me mõlemad. Kahjuks. Tegin selle luuletuse valmis. (*Loeb luuletuse uppunud tüdrukust.*)

Kui uppunud oli ja mere poole viis
vool mööda suuri jõgesid ta keha,
oli taevaopaal nii imeilus siis,
kui tahaks ka teda veel õnnelikuks teha.

Veekasvude kõntsast rohetas ta juus,
rontraskena ta ujus jõe mustendavas voos,
adru ripnemas kätel ja vetikad suus.
Parv väikesi kalu läks temaga koos.

Ja õhtused pilved saatsid teda ta teel.
Ta rändas suurte tähtede valgel.
Ja koidikupunas. Nõnda ikka veel
öö, hommik ja päev said osaks talle.

Kuid pikkamööda vist jumalgi unustas ta –
näo esmalt, siis käed ja selged silmad peas,
kõige lõpuks ta juuste pehmed kiharad.
Ja korjus sai temast teiste korjuste seas.

ECKART: Näib, et oled veel kaunis tugev.

BAAL: Kõik, mis öelda elu kohta sellel planeedil, saab kokku võtta ühteainsasse keskmise pikkusega lausesse. Võimaluse korral ma sõ-

nastan selle lause, ja kindlasti veel enne oma lõppu.

9. pilt. Maastik. Öö. Baal magab, Eckart silmitseb teda.

ECKART: See mees, Baal, masendab mind. Ta pole enam küllalt kerge. Mina olen objektiivne inimene. Üsna lihtsalt saaks täna fikseerida kriiditrükiga tema elukurvi ükskõik kuhu majaseinale. Tõtt öelda takistab mind ainult see, et ta löök on läinud pigem veel kõvemaks. Ent siiski. Mina olen viimane, kes heameelega näeks tema jõuetushetki, mis suremisega kindlasti kaasnevad. Olen inimene, kellel puudub kättemaksuiha. Just viimasel ajal jälgib ta mind koledal kombel. Pole näiteks sugugi kindel, kas ta praegugi magab. Tal pole enam ühtegi põldu, mida paljaks näsida. Jälle sajab, pean ta kinni katma.

Baal allub aastal 1911 oma loomupärasele mõrtsukakutsumusele.

10. pilt. Õllebaar. Sügisõhtu. Eckart, Emilie Mäch ja Johann Schmidt mustas.

JOHANN: Millal tuleb Baal?

ECKART: Sel aastal on mulle ikka selgemaks saanud, et on ligine-mas suur aeg. Maastik kängub. Nägin fotosid ehitustest Manhattani saarel, mis annavad tunnistust rassi suurest jõust. Inimkond, kes on saavutanud tundetuse ülimalt astme, valmistub oma õnneajastuks. Kõik sõltub sellest, kas ollakse kohal vastavail aastail, mille arv on piiratud. Viimastel kuudel märkan ma enda juures kasvavat rahutust.

EMILIE: Millal tuleb Baal?

JOHANN: Kui ta, nagu ütlesite, kahe tunni eest läks, et hankida raha oma äärmises vaesuses surnud ema matmiseks, peaks tal ju raha varsti koos olema.

EMILIE: Täna olete siis juhtumisi võimelised oma napsi eest tasuma?

JOHANN: Peremees on korralik inimene. Surnu peale, kes oli ema, annab ta krediiti.

ECKART: Mõnel määral maksta suudaks õigupoolest ka sina?

JOHANN: Mina? Ei. Tead, see käiks mu enesetunde vastu.

EMILIE: Ka minul on raha, sest mu mees viskas viimaks vedru välja. Aga mitte üht penni!

JOHANN: Baal! Pole tal enam pärituult purjedes!

EMILIE: Siin, tema kodulinnas pole tal enam mingit šanssu. Ta läheb vist aina jäledamaks?

ECKART: Ma ei märka tema juures enam midagi. Ta käib alla.

JOHANN: Mõtlesin, et riietume korralikult. Minule tähendab see mees maailmaajalugu.

EMILIE: Mina tulin, et näha imet pärast kaheksat aastat. Baal! Sina oma söeäriaga oled mulle armsam. Baal! Teate, mul jääks midagi vajaka, kui ta ükskõik mis kujul põhja ei läheks, ja kohe täielikult. Teie olete temaga vist mõndagi talunud?

ECKART: Ta teeb ikka ainult seda, mis ta peab.

EMILIE: Jah, sest ta on mädalaisk.

ECKART: Õhk on üpris kuiv. Võrdlemisi pehme sügis. Täna öösel lähen minema. Homme on tal matuste jaoks talutavalt kuiv ilm.

EMILIE: Ka Teie lähete tema juurest ära. Ka Teie tahate temast lahti saada?

ECKART: Jah, nüüd paistab see mul juba näost välja. Igaüks näeb seda ilmselgesti. Ainult tema ei usu veel. Kuigi ütlen talle seda alatasa. Ka täna uuesti, küll näete.

JOHANN: Seal ta on. Tähelepanu.

Baal astub uksest sisse.

EMILIE: Jah, see olen mina, Emilie.

ECKART: Mis sa jälle tahad? Kas raha said?

BAAL: Mis närune urgas on sest kohast saanud?

EMILIE: Oh, muutunud pole siin midagi. Kas sinu meelest on nüüd kehvem?

BAAL: Oled see sina, Sophie?

JOHANN: Jah, see ta on, täiesti õige. Kuidas Teie käsi käib? Minul läheb väga korralikult. Siin on väga mugav. Õlu.

SOPHIE: Õlu.

ECKART: Jah, siin teen ma lõpu. Lähen jälle kord metsadesse tagasi. Varahommikuti on seal õige hea viibida. Sidrunkollane valgus tüvede vahel. Täna öösel asun teele.

BAAL: Lähed kord jälle? Kas tead, ma ei usu. Tunnen end ikka veel

tervena.

ECKART: Tundsin meest, kes samuti arvas, et on terve. Ta arvas. Ta oli pärit kuskilt orust metsa-aladel ja läks ühel päeval sinna tagasi, et mõne asja üle järele mõelda. Kohe alguses tundus mets talle võõrana. Ta kõndis palju päevi, ikka kaugemale, lõpuks päris tihnikusse. Ta tahtis näha, kui palju temas veel meest on, et üksinda toime tulla. Aga polnud enam kuigi palju.

BAAL: Kaks pärandatud tuba annavad meile katuse tuule vastu.

ECKART: Meile? Jah, tuul. Kord õhtul videviku ajal läks ta läbi tuule, sügavale puude vahele, ja seadis end ühe eriti suure alla.

EMILIE: Seda tegi ahv temas.

ECKART: Jah, võibolla ahv. Ta nõjatus täies pikkuses puutüvele, puu oli kaks meetrit jäme, ulatus kõrgele ja sügavale, aga kui tuul temani jõudis, kostis särin, ja puu polnud enam puu.

BAAL: Kas mees sai terveks?

ECKART: Ei.

JOHANN: Sellest ei saa ma aru. Igatahes on siin tõesti mugav, nii nagu kunagi endistel aegadel.

EMILIE: Kas tunnete ära? Teie šansoon? (*Ümiseb.*)

Kui vastikust, viha ja häbi
on tal juba kõrini,
ta löikab kõri läbi,
ega tee teist nägugi.

Kunagi oli see töotus.

BAAL (*Eckartile*): Tookord oli siin ka Johanna Schreiber meiega.

EMILIE: Ah, see enesetapja. Tema vedeleb ikka veel kuskil äravoolukanalis. Tookord teda ei leitud. Johannil on nüüd kena sõeäri koos naisega.

JOHANN: Konjakit.

SOPHIE: Konjakit.

EMILIE: Olen näost väga muutunud. Ma talusin täitsa hästi seda, mis sa minuga tegid. See sulle muidugi ei meeldi. Teatud aja suutsin taluda ainult neid jooke, mis olid kaheksa korda segatud. Puupiiritusest päästis mind mu kadunud mees kõrvakiilude abil.

BAAL: Vana lugu.

EMILIE: Anna mulle üks sigar.

SOPHIE: Sigar.

EMILIE: Andke mulle julgesti kõige kangemat napsi. Ka võin ma magada igauhega teist, kes aga asja tunneb. Sest minule tähendab see tehnikat. Mis te nüüd vahite?

JOHANN: Ma ei tea, see pole sul päris õige vunk. On pigem ebameeldiv. Jäta parem.

EMILIE: Te olete lihtsalt alla käinud.

ECKART: Alla käia! Ja-ah, see on suur saavutus. B öelda. Kes veel põhja suudab minna: müts maha!

EMILIE: Põhja minna! Teil pole isegi auku seal, kus teistel süda!

BAAL: Vana laul.

EMILIE: Mina olen rohkem joonud kui teie kõik kokku.

BAAL: Sa polnud kunagi joobunud, sa käitusid tobedalt, sa polnud iial midagi väärt. See seal taga näiteks, mulle ka kunagi lähedane, sai tervenisti ära pruugitud. Tema oli esmaklassiline nähtus sel planeedil.

Emilie nutab.

ECKART (*Sophiele*): Mis teed sa nüüd siin?

SOPHIE: Õlut tellitakse palju. Vahel ka konjakit. Enamik soovib õlut, konjakit vähesed.

BAAL (*naerab, istub Emilie juurde*): Emilie, oma kogemuste najal olen täna valmis tunnistama, et mulle oleks iga ettevisatud lihatükk suur asi. Kui sinu poolt peaks tänase päevani leiduma mõningane sümpaatia minu keha vastu, ja kuna ma olen eluaeg harjutanud, et ühtki kena pakkumist ei tohi käest lasta, siis võin sulle juba täna öelda: minu välised tingimused lubavad mind sulle meeldivaks teha kõige rohkem kuus aastat, seega eani, kus saad neljakümneseks. Muidugi on siin liiga valge, et midagi näha, järelikult tuleb teha pisut pimedamaks, et midagi näeks. Nüüd ma laulan.

Päikesest haige, nõrkenud iilide kätte,
röövitud loorberid ehtimas räsitud pead,
oma nooruse unustas, unistusi mitte,
kodukatus läks meelest, kuid taevast mitte eal.

BAAL: Mu hääl on puhas nagu kelluke.

ECKART: Laula edasi, Baal!

BAAL (*jätkab*):

Oh te, mörvarid, põrgupiinasid maitstes,
jumalaist hüljatuna jätkub te pime tee.
Miks ei jäänud te sinna, kus emasüli teid kaitses?
Seal oli rahu ja uni, õnnis paik oli see...

Bandžo on ka häälest ära, Eckart!

ECKART: Edasi! Südant ei maksa häbeneda.

JOHANN: Hea laul. Just minu elust, romantika!

ECKART: Veel üks ämbritäis romantikat söekaupmehele!

BAAL (*laulab*):

Sumades viinas, hulkudes vildakail teedel,
siis kui isegi ema on unustand ta,
purjus pisaraid valades, kirudes, needes,
otsib ta ikka veel õnnelikumat maad.

EMILIE: Tehke valgust. Tahan nüüd jälle valgust.

ECKART: Milleks? Mis sul on, Baal?

BAAL: Kas sa oled minu sõber, Eckart?

ECKART: Jah, laula!

BAAL: Näed sa, olen kummi. (*Laulab.*)

Paradiisidest läbi, turjal needus ja pahed,
joobnuna tohutust valgusevoost,
ühest väikesest aasast ta uneleb vahel,
sinisest taevast seal kohal, ei muust.

Emilie, viimaks tule süüdanud, naerab.

ECKART: Kustuta valgus! (*Sophie süles, tõuseb ta pingutades püsti, katsub naise käsi oma kaelast vabastada.*) Ma lähen nüüd. (*Baalile*)
Sa istud mu kaabu peal.

EMILIE: Ta ei märganud seda üldse.

ECKART: Jah, ta ei märka enam midagi. Lase mu käsi lahti! Mis

sul siin on? See ei tähenda ju midagi. Naeruväärt.

Baal tõmbub hüppeks küüru.

ECKART: Ega sa õieti armukade ole?

Baal kobab oma ümber. Üks kruus kukub maha.

ECKART: Miks ei tohi mul naisi olla?

Baal vaatab talle otsa.

ECKART: Kas saan juba kord oma kaabu?

Baal kargab talle kallale, kägistab teda, valgus kustub. Emilie naerab joobnult, Sophie kisendab. Kõrvalruumist astub sisse mees lambiga.

EMILIE: Tal on ju nuga.

SOPHIE: Jeesus Maria! Ta tapab!

Kaks meest viskuvad maadlejatele.

BAAL (*silmitseb surnut*): Eckart!

Baal põgenemas. 10 kraadi Geenwichist ida pool.

11. pilt. Mets, Baal kitarriga, käed püksitaskus, eemaldub.

BAAL: See oli viimane põld, mille paljaks näsisin! Müügitets. Kella üheteistkümnepaiku tõuseb kuu. Siis on küllalt valge. See on väike mets. Putkan suurematesse. Annan jalgadele valu, sest olen jälle ihuüksi. Tuleb hoiduda põhja poole. Leheroodude järgi. Jäägu see pisike afäär seljataha. Edasi! (*Laulab.*)

Tema surma varitsemas märkab Baal
priskeid raisakulle kõrgel üleval.

(*Kaugeneb.*)

Surnut teeskleb Baal ja kulli kätte saab.

Nõnda jälle mõnus õhtusöök on tal.

Baal sureb armetult metsatööliste juures aastal 1912.

12. pilt. Öö, vihmasadu, mehed mängivad kaarte. Baal lamab räpasel asemel.

ÜKS MEESTEST (*istub Baali juures*): Millele sa mõtled? Olen ikka tahtnud teada, mida mõeldakse oma surmatunnil? Sa vabanda.

BAAL: Ma usun, et kuulan vihmasadu.

MEES: Mis? Veider, kas pole? Sa oled suremas, ja mida sa teed? Kuulad, nagu sa arvad, tuulemühinat. Kas tead, sa lihtsalt ei taha tööle näkku vaadata. Sa vilistad veel ühe jalaga hauaski. On sul keegi? Noh, olgu! Niisiis. Hambad kokku! On sul veel hambaid? Noh, olgu! Mõnikord panevad kõrvad pea alla mehed, kes saaksid elust veel igasugu mõnu. Miljonärid! Aga sina – sul pole isegi pabereid enam! Võta natuke asjalikum seisukoht! Maailm pole üldse midagi. Ta on üksnes kujutlus. Suhtu üleolevalt. Ütle endale: rott kärvab. Noh, ja siis? Mitte vastu punnida. Sul pole enam hambaid.

MEHED: Mees lamab oma kopsupõletikuga juba kolmat päeva meie barakis ja muud ei tee, kui kõngeb täies rahus. Kas teate lugu poisist ja kuust? Noh, kaks poissi vaatavad kuud. Üks ütleb: vaata, see on täiesti väljasurnud taevakeha. Teine vastu: Jah, nii on ta täiesti üleaarne. Nüüd ütleb esimene: Seda küll. Aga kuhu minna? – Mängi edasi! – Kellele see korda läheb, aga pehastunud oksas on midagi, mis paneb sind mõtlema. – Ruutu kümme. – Olge ometi vait! Kui te enam tõsiselt ei võta, pole mõtet mängida.

Vaikus ja vandumine.

BAAL: Mis kell on?

ÜKS MEESTEST: Üksteist. Kas lähed minema?

BAAL: Varsti. Kas teed on halvad?

MEES: Sajab.

MEHED: Vihm jäi järele.

ÜKS MEESTEST: Kas heidad hinge?

KOLMAS: Me raiume kuni lõunani ja siis tahame süüa.

BAAL: Kas te ei jääks veel natukeseks?

KÕIK: Kas peame sulle mammat mängima?

BAAL: Kui oleksite veel kolmkümmend minutit?

KÕIK: Tead mis? Kõnge üksipäini. – Mis sina ootad?

ÜKS MEESTEST: Ma tulen järele.

BAAL: Kauem see ei kesta, mu härrad. Ega teiegi sureks heameelega üksipäini, mu härrad?!

MEES: Memm!

BAAL: Kakskümmend minutit!

ÜKS MEESTEST: Tähistaevas!

BAAL: Pühi mul otsaesist!

MEES: Nii. Miks sa naerad?

BAAL: See maitseb mulle.

MEES (*pahaselt*): Adjöö! (*Kirves käes, ukse poole.*)

BAAL: Tänan.

MEES: Kas panen ukse kinni?

BAAL: Ei! Kuule, tule korraks siia! Lähemale! Ma olen päri.

MEES: Millega?

BAAL: Kõigega.

MEES: Kuid nüüd on see ju möödas.

BAAL: See oli suurepärane.

MEES: Hea küll, me siis lähme!

BAAL: Halloo! Anna mulle raamat.

MEES: Sul pole ju valgust.

BAAL (*rahutult*): Kuule, mees!

MEES (*läbi akna*): Noh?

BAAL: Kas lähed?

MEES: Tööle!

BAAL: Kuhu?

MEES: Mis sinul sest?

BAAL: Mis kell on?

MEES: Veerand kaksteist. (*Ära.*)

BAAL: Läinud. (*Vaikus.*) Üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus. Ei aita. (*Vaikus.*) Eckart! Kes seal on? Anna andeks! Pole mul nüüd mingit kirsiviina vaja! Kõik on käeulatuses. Jälle läbimärg. Hingusele läinud. Üks, kaks, kolm, neli. Lämmatab. Väljas on kindlasti valgem. Tahan välja. Võtke puu ära! Ma lähen välja! Ma pole rott. Kindlasti on väljas valgem. Ukseni ma veel jaksan. Siin pole üldse ust. Ukse peal on parem. Inimene! Puutüved. Tuul. Lehestik. Tähed! Mm!

PRIIDU BEIER

Enam ei ole

Mercala

Enam ei ole tumma karjet su silmis
nagu haavatud metshirvel
kunagi kui ma sind esimest korda säravas
teatrikoridoris kohtasin

Enam ei ole su silmis metshirve pilku
silmad on sul nüüd laisad ja sogased
nagu Emajõgi sügisvihmade ajal
sealt ei loe ma enam midagi
peale veidra huvi
mõne oma noorema naiskolleegi vastu
oled ju viimased aastad
elanud nagu Sappho
oma lüüral vaid noori neidiseid
ülistades ja Lesbose hapukat veini

Mida on mul sult küsida
mida on sul mulle veel vastata
peale pika ja piinliku vaikuse

Madonna ei anna

Madonna ei anna igale koerale musi
Madonna ei karga igale täkule selga
igale kuldile tema kintsu ei näita

iga ahviga tema voodisse ei lähe
Madonna on mõnikord vägagi pirts
enne kõik oma elajad tema
seebi ja sooja veega duši all
puhtaks uhab

Läbi saju

Noku on norgus
ja süda on kurb
sajab ja sajab see maailm
täis kustunud tuld

Väljas vaid pori
suur hall minarett
plangu pääle käib sorin
koer laseb sääl vett

Surnud ja kõle
näib taevas ja maa
kluutades kured on parves
jään vaatama

Ahasta karju
või püksi tee
ikka su ees on kinni
kõik taevateed

Meie vaba turumajanduse selgituseks ehk Pakkumise ja nõudluse suhtest

Pakutakse turu peal haisevat silku ja räime
pakutakse verivärskaid eesti ja vene tüdrukuid

Pakutakse lastel klaaskommi ja kõhna paid
vanaisal surma eel õnne –
tagasi kolhoosi käest maid

Pakutakse end oma tüdart poega ja naist
pakutakse kui ei peta mind vaist
kui sa vastu võtta – Euroopa –
me kinki vaid täid
ohtralt ja odavalt
tuberkuloosi ja alatoitlust
hapukapsaid ja seapäid

Sel muistsel ajal

Kui Lehola Lembitu oli kõigest Lõhavere koguduse vaene pastor
Kui Carl Robert Jakobson alles õppis Tartu Ülikoolis
Eesti Panga presidendiks
Kui Lydia Koidula alles unistas abielust Eesti Vabariigi
peaministriga
Kui Rummu Jüri oli tulevase Eesti Kaitseväge juhatajana alles
karistust kandmas Patarei vanglas
Sel muistsel ajal
oli lihtne eesti kirjanik
kõigist tõugatud tõrjutud vallasant
või räbalais kerjus
Aga kes on ta nüüd?!
Nüüd on ta soliidselt riides ja hästi toidetud
ääretult õnnelik linnuke

Eesti Kultuurkapitali pilvitu taeva all
Isegi kivisildnikud ja kurvitsad on sealt üht-teist saanud

Nobeli ootuses

Kus olete tark Smuul karm Leberecht aus Kotta
mu vanad sõbrad ning truud võitluskaaslased
Ka minu kallimad kõik Evad Katid Lottad
vist ammu juba peaaegu saja-aastased

Mis teen siin mina saadik teisest suurest ajast
kesk tolasid ja kloune vaimset mandumist
Ah ootan Rootsist Nobelit mis kestaks üle aja
ta dollaritesaju Eestimaale kandumist

Leivaauto laul paljulapselistele peredele

Ma olen leivaauto
ja sõidan maantee peal
toon leiba lastel linnast
kel tunnistus on hea

Refrään: Ma olen leivaauto
ja sõidan rõõmuga
trat-ta-ta-ta-ta-
mul rattad laulavad

Ja igast vankrist ette
ma ajan vaardiga
ei leivaisu piira
nüüd keegi kaardiga
Vaid sotsialismi ajal

on rahval tühi kõht
nüüd leivalõhna aga
täis igal pool on õhk
Sa tarbi teda palju
su süda ihaldab
saad lõhnast kõhutäidet
ja pühid pisarad

On leivalõhna Eestis
on iga maantee peal
ja näljaseid ning vaeseid
veel rohkem ilma peal

Kaunimad õied

Need on Taevase Õigusemõistmise
kõige kaunimad õied
nagu Püha Kolmainsus
rõõmus-roosa pilvekese peal
elegantses eurokostüümis Kristiina
Ojuland kui Jumalanna-Ema
soliidses professoritalaaris Igor
Gräzin kui Jumal-Poeg
ja süütu advokaat Monika
Mägi kui Püha Vaim
valges pruutkleidis
ja see on tõeline saladus
ning müsteerium mis ühendab neid

Toompeale

Sa tuled mu juurde sel kurbuse tunnil
nad löid sulle pähe ja võtsid jõu sunnil
nad kahmasid raha ja trampisid hingel
nüüd laulma neil kiitust Toompeale mingem

küll oleme võetud ühtviisi mullast
kuid mida loeb pisar kui pole ta kullast
ja milleks su kaebed kui pole sul raha
ei Võim sind siis kuulda ja näha küll taha

ma lohutan sind ma sasin su juukseid
ei taha nad kuulda su valusaid nuukseid
nad nõuavad ülistust kiitusekisa
ah lähme siis viima neil Toompeale lisa

ah lähme siis Toompeale pidama pidu
seal lõikavas tuules näed seismas me ridu
või on see vaid meelepett vaimude tund
või viirastub vaeseid ja vanu sadu kesk lund

Ühele Galeoonile

Alati edasi pürgides
olid sa hõberüüs
teades et igas teos sündides
peitub eos kahetsust süüd

milleks tuul rinda sul paisutas
milleks laeval on mast
kui ükskõiksus sind kaisutas
lakkasid võitlemast

lakkasid pürgimast edasi

EVE KASK

"29 1/2"

Näitus Tallinna Linnagaleriis. Detail
1998

EVE KASK

“29 1/2”
Näitus Tallinna Linnagaleriis. Detail
1998

rinnas igatsushüüd
kullaga mida sa vedasid
ookeanilainetes nüüd

Alati edasi pürgides
olid sa hõberüüs
teades et igas teos sündides
peitub eos kahetsust süüd

TOOMAS RAUDAM

SCOTT

*Man, being reasonable, must get drunk;
The best of life is but intoxication.
George Gordon Byron. Don Juan.*

Kõikidel inimestel on lapsepõlv, sellele mõeldes või sellest rääkides muututakse tavaliselt härdaks – isegi lõbusad lood on kurvad. Minul lapsepõlv puudub. Olen sellesse alati suhtunud kui kohustusse. Kohustusse tunda seda, mida eales pole tundnud, mõelda sellest, mis kunagi pähe pole tulnud. Ma olen kuskil sündinud – ühes väikelinnas, millest mööda sõites ma alati surnuaiale sisse põikan ja vanemate hauld ära käin; väga võimalik, et külasthan surnuaeda tihedamini kui need, kes oma kodulinna elama on jäänud. Kui keegi oskaks mõelda nagu mina – ümberpöördult –, siis taipaks ta mind kalmistul kohates otsekohe, et tegemist pole mitte armastusega, vaid selle armetu aseainega, harjumuse ja kohusetundega. Lähedaste mälestust austama tulnud inimene on alati huvitav, mõtteid ärgitav vaatepilt, kui temas aga puudub see kõige elementaarsem – armastus, mis saab alguse lapse-eas, siis huvi kaob. Jõhkvalt öeldes – selline lihtsalt tulnud inimene on tühi karkass, väärt mitte enam kui kastekann ja reha,

mis tal käes tolknevad. Oleksin selliseks jäänudki – monstrumiks, kes roosipõõsa taha peitu pugedes usub end vähem koleda olevat. Oleksin uskunud, et olen inimene nagu kõik teisedki; veel enamgi – oleksin arvanud, et kõik inimesed on minumoodi tundetud ning (jah, paraku just see kõlab kõige õiglasemalt) – mõttetud!

Kui poleks olnud Scotti.

Scott andis mulle tagasi lapsepõlve, seda tehes ei loobunud ta omast, seega on see, millest see lugu räägib, meie mõlema oma; võib-olla kuulub see kõikidele inimestele.

"Ma käisin taeva väravatele koputamas."

Ta on pikka kasvu, tal on must habe, tema võidunud vihmamantel on eest lahti, suust tolkneb välja tühi paberossipits, mida ta mind nähes kohe täitma hakkab, selleks mantlihõlma kõrvale lükates ning kätt tasku pistes. Pika koukimise peale ilmub sealt nähtavale tuhmilt läikiv inkrusteeritud karp, kust võetakse pabeross, koputatakse vastu kaant ja topitakse pitsi.

Varem pole ta mulle nii öelnud. Mitte täpselt nii. Kuid ma tean, mida see tähendab. Õigemini aiman. Olen harjunud sellise kõnepruugiga, kus midagi ei väljendata otse, vaid mingi teise, tegelikust tähendusest sageli võrdlemisi kauge sõnaseosega.

Ta on Scott. Kunagi töötasime mõlemad filmistuudios, Scott dubleeris filme vene keelest eesti keelde, mina olin toimetaja. Scotti röga oli paks, ta sülitas selle väikesesse topsi, mida kandis endaga kaasas. Scottil oli palju hirme, kuid enamikul neist polnud reaalselt alust.

"Millal?"

"Eile õhtul. Kui Zelda koju tuli, oli kõik juba möödas."

"Kas peaingel teab?"

"Tema teab kõike. Helistas, küsis, kuidas me elame. Zelda ütles, et hästi, ainult et Scottil on momendil tiivad veidi lodus. Zelda teab, mida öelda."

"Olid sul tiivad tõesti lodus?"

"Seda ka."

Ta on Scott. Peaingel on tema ema. Zelda on tema naine. Scott armastab Zeldat, kuigi nad sageli tülitsevad, Scott armastab ka oma ema, kuid ei taha, et ta jälle kohale jookseb, kui kuuleb, mis temaga

EVE KASK

“29 1/2”

Näitus Tallinna Linnagaleriis. Detail
1998

EVE KASK

“29 1/2”

Näitus Tallinna Linnagaleriis. Detail
1998

on juhtunud. Scott on Scott, Zelda on Zelda ja ema on ema. Ning nii kurb, kui see ka pole – täielikku üksteisemõistmist nende vahel pole. Ja seda hoolimata armastusest, mida nad üksteise vastu tunnevad. Või just sellepärast?

Scott joob pidevalt, koos süljetsiga kannab ta endaga kaasas lapikut pudelit, mille sees on mingi kangem kraam. Kuid mõnikord joob ta rohkem ja siis võib juhtuda, et talle tulevad peale krambid. Zelda arvab, et Scott põeb epilepsiat, kuid Scott ei usu teda. Ta ei usu, et ta juua ei tohi, ta ei usu midagi, mis talle ebaloomulikuna tundub. Ühele mu kirjale vastas ta nõnda:

"Alkoholist täiesti loobuda ma ei saa. See ei vasta sellele, kuidas ma maailma näha tahan. Alkoholi kuritarvitamise eest maksan oma kannatuste ja võibolla ka surmaga, kuid mitte loobumisega ning pudel veini õhtul on minu jaoks inimõiguste lokaalne taastamine."

Scott tuleb omadega toime. Ta töötab *copywriter*'ina ühes firmas ning seal ollakse temaga rahul. Ta oskab lugeda kliendi mõtteid. Kuid ainult siis, kui klient tema poole selja või küljega seisab. Nägu segab. Teise nägu on alati natuke ka sinu enda oma, see häirib, ütleb Scott. Sellepärast eelistan ma Scottiga kohtudes seista tema ette lapikult. Nagu pilt näitusesaalis – kes näeks pildi taha? See omadus (mida võluvõimeks nimetada oleks ilmselge liialdus) inimesi läbi näha tuleb talle tööl kasuks. Ega teda muidu seal vast ei peetaks. Mul on siiani selgesti meeles, kuidas Scott näitleja kuklast ja kõrvalestadest sõnu luges. "Ta ju räägib, kas te siis ei näe, et ta räägib!" hüüdis ta üllatunud lavastajale, kes ei mäletanud, et Budraitis sel kohal mingit teksti oleks öelnud. "Me ei tohi seda niisama jätta, me peame talle sõnad suhu panema!" – "Millised?" küsis lavastaja ettevaatlikult. "Laske rõngas uuesti käima, ma ütlen!" Projektsioonist kostis klõpsatus, saal läks pimedaks, ekraaniruudus hakkasid helendama lumised mäenõlvad, kust hetke pärast stsenaariumi järgi pidanuks vallanduma laviin (kuid mis jäigi tulemata, varing varastati ühest teisest, palju paremast filmist), paistis mägionn, kaamera liikus vasakult paremale, jõudes meheni, kes tema ees laiuvat ebamaist lumemaastikku uurides paljapäi kampsuni väel künka otsas seisis. Kaamera peatus mehe seljal, tema õlgadel, kuklal. Meie ei näinud midagi, kuid lavastaja oli Scotti avastusega igaks juhuks päri. Kui Scotti uskuda (aga kogemus näitas,

et tal oli õigus), siis mõtles Budraitis tõelise leedulasena leedu keeles, aga selle asja ajasime me kambapeale korda ja panime talle suhu mingi sügavamõttelise tõe, mis kõlas ühtmoodi hästi nii eesti kui vene keeles. Kui ma seda filmi mõnikord telekas nägema juhtun, on mul õõnes tunne, mis ei tule filmi halbusest või headusest, vaid sellest, et isegi siis, *kui neid sõnu tegelikult polnud, olid nad ikkagi olemas*. Nii sügavale inimese hinge oskas Scott sel hetkel näha! Ning Budraitis oli selleks piisavalt hea näitleja, et ka siis osas sees olla, kui selleks otsest tarvidust polnud.

Ma tunnen Scotti ammu, kuid ma ei oska öelda, millal meie tutvus õieti alguse sai. Kui ma selle peale mõtlen (nagu praegu), siis on mul tunne, nagu asuks algus seal, kus ta olema ei peaks – lõpus. Viimases kokkusaamiskohas. Seega siis "Kosmose" ees, kus me viimati täiesti juhuslikult trehvasime ja ta mulle taevavärvadele koputamisest rääkis. Just viimane meenub mulle esimesena. Suudaks ma toda mäletamisrada pidi lõpuni kõmpida, käia senikaua, kui Scotti mõnel tänavanurgal või restoraniuksel enam vastu ei tule, kui tuul puhub nagu mõnes Antonioni filmis ja krae vahele poeb üks ülimalt külm ja konkreetne maailmalõputunne, siis pööraksin end kannalt ringi ning jookseksin tuldud teed pidi olgu või vastutuult tagasi, et jõuda sinna, kus ta viimati oli olnud, aga ma polnud julgenud temast kinni haarata, teda emmata, tema mantlihõlmade vahele pugeda. Siis teaksin – siin me kohtusime, see oli esimene kord, kui Scott mulle ütles:

"Noh, kus sa siis olid? Kas käisid taeva värvadele koputamas?"

Ma kardan, et minu puhul on see rohkem sõbraliku aasimisena mõeldud. Taeva värvade avamise eesõigus kuulub Scottile. Peab kuuluma, teist võimalust lihtsalt pole. Ükskõik, mida see ka ei tähendaks. Üksvahe üritasin endale ette kujutada seda, kuidas ma võiksin surra, kuid loobusin sellest peagi. Mitte hirmust (hirm on seotud lapsepõlvega, seda aga mul pole), ma lihtsalt avastasin, et poose ja pisaraid on lõpmata palju, mis aga veel tähtsam – et suurima valu järgi gradeeritud lemmikasendid on tegelikult üksteise armetud koopiad. Täpselt samal põhjusel loobusin ka oma seksikujutelmadest. Ehkki olin piisavalt himur ning andekas, oli ka minu võimetel piir. Abielluda ma ei tahtnud, küll aga omada lapsi. Lastega on – ja oli – nagu Scottiga: kõiki ükshaaval ja kahanevas järjekorras meenutades suu-

EVE KASK

"29 1/2"

Näitus Tallinna Linnagaleriis. Detail
1998

EVE KASK

"29 1/2"

Näitus Tallinna Linnagaleriis. Detail
1998

daksin öelda, kui palju mul neid üldse kokku olla võib. Mul on olnud palju naisi. Vahekordi, nagu nüüd öelda armastatakse. Ning kõik nad on olnud viljakad. Ühe rasestunud naise juurest jooksin järgmise juurde, tavaliselt olin ta endale juba varem välja valinud. Laste kaudu lootsin endale luua lapsepõlve. Ma ei saanud aru, et see pole võimalik. Ma isegi ei taibanud, miks ma seda teen.

Peab ütlema, et Scotti alkoholismist nagu ka tema langetövest (mis osutus kurvaks tõsiasjaks) ei saanud ma teada kohe. See oli peaaegu sama keeruline kui eristada heast muusikast noote; või iseendast omadusi, mida seal pole.

Scott oli bravuurne. See on tõsi, et ta võis surmani purjus koju tulles röömsalt hõisata (kõnevõime säilis tal alati: mida rohkem purjus ta oli, seda sädelevamaks muutusid ta laused): "Zelda, täna on mul seitseteist Surma hinge all! See on rekord!" Ning siis kokku variseda. Või: "Täna püstitasin ma rekordi – nägin korraka Viit Vikerkaart!" Võõra võinuks see eksitusse viia, mitmekordne vikerkaar pole ka Eestimaa taevast kuigi haruldane asi; kui võib näha kaht, siis miks mitte kolme või nelja? Või isegi viit? Kuid Scottil polnud vikerkaarega mingit pistmist, samuti kui surmaga. Surm oli viski, viski oli Scotti lemmikjook ning ta tarbis seda ka siis, kui ta enam isegi veini ei kannatanud. Ning ikka oli neid rohkem kui üks, justkui võiks ta nii, üht paljaks pisendades, reaalse maailma (mida ta ei sallinud) haardest välja libiseda. Ka Vikerkaart polnud olemas, sellega tähistas Scott oma järjekordset saavutust. Nimelt oli ta kuskilt lugenud, et ühel šotlasel on õnnestunud näha (muidugi mõista mitte kainenena) neljakordset kujutist. Selleks oli jalgratas, mida ta kõrtsiseinalt võtma minnes enam ei leidnud. Leidis mitu jalgratast, kokku neli. Millist võtta? Nii juhtus šotlasega, see olevat Guinnessi rekorditeraamatus kirjas. Scottiga poleks see võimalik olnud, ta oleks jalgratta kohta mingi muu sõna leidnud. Kuidas ka ei olnud, rekord oli ületatud, kuid tähtis polnud mitte arv, vaid VIKERKAAR, teisisõnu see salajane meetod, mida kasutades rekordini oli jõutud. Lühidalt – sõnad aitasid Scotti, kui nad omavahel (ja Scotti hiigelmõõtmega vasarkolbas) kokku kõlksusid, siis oli ka tulemus olemas. Ta lihtsalt pidi neid asju, mis talle olulised olid, kuidagi teisiti hüüdma: hellelalt kui kombeks; või kurjemalt, kui talle see vajalik tundus. Olenes asjast. Eesti riigist juttu

tehes tõmbus Scotti nägu alati valuliselt krimpsu. Aga ta ei öelnud midagi. Justkui võinuks see talle surmast või vikerkaarest tähtsam olla.

Sellest, et asi on tõsine, sain teada siis, kui Scott peaga asfaldi rammis. Olime baaris veidi joonud, mitte rohkem kui tavaliselt, kuigi temal oli vist juba krunt all. Selleks ajaks ma juba aimasin, et parem oleks, kui ta üldse midagi ei jooks, olin talle sellel teemal isegi manitsuskirja kirjutanud, kuid ta oli mulle kategoorilise, minu arvates isegi ülbe eitusega vastanud. Ma ütlesin, et tahan õhtul vormis olla ja midagi kirjutada ega või endale seetõttu üle ühe pudeli kuiva veini lubada. Säätisin end seda öeldes tema ette nagu suure seinapeegli, juhuks kui ta mind mõne teise nurga alt peaks tahtma vaadata. Seda ta ei teinud. Võtsime veini ja sõime kirsikooki peale. Tagantjärele võin öelda, et märkasin pea liikumist, õlgade vahel aeglast edasi-tagasi kõikumist juba varem, siis kui Scott koogitükiga lusikat suhu pista üritas, kuid ei saanud sellega hakkama, lusikas tabas hoopis põske, suu aga tegi liigutusi, nagu oleks tükk juba suus. Kõik see paistis naljana. Ka Scott ise kommenteeris seda, ei öelnud küll midagi, kuid lükkas vaba käega pea sinna, kus lusikas õhus rippus. Kas polnud see parem, tabavam ja koomilisem kui ükspuha milline vaimukas fraas? See oli üleoleku märk. Ometi ei kuulanud Scotti keha enam Scotti sõna, krambid olid algamas, kuid ma sain sellest alles siis aru, kui ta tänaval lamas ning nagu mõni idamaine usuhull oma pead vastu maad peksis.

Kui arst kohale jõudis, oli kõik juba möödas. Haigushoog oli kestnud kõige rohkem pool minutit. Kohe, kui see juhtus, hüppasin talle peale, üritades leevendada lööke, mida asfalt temale või tema asfaldile jagas, vappusin temaga koos, olin mõneks hetkeks tema. Kuid ainult ühe kindla piirini – seal, kus algab inimese lapsepõlv, pidin mina lahkuma. Sinna mind ei tahetud. Mitte veel.

Scott on maast üles tõustes väga ilus. Ta näeb välja nagu kirkastunud pühak. Või ingel. Või kirjanik, kelle silme ees on kangastunud romaani lõpp. Arstiabist ta keeldub, kuigi arst teda paariks rahustavaks süstiks endaga kaasa kutsub. Saan ise.

Arst, muuseas, käitub imelikult, vaatab sügavalt silma sisse, küsib: "Ehk tulete ikkagi meiega, te ise ei pruugi oma olukorda kontrol-

EVE KASK

“29 1/2”

Näitus Tallinna Linnagaleriis. Detail
1998

EVE KASK

"29 1/2"

Näitus Tallinna Linnagaleriis. Detail
1998

lida, teeme teile paar süsti."

Kuid see pole ju mina, kes abi vajab. Kuigi ka mina olen äsja maast üles tõusnud, kuigi ka mina olen porine, ka minu põsel on kriimud, juuksed on sassis, näonahk valge.

"Ei, aitäh, saan ise."

Ütleb Scott, väikese inimese suur, võrdlemisi räpane ning längus vari. Kui nad kaugenevad, valges kitlis meesarst ja tema noor abiline, tõmbub Scotti nägu irvele.

"Mis sa naerad?" küsin.

"Nad on ju homod," ütleb.

"Kust sa seda võtad?" küsin.

"Ma ju näen. Kas sina ei näe?" küsib.

Vaatan. "Lähevad." Seda näen.

"Räägivad."

See on selge selgadest, õlgadest, kaeltest, kuklast, juustest, võimalik, et ka jalakandadest, säärtest, tagumikust ja muust, kõike seda aga inimese silm ei seleta. Peab olema Scott, et näha. Rääkimist. Sõnu.

"Sa ei tea, kuidas ma sind armastan. Ma ei jõua ära oodata, millal töö läbi saab ja me võime jälle kahekesi olla. Ma olen valmis end sinu pärast ära tapma. Aga sina?"

Vastust ei ole; üks räägib – arstikotti kandev poisike – , teine on vait nagu vari.

Scott häbeneb oma ema. Ta kardab, et armastab teda liiga palju ning et teised saavad sellest aru. Kui ema talle külla tuleb, muutub Scott eriti bravuurseks. Nad sisenevad restorani, Scott aga hõikab juba kaugelt: "Oober, see on mu ema, too meile kõige paremat, mis teil leidub, hind mind ei huvita!" Kõik kuulevad, naeratatakse heldinult, see rahuldab Scotti, just seda on ta tahtnud, nüüd keegi enam ei arva, et ta oma ema liiga palju armastab. Tegelikult nii ei ole. Pruugib ainult osata ümberpöörduvalt mõelda ja tõde on käes. Need teavad, kes oskavad, aga ma ei tea, kui palju neid on. Ja mis tähtsust sel on? Päike paitab ühtviisi kõikide, nii uskujate kui eba- ja mitteuskujate palet.

Emajuuresolekul Scott ei joo. See võimendab tema uljust veelgi, veel veidi ja ta viskaks jalad üle laua. Või kasvataks laudade vahel

tiritammi. Laulaks. Tantsiks. Et terve maailm usuks, et Scott on terve. Norm-normaalne. Ka-keskmine.

Ema teab Scottist kõike. Ema on ainuke inimene, kellest Scott mitte midagi ei tea. Peale selle, et ta tema ema on. Aga ta ei tea ema mõtteid, need ei ilmu talle isegi siis, kui ema tema poole külje või seljaga on. Tõsi, seda juhtub küll harva, kuid mõtete lugemine ei sõltu ajast. Mõtteid saab lugeda ka vilksamisi, valguskiir läbib pimedat tuba, aga sina juba tead, kus asub mööbel, tool, mille vastu ei tohi komistada, raamatukapp, mille üks uks on lukus, kuid võti ripub ees ja sellega saab avada ka teist ust.

Emaga restoranis istudes talitab Scott nagu mina temaga olles: sätib ennast otse ema vastu, teeb ennast meelega pimedaks. Päikesest pime peegel. Nii ei saa ennast hiljem süüdistada. Või ilmaasjata kiita. Mida pole, seda pole, peab rahul olema. Emaga, armastusega.

Scott ei ürita varjata mitte ainult oma alkoholilembust, vaid kõike. Oma keha, oma nime. Ta ütleks neist heameelega lahti. Ja annaks emale. Ta teebki nii. Kui ettekandja tuleb, tellib ta kõige kallimat konjakit. Ühe pitsi. Ema joob selle ära ja Scott haihtub õhku, selja tagant langev päike laseb paista ainult pintsaku nööpidel.

"Scott?" küsib ema. Nagu võiks nimi ka keha tagasi tuua. Toobki.

"Mis on, ema?" Scott sirutab ennast, päike kaob poja selja taha, kuid on vait. Ei reeda saladust – sel ajal, kui päike emale silma paistis, võttis Scott põuetaskust lapiku, kruvis kiiresti korgi pealt ja rüüpas. See aitas keha koguda ja nimel end nähtavaks muuta.

"Kus siin tualett on?"

"Ma näitan sulle."

"Ei, pole vaja, näita ainult suund kätte, küll ma leian."

Scotti ema teab, et Scottil oleks piinlik teda üle restorani saali talutada. Juhatada, sest väeti pole ta ühelgi juhul, isegi mitte vana. Scotti ema teab, kuidas Scott käituks, hüüaks üle terve saali – "Tähelepanu, see on minu ema, ta tahab pissile, kuulake, molksed, ja pidage meeles, mitte kellelgi teisel pole sellist ema nagu mul!" Natuke ema ehk liialdab, kuid paisutades saab see, mida öelda tahetakse, selgemaks. Ema on hall nagu hiir, ta on kodukootud salli õlgade ümber pannud, sall on hall, ka ema juuksed on hallid ja hõredad,

hõredad nagu augumustriga sall, kust paistab läbi pruunist sametist kleit. Tal on erakordselt lühikesed käed ja tõmbid sõrmeotsad, mida ta kogu aja häbeneb ja laudlina alla topib või salliserva alla pistab. Vaid siis, kui ta konjakiklaasi suu juurde tõstab, helgib parema käe sõrmes jäme kuldsõrmus, mis näitab – päikesele, pojale, molkustele –, et ta on abielus ka siis, kui ta abielus pole. Olematusega, Scotti isaga, kes oli tantsija. Kes tantsis ennast tuppa, koju, ja sealt minema, mujale, jumal teab, kuhu ja kellega.

Scottil pole siis isa? On, on olnud, see pole sama kui täitsa ilma. On ka neid, kel üldse isa pole. Või lapsepõlve. Lapsepõlve toob tagasi, isa ei iial.

Kui ema ära on, võtab Scott hõbehalli sigaretikarbi, mis sobiks paremini emale – suitsetav hiir! –, kuid ema sellest saati enam ei tee, kui ta ükskord suitsu kurku tõmbas. Scott mäletab seda korda, ema oleks ära lämbunud, kui ta poleks talle vastu selga löönud. Scott kartis ema lüüa ja lõi seetõttu halvasti, liiga nõrgalt ja veidi valesse kohta. Ema hakkas käega saputama ning Scott sai õnneks aru, milles asi ja äigas kõigest jõust ning sinna, kuhu sõrmed nagu suled sihtisid. Emal olid silmad märjad, pühkis need käeseljaga ära ja ütles:

"Aitäh, Scott, päästsid mu elu!"

Scott pidi piinlikkusest püksi tegema. Tõesõna. Mitte tema polnud ju päästja olnud, vaid ema ise. Õnneks ei juhtunud see avalikus kohas. Avalikus kohas oleks Scott käitunud avatumalt, talle oleks meelde tulnud televiisoris nähtud film, kus õpetati lapsi, kuidas käituda, kui oled kogemata õunaseemne alla neelanud. Hea film oli, muinasjuttu rüütatud, sellised mõjuvad, jäävad meelde. Paraku neelas ema suitsu alla kodus. Kodus jälgisid Scotti pilukil silmadega raamatukapp, mossis tugitool ja närvihaige kell. Neile ei saanud valetada, need tundsid Scotti liiga hästi ja Scott tundis neid.

"Kas tead, mis on kõige jubedam?" küsis minult ükskord Scott.

"Mis?" (Püüdsin temaga rääkides alati kasutada sõnu, mis sarnanesid mõne lähedaloleva objektiga. MIS oli nagu pangahoone kiiskav esikülg, mis peegeldas seisvat taevast ja liikuvaid pilvi, mida teispool platsi seisja küll näha ei saanud, kuid mis seal kahtlemata olema pidid, kui mitte millekski muuks, siis oma olemasolu garanteerimiseks.)

"Peaingel tunneb ainult üht ravimit. Mõistad?"

Noogutasin.

"Kommi. Ta arvab, et kommist on kõige rohkem kasu. Ma tean, miks ta nii arvab. Olin ükskord väga haige, mul oli kõrge palavik. Miski ei aidanud, kuigi ema mulle kohusetundlikult iga nelja tunni järel mingeid arsti poolt välja kirjutatud tablette andis. Siis pistis ta mulle suhu kirjutriibulise karamellkompveki."

"Aitas?" Nagu kirikutagune tee, kus ma juba ammu polnud käinud, vanad majad ootasid mind, igatsesid minu järele, muutes oma igatsuse pehkinud aknalaudadeks, lagunenuks korstnateks, logisevateks luukideks ning soojust õhkavateks seinteks, aga ma ei kuulnud nende kutset, ei läinud, nagu oleksin midagi kartnud, midagi, mis kunagi ei taastu, kuid mis pole ei aknalaud, korsten, luuk ega sein.

"Aitas. Palavik oli hommikuks nagu käega pühitud. Mõistagi oli see juhus. Samasugune juhus, kui lumelaviini alt vaid seetõttu pääsemine, et öösel und ei tule, ning sa juhtud just sel hommikul enne varingut majast välja minema. Ema tegi seda meelega, ta kartis, et suren. Arvatavasti hakkas tilkade, tablettide ja läbi naha minu sisemusse imbunud salvide segu samal ajal mõju avaldama. Ema aga uskus, et seda tegi komm. Usub siiani. Mul on seda raske taluda. Kui ta tuleb, on tal alati kommikott kaasas. Teen hea näo pähe, võtan, pistan suhu, lutsin kaua aega ("Ära näri, komme ei närita, see rikub hambaid!") ja küsin lisa, kuid endal on selline tunne, et tahaks nutta. Mitte niivõrd enda, kui kogu maailma pärast. Nagu oleks see sündinud mingist väärast printsibist... Ah, ma ei taha sellest rääkida."

Aga ta rääkis.

Ja mina kuulasin.

Zelda on naine, kes hukkub leekides, ta tuntakse ära söestunud toatuhvli järgi, mis lebab tema keha all. Ka tema on haige, haigem veel kui Scott, kuid ta teeb kõik, et päästa Scotti – kirjutab talle kirju, mis ei sisalda etteheiteid, ainult mälestusi aegadest, kui nad mererannas kohtusid ning Scotti suust pääses kena neiut nähes valla üks neist tüüpfraasidest, mida noormehed neiude tähelepanu äratamiseks tavaliselt kasutavad. Sestpeale kannab kõik, mis Scottiga kaasas käib või millega ta hakkama saab, erakordsuse märki. Ta on tark, kuigi Scott on kõigest paar aastat koolis käinud ning siis katki jätnud. Rumalusest ja edevusest. Kuid Zelda jaoks see nii pole, ta ei usu isegi Scotti, kui

Scott nii ütleb. Scottil on Zelda juuresolekul võimatu endast ausalt rääkida. Või üldse sõna poetada. Sellist sõna, mis poleks kullatera ning märk sellest, et Scotti näol on tegu ülihea inimesega, keda aeg on muserdanud. Kuigi Scott joob, andestab Zelda talle sellegi, on alandlikult vait, kui Scott ta oma metafooridega – vikerkaar, surm jne – üle puistab. Scott on teda mitu korda petnud, räägitakse, et tal on kellegi teise naisega kusagil laps. Zelda tõmbub seda kuuldes endasse, tema nägu tõsineb, kitsad huuled on nagu see nähtav osa rõngast, mis tal pea ümber pingul; on selline tunne, nagu plaaniks Zelda enesetappu. Kuid tegelikult on Zelda sel hetkel jälle kas mererannas või restoranis, kuhu Scott teda õhtusöögile kutsus ning mis nüüd turvalistes mälestustes üha enam paleega sarnaneb; ning Scott, mõistagi, nõidusest vabastatud printsiga. Ja pingutus, mis Zelda näo koledaks muutis, tuleb sellest, et mitte kõik sõnad, mis Scott kolmkümmend aastat tagasi talle ütles, ei meenu otsekohe või ei kosta läbi orkestri- muusikast (õnnetuseks istusid nad selle vahetus läheduses), mõnest põlglikust muigest, mis tema poole lennutati (oli neid, kes pidasid Zeldat libuks, nii ilus oli ta!) ning kelneri arveesitamiskummardusest. Sedamööda, kuidas kasvab Scotti sõltuvus alkoholist, suureneb Zelda suutmatust mõelda millestki muust kui olnust. Onolnust.

Kuid veel pole seda juhtunud. Ehk ei juhtugi, kui juttu jätkan? Ehk muutub elu rääkides teiseks? Või kui mitte päris teiseks, siis rõõmsamaks? Nati-nati. Tsuti-tsuti. (Juba vist ongi?)

Ükskord näeme me vanapaari. Nad pole just väga vanad, kuid prügikastides sonkimine teeb nad vanemaks. Mehel on seljas narmendavate käistega võidunud jope, naisel kitsa karakullkraega mantel. Ilmselt on nende söögilaud ja garderoob üks. Kes teab, ehk ka magamistuba? Hammasrataste vahele jäänud, öeldakse nende kohta. Mul on neist kahju, Scott aga irvitab.

"Kas sa siis ei näe?" küsib ta minu käest.

"Ei?" küsin mina temalt. Ta kuuleb küsimärki ja vastab.

"Ma vihkan sind rohkem kui iseennast. Et sa sureksid, peaksin tapma iseenda, kuid mul pole selleks julgust. Olen nii arg, et ei julge käia su jälgedes ega seista su ees, pean käima su kõrval. Mul on kahju, et elu meid kokku viis. Ma pole sind kunagi armastanud. Vihkasin sind juba lapsena. Lapsed on julmad, võinuksin su lämmatada meie

ühistest pisaratest märja padjaga. Mäletan koolipidu, kus ma su esimest korda tantsima võtsin. Surusin su enda vastu. Tegelikult poleks mul pruukinud seda teha, teadsin selletagi, mida ma tunnen. Sa lõhnasid nagu mahajäetud keldrikorrus, noor, kuid samal ajal vana. Sa olid inetu, inetum kui mina, see sundis mind su kätt paluma. Sa andsid selle ja mina võtsin, sinu käsi on minu käes, minu käsi sinu omas. Meie käed on meie kehade peeglid, väikesed taskupeeglid, mis iial ei vanane."

Scotti sõnad puurisid hinge põhja. Ning jälle tundsin ma sama tunnet, mis ühiselt dubleeritud ja subtitreeritud ning rumalalt jutumärgistatud "Hukkunud "Alpinisti" hotelligi" vaadates. *Kui neid sõnu tegelikult polnud, olid nad ikkagi olemas.*

Vanainimeste ja lõpu (olgu see näiteks, kui tähtis võib olla üks tühipaljas ja-sõna) vahele jääb periood, kus ma Scotti peaaegu ei kohanud. Lõpetasin romaani ning olin telefoni välja lülitanud. Teadsin, et Scott ilma ette teatamata ei tule, niipalju ta minust hoolis. Küll jõudsid minuni kuuldused sellest, kuidas ta teisi oma tuttavaid oli väisanud. Mõnikord oli temaga kaasas Zelda. Scott lubas tal vahel tulla. Siis jõid nad mõlemad ning läksid omavahel tihti karvupidi kokku. Asi oli selles, et Zelda organism oli tugevam. Või vähem kahjustatud, kuidas võtta. Scott kartis, et tal läheb enne pilt eest ära ning Zelda jääb siis üksi. Scott oli tegelikult armukade, ta pidas vägagi võimalikuks, et leidub keegi teine, kes on parem kui tema, kelle elu on tema omast rohkem imetlust väärt ning – ja see pole sugugi tähtsusetu detail – kelle riist on pikem. Tegelikult kartis ta, et ilmub keegi, kes räägib paremini kui tema, kelle sõnad tekitavad suuremat usaldust. Üksvahe pelgas ta mind, olen selles kindel. Zelda jälle kartis, et löön temalt Scotti üle. Tal oli põhjust nii arvata. Tegin targasti, et neist eemale hoidsin. Kirjutasin romaani, ilma selleta ei kujutanud ma oma elu ette. Kuid kirjutamise ajal meenus mulle, kuidas ma olin teada saanud Zelda haigusest. Loomulikult ei pannud ma kirja seda.

Sõitsin sel suvel Hiiumaale. Ka Scott ja Zelda viibisid seal – suvemajas, mille nad omal ajal olid soetanud. Scott oli tulnud Zelda, Zelda Scotti pärast. Nii oli see alati, kumbki pidas haigeks teist, mitte iseennast. Mina tulin enda pärast. Ja päikese pärast. Oma hurmava kuldpruuni päevituse ning kaunite tumekuldsete juustega oli Zelda

väga ilus ja pealegi väga sõbralik. Tema kitsa lõikega pruunid silmad, mida katsid rasked laud, olid selged. Scott higistas palju, kuid see tuli kasuks tema tervisele, vikerkaarte ja surmadega polnud siin kellegi ees kelkida, tarbitud alkoholikogus (põhiliselt kuiv vein ja poeõlu, mitte kohalik mürk) oli minimaalne, tema puhul võiks öelda, et olematu. Tegime õhtuti kadakate vahel pikki jalutuskäike, rääkisime kirjandusest, meil olid asjadest erinevad arusaamad, kuid need ei lugenud, põhiline oli see, et olime sõbrad, kes on valmis üksteist aitama. Meie kohal laotus tähistaevas ning esmakordselt elus tundus mulle, et midagi seal on, kuigi vist pole või on sel moel, et niipea kui ütleva hakkad, on kõik kadunud. Lubasin endale, et kui ma edaspidi kelleski selgusele tahan jõuda, siis vaatan taevasse ja leian. Kui Scott vana veski taha pissile läks, võttis Zelda mul küünarnukist kinni ja ütles, et tahab mulle midagi öelda, andku ma talle oma kõrv. Nõtkutasin põlvi, tegin enda väikseks. Zelda huuled puutusid mu põske, libisesid sealt ülespoole. See polnud suudlus, see oli otsing. Sain aru, et Zelda silmad on seda tehes suletud. Automaatselt sulgesin ka enda omad. Et paremini kuulda. Või näha. Saladust, mida mulle usaldada taheti.

"Kummast on sul rohkem kahju, kas Jennifer Rushist või emast, kes oma lapse ukse külge risti löi?"

Mõlemad sündmused olid veel värsked, õnnetu ema, kes polnud suutnud närvipingele vastu panna, ning kuulus laulja, kes oli ilmunud lavale "pilves". Zelda üritas kannatusi kaaluda, neid pingeritta asetada: kui ema oli õnnetum kui laulja, siis oli Zelda geenius. See oli vaid Zelda saladus, mida ta minuga jagas, nagu võiks huulte kohalt ümber pea jooksva vaikimisirõngaga inimene teiste inimestega midagi jagada. Ent sellised inimesed on määratud kannatama, kannatama ja vaikima.

Lõpetasin romaani ja pistsin stepsli seina. Vaevalt olin seda teha jõudnud, kui telefon helises. Võtsin toru.

"Tere, Scott!"

"Tere."

"Kuis?"

"Ah..."

"Mis ah? Oled endast väljas?"

"Veidi."

"Kas tahad, et tulen?"

"Tule."

Ma ei tea, kas ma oleksin jõudnud, kui oleksin takso võtnud. Vist ei. Aga oli ilus päev ja ma olin kuu aega järjest kirjutanud romaani ja tahtsin jälle näha inimesi. Läksin nagu tavaliselt – bussiga. Poole tunniga olin kohal. Inimesi polnud. Mitte et neid bussis olnud poleks, aga ma ei leidnud nende seast ühtki, kes mulle huvi oleks pakkunud.

Ukse tegi lahti peaingel. Tema käes oli kommipakk. Mõistsin kohe, mis on juhtunud. Zelda oli selleks ajaks juba haiglas, talle tehti insuliiniravi, ta kirjutas Scottile haiglast kirju, kus kõik oli minevik.

Scott lebas kõögi põrandal, tema pea nägi välja nagu tõmbiks löödud verine haamer. Tema seljas oli mantel, seesama laiade hõlma-dega must varesetiib, milles teda tuulistel tänavatel olin kohanud. Julgemata öelda – tule minuga, oleme koos. Ta elas veel.

"Ära Zeldat ehmata. Helista ja ütle..."

"Et käisid taeva väravatele koputama?"

"Ja emale ütle..."

"Et su tiivad on veidi lodus?"

Peaingel seisis mu kõrval. Scott oli kõvasti koputanud, millal veel, kui mitte nüüd, oli ta sisselaskmise äärel.

"Meil *ei olnud* valu."

Emal nägi välja nagu paabulind, tal olid seljas riided, mida ta tavaliselt ei kandnud: rasket brokaadist sirelililla kleit, mille rinnasest kaunistas kuldtikand, püstjas poolkrae tuletamas meelde tõldu, hobusekapjade plaginat munakivisillutisel, livreedes teenreid aeglaselt avanematel ustel. Hall pea oli värvitud mustaks, õhukeste kulmu-kaarte kohal aga jooksis diadem, mille ehtsuses võis kahelda, ilus aga mitte. Täna võis olla mingi päev. Mida nad koos täbistada tahtsid. Ükskord eluski soovis ema nii välja näha, et poeg teda häbenema ei peaks. Ma ütlesin *meie*. Tegin seda intuiitiivselt, lootes nõnda leevendada ema valu.

"Meie tiivad..."

Emal silmist purskusid pisarad. See on kurb lugu, kuid mitte kur-

buse pärast pole ma teda kirja pannud. Kõik sõnad on kurvad, sest kunagi on nad olnud väiksed. Väiksed lapsed. Nad ei taha saada suureks. Mõned sõnad eriti. Jumal, maailm, kosmos.

Scotti korter jäi tühjaks. Ta on siiani tühi. Kui mind ei tule, siis kedagi pole. Pistan pea aknast välja. On öö, taevas on selge. Tähed: kirjutatud. Kuid elutud. Elu tuleb neisse siis, kui mõelda inimestest. Mitte ühest, see on mõttetu; ühel pole kunagi mõtet. Kõigil seevastu alati.

Tõmban pea aknast sisse. Näen kohti, kuhu Scott koputas. Just näen, näen nagu temagi ning täpselt samamoodi. *Armastus*, see sõna on igal pool kirjas. Homoarstide kuklas, kerjuspaari seljal. Scott rääkis sellest, mis on ka siis, kui teda ei ole. Siis just eriti.

ÖÖL VASTU LAUPÄEVA PÕLEMA LÄINUD TALLINNA PSÜH-HIAATRIAHAIGLA KOLMANDAS RAVIKORPUSES HUKKUS KAHEKSA PATSIENTI. TULES MOONUTATUD KEHADE TUVASTAMISEL AITASID PALJU KAASA PATSIENTIDE RIIDED VÕI KUI NEED SÄILINUD POLNUD, SIIS LEMMIKESEMED, MILLE KANDMINE JA OMAMINE POLNUD KEELATUD.

Scotti viimastel sõnadel on lohu kuju. Kuid neid on rohkem kui võimalik. Võimatu on vastamiseta nii kaua koputada. Ning kui korra juba sees oled, kui väravad su taga kinni kukuvad, siis koputada vaja pole. Ei saa olla korraga surnud ja elus. Purjus ja kaine. Haige ja terve. Üks ja kaks. Üks lohk on põrandas, seal, kus Scott viimati lamas. Seda ei näe, kui aga katsuda, näpuotstega õrnalt üle põrandaparketi silitada, siis on see tunda. Teised on mujal, magamistoas voodi kõrval, töölaual, tugitooli ja raamatukapi vahel, telefoni kohal seinal, kella all. Nad kõik märgivad Scotti koputamisrada, meeleheitlikku sisse-laskmisnõuet. Ühe avastasin alles hiljuti, kolm päeva pärast põlengut, kus hukkus Zelda. See oli laes. Seal.

ENE MIHKELSON

***

Vara välja Hilja vilja mis on
juba varisenud Küll nüüd
hüüaks laiskust taga Lausa
õgiks rammusat ja läbipaistvat
Näriks ennast koorest läbi
Naeraks häbitumalt

***

Kas kõrbeks või kujundiks oleme loodud
ei oska ütelda Näe kuis isakaamel
seal läheb Tema on rohtlale pahane
Kaelkirjak teiselpool Viru noogutab
Kui kohtuvadki on Põhjamaa talv
nende vahel
Näljane pisuhänd trügib lavale
etendab maailmariiki

***

Häbituse ausad silmad on nii kaunid et
mind tõmbab kujutletud vabadusse milles
puudub argielu piinav paine Mälestus on uus
vahelduv ja sõltuv kindast mis on kistud
nahana mu terekäest Valugi ei tunne enam
Ah kust ma võiksin leida ühe enda

kes armastuse õhetavas valus on valmis
andma elu ainsa ehtsa hetke ees

EELAEG

I

Minu tõug on tõusnud enese vastu
uskudes ründavat võõrast Nelja tee rist-
mikul oleme seisnud Kollane kuu
meenutab ketast ja kilpi
Piigid on metsad ja ripsmed
mis varjavad silmi
Tuul tõuseb Tuul ulub end tühjaks
kuni kaob teegi Puudutan risti

II

Ära ärrita lõvi Lõvi on loom
mina olen lõviloom jänesenahas
Või vastupidi Suisa vastupidi
kuigi sa lakka ei märka
Olen ohtlik sest õpetatud pole
mind kummakski

Eluaeg valiku vahel vōbelen
Mõirgan lausa
Ei leia sidet Ei hange Ei keppi
kuhu toetada hōbedast
kasukakarva
Loodus on raam nagu piltki
seinal Ma pole veel jooksnud
piiridest läbi Vere lõhn on
valus mu sõõrmeis
Igatsen ennast kui ainsat

III

Loen suitsud üle ja rehkendan kui-
palju mürki täna manustan
Siis kõnnin kui rahutu lõvi
toa ämblikuvõrkudes
Otsin hingesugulast
Uroboruste põli ei huvita
Uduhämus vilksatab päikest
Kõnnin toast tuppa ja suitsetan

Tema on nii lähedal et kehad
kattuvad korduvad imuvad
Lõhn õnnistab

Pilk püsib õhus ja vaade teab
et nõnda kord juba oli

Uus aeg on lõpmata vana Kuum
Hõõgub kui tuline tuhk mille
sisse on torgatud varras

Olen kaua maganud Nüüd täiesti ärkvel
ja sina puudutad katkise pilli ainsat
keelt mis lõikab mu sooni

IV

Nagu õhust irdunud liblikas
astun taevatreppidest alla
sest mäletan kergust
mis oli liblikas kes õhus
kunagi lendas
Tal polnud silmi nagu minul
ei olnud mind
Nüüd näen enesest läbi

ja minu hing teab vastuste
vastamatust

V

Väike poiss on haige Hall pea
Kurvad silmad Hambutu
Voodis kägaras
Ta ütleb et kõik on vaid uni
Meie oleme uni
Nüüd peletab tähti kui kärbseid
kes suruvad ligi raskelt rõhu-
vaid koibi
ja ma nean seda tundi mis
lõikas meid kaheks
Kaks korda kaheks nagu hommik
on õhtu ja öö ei lohuta isegi
surnuid

REETMINE

1.

See homme mis jääb saabumata Toimub
täna Päevaelses unes ilmuvad need mitme-
kordselt lühisesse suland pildid ega eristugi
enam Kõiki endaid nägin kõiki mäletasin
ning libisesin aina eest kui pilku püüdsin
peatada Hommik ongi öö ja päeva sisenurki
valgusega ähvardab

2.

Sinu ihuga minu ihule kirjutasin need
read mida keegi enam ei loe Sinu
hingeõhuga silmavaatega märkasin
ennast Olin su toa tasa võnkuvais
varjudes mis ainult ootasid käsku
mis hilines Hilines hiilis meist mööda
Me kärsitud käed olid torgatud sfääridest
läbi Nägin su käise kulunud äärt
ja mõistsin mis toimub
Su naudinguhimukas kurbus puutus mu
südant kui võimalus ainult ja hämarusel
ei olnud me kummagi häält

3.

Vagura lapse süütu pilk teab mis maitse on
esmasündinu ihul Naise teadlikul irvel
enesestloobunu hirmul Sina tead ennast
Mina kui võõras joonistan ruutu
Su salatud ilmeid ja kuju otsivat nägu
Seespool samavõrra kui väljas
Oled reetnud end olematuks

TRIIN SOOMETS

Rahuldust otsides, riski,
meeli, raha ja keha
keerutad karnevalil.

Elu on tõsine asi,
sosistab, seletab üha
poolpurjus Mittemiski.

Tahad, siis tuleb teha,
räägib ta lakkamatult.
Nagunii varsti on lõpp.

Maailm jääb maha –
ilus ja lõbus ja ropp
olgu iga su otsus.

***

Meil oli maailmatu maja,
meile laulsid kiirus, kaugus ja kõrgus.
Kuldloige läbistas aja,
kõik kiljatas, tõusis ja tardus.

Kaks kvartalit lõunas, kus eha
on maalitud linnamyyrile,
ma lähendan käsi ja keha
su kõrguse piirile.

Mind pimestas pilkane puna
su säravalt suletud veenis.
Jäin tummana, tuhmununa
und nägema kõlvatus keeles.

Jäin magama maailma majas,
su sootu ja silmitu pruut,
lõhkuma, lahendama
su selguse maagilist ruutu.

***

Kuhugi minna ei ole,
kus Sina mind juba ei oota
pilkava põhjusena,
mu vastuse kysimus.

Võrdsena, vankuvana
võtan vastu Su väljakutse
kohtuda korraga kõiges,
hukkuda teineteises
või muutuda.

***

Ma näen su käsi
(mis on mulle laulnud)
söötmas linde võõra linna väljakul.
Näen omagi verd kandmas suuri laevu,
näen neid uppumas ja ärkamas
sadamas, mis on saatnud kaile oma ilusamad tydrukud.
Näen sind väljumasa kõrtsist, sa ei ole kaotanud midagi.
Näen kõrtsi kokku varisemas.
Näen linde ehmatamas lendu su silmi.

***

Su lõin ja leidsin
su valguses enese õige,
kuni su valu
mind ehmatas: sa oled elus.

Vihm mu kätele varises,
tuul vapustas mu keha.

Sa oled teine.

PEETER SAUTER

KUST MINA TEAN

Hendrik Toomperele

Kui keegi seda näidendit teeb, siis tegelased võivad olla suvalistest sugudest, ainult et kui B ja C või B või C on mehed või mees, siis tuleks teksti muuta ja jutt rinnahoidjatest võiks olla jutt särkidest ja lapsejutt tuleks vist hoopis välja visata. Aga muidu kõik tegelased võivad olla mehed või naised ja/või moodustada isekeskis suvalisi kombinatsioone.

Kõige otsekohesem oli minu jaoks mõelda, et A on meessoost ja B ja C naised, aga kirjutamise ajal jõlkus kogu aeg peas, et võiks olla ka igapidi.

Üks märkus veel: on palju pateetilisi ja retoorilisi fraase. Neid ei peaks esitama pateetiliselt, vaid kõigest jõust pateetika vastu võideldes – ja – lihtne öelda – ja – LIHTNE TEHA – lihtsalt ja loomulikult.

Sulgudes olevat otsest kõnet ei räägita, see on lauselõpp, mida välja

ei öelda, tõenäoliselt. Sest inimene on lihtsalt seisus, kus ta ei taha ja ei viitsi lauseid lõpuni välja öelda, kuigi talt seda oodatakse.

Tegelased: A, B, C.

Laokil tuba. Kaks inimest magavad kas ühel asemel või teineteise läheduses.

A tõuseb, toetub seljakile, peab mõttevaba pausi.

A (*vaatab B poole*): Kuidas sul on?... Mul on üks hammas pooleks... keel on katki... magad või?... (*võibolla vaatab*)... kui sa nii, silmad lahti, magad ja ei räägi... siis sa oled nagu surnud...

B: Oleks (ma surnud)...

A: Mis sa ütlesid?... mida sa ütlesid?... Kas sulle meeldiks, kui mina räägiks ja siis, kui sa ei kuuleks, siis jääksin vait? Kurat... Ma ei jaksa enam kakelda. (*Tõenäoliselt järgmised kaks sõna röögib kogu kõrist, ja just nii, et B võimalikult hästi kuuleks.*) Ei jaksa!... Kas sul pea valutab?

B: Huul on seest katki. Ma ei saa hästi rääkida. Ja mingi muhk on vist peas. Või mitu.

A (*vaatab*): Mokok on natuke lõmmis jah. Sorry, et ma sind klobisin. Ma rohkem hoidsin sind kinni. Kui sa kääridega vehkisid.

B: Mis ma nende kääridega tegin?

A: Igasuguseid asju. Sa ei mäleta või? Sa said ühel hetkel käärid kätte. Kõigepealt ütlesid sa, et löikad kääridega endal veenid läbi. Sa torkisid tükk aega oma kätt, aga löid ikka vedelaks. Siis sa ütlesid, et löikad oma uued stretch-tekad katki. Ma maksin nende eest kaheksasada viiskümmend krooni...

B: Need on väga ilusad.

A: Siis ma hoidsin sind kinni ja viskasin tekad kapi otsa. Sa ronisid järele ja kukkusid selili ja nutsid ja vehkisid kääridega enda ümber. Ja ma ei viitsinud sind enam kinni hoida. Ja sorkisid kääridega seina ja raamaturiiulit. Tapeet ja pooled raamatud on ära täkitud.

B: Kas sellest kinnihoidmisest ongi mul huul katki?

A: Ei. See tuli hiljem. Sa sõimasid mind ja ma ütlesin kümme korda, et sa jätaks järele, aga sa ütlesid, et sa ei jäta enne, kui ma su ära tapan,

ja siis ma lõin sind näkku, sest seda oli nii kuradi ängistav kuulata. Palun vabandust. Sul on silm ka veits sinine. Ma lõin vist paar korda. Sa ei jäänud enne vait.

B: Miks ma tahtsin, et sa mu ära tapaks?

A: Sest ma olen sulle nii palju halba teinud ja tapku ma sind parem siis päris ära, et sa ei peaks piinlema ja sa ei suuda ennast ise tappa ja sa ei taha elada ja nii edasi. Ikka see vana jutt. Tead küll.

B: Kas sa tapaksid mind? Suudaksid?

A: Igatahes nii küll mitte.

B: Aga kui ma sulle siga keeraksin? Piisavalt kõvasti siga keeraksin?

A: Ei. Ja palun ära hakka sellepärast siga keerama. Mul oleks lihtsalt sitt olla. Me ei tohi enam juua. Kas sul pea ka valutab?

B: Muhud valutavad. Kõik kohad valutavad.

A: Aga pohmell?

B: Hästi vähe.

A: Mul ka peaaegu pole. Imelik. Selle peale, mida me kõik segi jõime. Kaklemine aitas välja higistada.

B: Peaks pesema... ei jõua.

A: Tule minu vastu.

B: Ei jaksa.

A: Tule.

B: Ma olen surnud.

A üritab B-d suudelda.

B (*röögatab*): Aaah! Valus on. Kurat, mul on ju mokk lõhki.

A: Ma lähen poodi.

B: On sul siis veel raha?

A: Jah, ma jätsin sada krooni välja võtmata, et meil midagi süüa oleks. Ma ei tea, millal ma jälle raha saan.

B: Eile sa ütlesid, et sul oli viimane raha.

A: Jah, sest muidu oleks see läinud ja meil poleks millegi eest süüa osta.

B: Ja ma küsisin veel üle ja sa ütlesid – ausalt, viimane raha.

A: Jah. Sest muidu oleks see kõik juba läbi. Sa nõudsid kõrtsus raha enda kätte ja loopisid vasakule ja paremale.

B: Kuhu ma loopisin?

A: Tegid välja.

B: Ma ostsin oma parimale sõbrale paar segu, kui tema mulle on sada korda... ah, kurat, ma ei viitsi rääkida.

A: Nojah, oleksid siis nõus näljas istuma või?

B: Mine osta süüa. Mina ei võta suu sisse.

A: Ei võta? Hästi. Jäta see endale hästi meelde.

B (*nutab*): Kurat, ja mina usun teda. Ta ütleb – ausalt – ja mina usun teda. Ja tema situb mulle mu parima sõbra ees pähe. Sa sittusid mulle pähe.

A (*paneb riidesse*): Ära ulu. Ütle, mis sa poest tahad. Me leppisime kokku, et enam ei kakle.

B: Midagi ei leppinud. Mina ei taha sittagi.

A: Kurat, see poolik hammas on keele täitsa katki tõmmanud.

B: Too pudel vett.

A: Ei hakka viimase raha eest vett ostma.

B: Kurat teab, kui palju sul seal pangas veel raha on.

A: Mul on täpselt sada krooni. Ja paar krooni üle, mida ma välja võtta ei saa. Türa, ma ütlen, lõpeta see norimine ära, siiber on. Ma katsun, mis ma suudan, et meil hea oleks. Et meil vähegi normaalne oleks.

B: Hea. Sitta ma sind usun.

A: Mis sa süüa tahad?

B: (Ei) Midagi.

A (*vaatab peeglisse*): Ma olen jumalast räämas, aga sitta kah. Jooki ma ei too, eks. Mul on veel kaks päeva, enne kui peab tööle minema. Ja mina lootsin pühade ajal välja puhata. Kas me saaksime nii, et me enam ei tülitseks.

B: Proovime.

A: Palun.

B: Okei.

A: Elementaarset viisakust (võiks inimese sees natukenegi olla)...

B: Elementaarne viisakus ajab oksele. Ma võin ära minna, ma võin pühade lõpuni ära olla.

A: Palun ei.

B: Ma oleksin lihtsalt sõbra juures. Ma ei teeks midagi. Rahagi ei ole.

A: Palun ei. Luba, et sa ei lähe.

B: Kuraditki ma ei luba.

A: Ära mine. Ütle, et sa ei lähe. Palun.

B: Mine, mine poodi, ma ei lähe kuhugi.

A: Nikume. Ja siis ma kohe lähen.

B: Ma ei jaksa. Ma olen nii läbi... Liigesed on ka valusad... Me ju tantsisime ka... Ja ma ei taha praegu.

A: Sa tantsisid oma sõbraga. Põhiliselt.

B: Mis sest siis oli, ma olen temaga sada korda varem ka tantsinud. Oli sest midagi?

A: Ei, sellest ei olnud. Aga see, kuidas sa temaga minust rääkisid. Minu juuresolekul.

B: Mida ma siis nii väga rääkisin?

A: Üht-teist ikka rääkisid. Tähendab, veel hullem oli, kui sa minuga enam üldse ei rääkinud. Sa käitusid, nagu mind poleks seal olemas olnudki.

B: Siis sa solvusid.

A: See viskas mul ära jah. Ja see polnud esimene kord.

B: Me oleme klassikaaslased. Ma tunnen teda juba sada aastat.

A: Nojah, mis mina sellega peale hakkam. Sina oleks minu asemel minema jalutanud.

B: Ja sina ei jalutanud.

A: Oleks sa rahul, kui ma oleksin jalutanud. Ja kõik oleks lõplikult lõhki.

B: Parem olgu siis juba täitsa lõhki, kui et iga päev üks...

A: Jama. Kas sa armastad mind?

B: ...

A: Kas sa armastad mind?

B: ...

A: Ütle.

B: Kust mina tean. Sa tead küll.

A: Mida ma tean?

B: Ma armastan sind ja ainult sind ja ma tahan ainult sinuga koos olla ja mine nüüd poodi. Kurat!

A: Miks sa siis nikkuda ei taha?

B: Ma lihtsalt ei jaksa, saad aru. Kui tahad, siis tule ja niku nagu laibaga.

- A: Ja kui ma tulengi?
- B: Ei tule kuhugi, kurat.
- A: Ei suudelda, ei nikuta... Kus poekott on.
- B: ...
- A: Kus poekott on?
- B: ...
- A: Kas sa võiksid vastata, kui ma sinuga räägin?
- B: Ah, kas sa küsisid midagi?
- A: Jah, ma küsisin, kus poekott on, kuradi, kuradi, kuradi, kuradi kurat.
- B: Ülemises sahtlis peaks olema.
- A: Täna väga. (*Võtab koti ja läheb uksest välja.*)
- B (*lesib hetke, siis tõuseb. Vaatab end peeglist, katsub nägu. Peseb. Vaatab oma lõhkirebitud riideid. Võtab pluusi seljast ära. Koputatakse.*): Kes see on?
- C: Mina olen.
- B: Tule sisse.
- C *tuleb sisse.*
- B: Jumal, sa oled nii vara üleval.
- C: Ma ei olegi maganud. Mis teil siin on. Sõda või?
- B: Ah, ära küsi. Kus te käisite siis?
- C: Ma ei tea, igal pool linnas. Mingi auto tekkis.
- B: Kellel siis raha oli.
- C: Raha ei olnudki. Ega me suurt kuskil sees ei käinud. Sõitsime niisama ringi. Kus see on? (*Viskab end lösakile.*)
- B: Poodi läks. (*Lõdiseb, nagu oleks külm, ja istub C kõrvale. Vajub külili, nii et pea jääb C sülle. C silitab ta juukseid.*)
- C: Mis te siis kaklesite.
- B: Ma ei tea, sinu pärast.
- C: Naljatilgad.
- B: Suudle mind.
- C: Ausalt või?
- B: Jah.
- C *suudleb B-d.*
- B (*röögatab*): Aah! Mul on suu katki. Unustasin ära.
- C: Sa näed üsna nadi välja. Mis sa sellega mõtlesid, et te minu pärast

kaklesite.

B: Mitte midagi. Me kakleme nagunii kogu aeg. Seekord siis kaklesime sinu pärast.

C: Sul on ilus rinnahoidja.

B: Tahad proovida?

C: Ei taha. See on mulle väike.

B: Silita veel mu juukseid. Hea on. Ma ei jaksa enam elada.

C: Koos temaga(?).

B: Jah. Või üldse.

C: Mis sa teed siis? Paned nõõri kaela.

B: Ega vist. Lihtsalt ootan, kui miski juhtub.

C: Mis? (*Haigutab.*) Jumal, ma olen nii unine. Mis juhtub?

B: Ma ei tea. Kas tema lööb mind sandiks. Või teen ma ise purjus peaga midagi. Või lihtsalt juhtub midagi.

C: See on täitsa loll jutt.

B: On.

C: Võta parem aeg maha. Vaata ringi. Mis te piinate muudkui üksteist. Ümberringi käib elu. Jumalast normaalne elu. Mäletad, kuidas me kunagi koos linna vahel ringi tõmbasime.

B: Mäletan.

C: Muidugi, igasugust jama oli ka. Aga ikkagi.

B: Jah, alati on igasugust jama olnud, aga...

C: Sa oled viimasel ajal täitsa ära vajunud. Peaksid kergemalt võtma. Ai, mis sa hammustad. Mis sul hakkas.

B: Ma armastan sind.

C: Ära aja jama. Pane riidesse. See tuleb koju ja mõtleb jumal teab mida.

B: Las mõtleb. Ta mõtleb nagunii kogu aeg igasuguseid asju.

C: Mida ta siis mõtleb?

B: Et ma petan teda.

C: Ja sina.

B: Mis mina.

C: Petad siis või?

B: Ei, kui teada tahad. Mitte kordagi. Kogu selle aja jooksul mitte kordagi. Aga tema, pane tähele, on petnud küll.

C: Sellepärast see nii ongi.

- B: Misasi.
- C: See, kuidas teil on. Ta on närvis. Ta ei saa lõdvalt võtta.
- B: Tahad, ma võtan rinnahoidja ära.
- C: Kas sa ise tahad.
- B: Jah. Kas sa oled mu tisse näinud.
- C: Ammu.
- B: Nad on ikka samasugused. Aga sinul.
- C: Misasja.
- B: Kas su tissid on samasugused nagu kooli ajal.
- C: Ah, mine persse, pane ennast riidesse.
- B: Ma tahaks su tisse näha. Ausalt. Kas lapse asi ei mõjunud tissidele kuidagi.
- C: Mine persse, pane ennast riidesse.
- B: Hea küll, ma jätan su rahule. Ega ma sind ära võrgutatud ikka ei saa. (*Tõuseb, otsib riideid selga.*) Kus laps on?
- C: Kodus.
- B: Üksi.
- C: Üksi jah. Kes seal peaks siis olema.
- B: Ja eile öösel?
- C: Oli ka kodus.
- B: Tuleb ta üksi toime.
- C: Jah, jama on muidugi ka olnud.
- B: Mis jama siis.
- C: Noh, ükskord tuli ta jumala keset ööd või juba varahommikul välja rõdule ja hakkas mind hüüdma. Valju häälega, tead. Aluspükstes.
- B: Mis siis sai.
- C: Midagi. Ma olin all ühes kuradi autos. Ja ma ei saanud kohe välja tulla. Aga ta muudkui seisab seal ja lõugab. Ma keerasin siis autoakna alla ja käratasin, et ta tuppa läheks. Aga ta ei läinud. Emme, tule kojuuuu, emme, tule kojuuuu. Tükk aega rääkisime. Autoga kutt oli ka jumalast pabinas ja pidi, tead, krambi saama. Ilgelt aega läks, enne kui ma riidesse sain. See, raisk, peaaegu viskas mu autost välja.
- B: Jama küll.
- C: Nojah. Aga nüüd ta on juba harjunud.
- B: Oled rahul, et ta sul on.
- C: Kust mina tean. On, siis on. Mis mina sinna teha saan... Oled

rased või? (*Süütab suitsu.*)

B: Ei ole. (*Tõstab asju siia-sinna. Ei suuda sundida end süstemaatilisel tegetsema.*) Ma olen vist ikka alles purjus.

A (*avab ukse, hüüab*): Ma sain raha! (*Märkab C-d. Tuleb tasakesi sisse, suur toidukott käes. Asub vaikselt toitu lauale laduma.*)

B: Kust sa siis raha said.

A (*napilt*): Ma ei tea. Keegi oli üle kandnud. Pole aimugi kustkohast. Mingi honorar ilmselt.

B: Palju seda on siis.

A: Natukene.

B: Mis sa ütlesid? Misasja sa praegu ütlesid?!

A: Ma ütlesin, et natukene.

B: Ja nii ütledki. Kui mina küsin sult, kui palju sulle raha on üle kantud, siis sina ütled – natukene. Ja nii ongi, jah? Ja nii jääbki, jah? Raisk, miks ma eile endal, kurat...

C: Jäta nüüd. Mis sa närviitsed tühja asja pärast. (*A-le*) Anna andeks, et ma nii varahommikul teile sisse vajasin.

B: Nii. (*C-le*) Sul on mingit raha? Ei ole. (*A-le*) Kas sa laenad mulle. Pärast kõike, mis meie vahel on olnud, kas sa laenaksid mulle viissada krooni. Ma saan ülehommega raha, kui ma tööle lähen. Ma saan raha ja ma maksan sulle viimase sendini tagasi. Laenad või ei laena? Ütle!

A: Kust sa siis raha saad.

B: Mul on palgapäev.

A: Sul ei ole palgapäev.

B: Ei ole jah, aga ma saan raha, kui ma tööle lähen, mulle ollakse võlgu.

A: Kes sulle siis võlgu on? Miks mina sellest midagi ei tea?

B: Hea küll, ei ole võlgu. Aga ma võtan võlgu. Võtan töö juurest võlgu ja maksan sulle tagasi. Et sinul oleks sinu kallid raha ilusti olemas. Annad või ei anna? Ütle nüüd. Ma tean kõike, mis meie vahel on olnud ja mida ma sulle tegin ja ma olen sulle igasugust sitta teinud, nagu sa ütled, ja ma palun vabandust, aga palun anna mulle raha. Ütle nüüd, kas sa võid anda, kas sa raatsid mulle anda, või...

A: Ma ei taha, et sa laenad.

B: Sinu käest või?

A: Ei, töö juurest.

B: Miks?

A: Lihtsalt. Pärast pean mina seda hakkama tagasi maksma.

B: Sina? Ütle, kas sa ükski kord oled minu võlgu tagasi maksnud. Ütle!

A: Olen küll. Ja isegi, kui mina ei pea maksma ja sa saad ükskord palka ja maksad, on meil ikka siis niipalju raha vähem.

B (*istub ja hakkab nutma*): Kuradi koi sa oled. Seda ma teada tahtsingi. Ma olen seda kogu aeg teadnud ja nüüd ma tean seda kindlalt.

C: Jäta nüüd.

A: Hea küll, ma annan. Aga mis sa selle rahaga teed.

B (*nutab*): Midagi ei tee. Ma tahtsin lihtsalt teada, kas sa annaksid.

A: Mul ei ole taskus nagunii. Ma ei võtnud nii palju välja.

B: Ära seleta.

A: Ma siis ei seleta. (*Paneb toitu ära.*)

B: Kui sa ütled, et annad, võta siis välja ja anna meile. Me läheme istume natuke...

A *istub, on vait*. C *niheleb, tal on ebamugav*.

B: Annad siis või.

C: Võibolla ei ole vaja.

B (*C-le*): Ole vait. (*A-le*) Annad siis või?

A: Kui sa tahad.

B: Noh. Tahan.

A: Ja kauaks sa ära jääd.

B: Natukeseks ajaks. Paari tunni pärast tulen tagasi. Mul on lihtsalt nii kudend olemine. Läheks kõnniks natuke.

A: Ja kohe viissada on vaja.

B: Anna siis kolmsada.

C: Tule parem ise ka kaasa. Mis te jamate. Lähme kolmekesi.

A: Kuhukohta siis.

C: Kuhu sa minna tahtsid?

B: Ma ei tea. (*Teeb mõtlikult endale võileiba.*)

A: Ma panen endale midagi muud selga. (*Paneb. Võtab hajameelselt B tehtud võileiva, sööb.*) Oi, vabandust, see oli sinu võileib. (*Paneb leiva lauale.*)

B: Söö, söö.

A (*võtab leiva, sööb*): Paned ise ka midagi selga või? Ma tõin tegelikult paar õlut ka, kui te tahate. Teen lahti või?

B (*istub, vahib enda ette*). C (*vaatab B-d*). A (*avab kolm õlut*). Paneb pudeli C ette, pudeli B ette ja joob ise kolmandast pudelist.

C (*B-le*): Noh, sa ei panegi riidesse.

B (*rüüüb õlut*): Ma ei jõua vist kuhugi minna. Nii kudend olemine. Minge teie, kui tahate.

C: Mis sa jamad.

A: Mismoodi. Sa oled ikka ka.

B: Ei. Jaa. Minge taha kohvikusse. Ma tulen varsti järele. Ma tahan rahulikult duši all käia. Ma tahan lihtsalt korraks omaette olla. Minge, ma tulen varsti järele.

C: Ausalt või?

B (*tõuseb ja hakkab ükskõikselt, aga süstemaatiliselt koristama*): Ma koristan seda laga natuke koomale.

C (*tõuseb*): Tee siis siva.

A (*tõuseb ka, pudel pihus*): Oled kindel, et nii on hea(?).

B (*suudleb A-d kergelt huulte*): Minge juba.

C (*uksel*): Varsti näeme siis. Ära kudema jää.

A (*läheb tagasi vaatamata ja pudelist rüüübates välja*).

C (*teeb nägusid ja lehvitab B-le*).

C: Ole mureta ja tule varsti.

B: Tulen, tulen.

C (*väljub*).

B (*mingi asi pihus, istub toolile ja suleb aeglaselt silmad (kui selline asi on võimalik)*).

FRANÇOIS SERPENT

KIRI DRAAKONTYDRUKULE

Tere, Tulimadude Valitseja Tytar!

Kas mäletad, kuidas töotasime yksteisele, et kohtume taas aastal kolm. Nyyd on sellest palju aega möödas ja sinisest kevadest on saanud raudne suvi. Vahepeal on Saatan Munamäel risti löödud ning meie hingede pikajuukselised mootorratturid on mööda noolsirget lõpmatusse kulgevat teed kihutanud nii kaugele, et näha võib neid vaid unelmais. Aeg-ajalt siiski toob idatuul minuni nende mootorimära ja sydametukseid, kuid arvatavasti on nad ise juba sealpool maailma äärt. Muide, üks oraakel linna turuväljaku kõige räpasemas nurgas teadis rääkida, et Sinu omade pealik ja too Bloody Mary minu kambast olevat lapse saanud, kellest pidi tulevikus saama Lunastaja. Ma kyll ei tea, kellele ta kord lunastust hakkab tooma: kas maailmale, ja kui, siis millisele? Või vaid iseendale? Aga see vist ei olegi tähtis.

Kuidas Sa nyyd ise elad? Kas käid ikka veel öösiti Kuule lendamas või oled ta juba sealt alla toonud ning oma voodi kohale Clark Gable'i pildi kõrvale riputanud?

Oma elust ei oska ma suurt midagi kirjutada. Eile otsustasin järele proovida, mis tunne võis olla Peata Ratsanikul. Otsin selleks puhuks odavalt yhe pruugitud pegasuse ja lasin meie vanal heal lihunikul Damoklesel mõõgaga end veidi lyhemaks teha. Kõik oleks ehk õnnestunudki, aga kuna nii silmad kui suu pea kylge jäid, siis ei näinud ma ratsule selga ronida ega saanud ka kedagi appi kutsuda, sest too puuduv kehaosa oli sel ajal juba yhe kodanlase korteris daamikybarat hoidmas. Kui sõbrad viimaks taas mu kaela otsa asetasiid selle, mis sinna varem kuulus, olid mingid palgasõdurid koos mu hobusega jalga lasknud. Ratsanik võib aga teatavasti kyll ilma peata, aga mitte hobusetä olla. Nii et jällegi ei saa ma Sulle, mu Võluv Draakon, kirjutada, et olen meie lahusoleku ajal midagi korda saatnud. Ja

kahjuks olengi sunnitud lõpetama hakkama, sest öö läheneb ja ma pean veel enne seda paarile templile tule otsa panema ning siis kiiresti mere taha põgenema, et päevatõusul jälle auavalduste saatel linnaväravaist sisse roomata. Nagu ma seda ju iga päev kogu oma elu jooksul teinud olen...

Tervita siis minu poolt kõiki neid jumalaid, pool- ja veerandjumalaid, keda Sa ikka nädalalõppudeks endale kylla kutsud. Hea meelega saadaksin teile peolauale omapyytud kala, kuid paraku ei ole ma siia maani hakanud kalapyygist huvituma.

Sulle, Armas Lohemadu, kes Sa mu selja taga seisad, kõike head soovides

Pyha Jyrka
Põrgupõhjalt.

EILE MAGASIN MA EVELINIGA (The eestlase lugu)

Eile magasin ma Eveliniga. Kõik algas naabripoiss Uno (kelle isa oli Elmar, kolhoosi Võit traktorist, Johannese – tolle kaupmehe poeg, Johannes oli vana Friedrichi poeg ja Friedrichi isa oli Aleksander, Sass) sünnipäevast. Uno sai kolmekymne seitsme aastaseks. Ta on väga tark mees: töötab katlakytjana, aga vabal ajal uurib piiblit, seda, kust mustlased pärit on, ja universumite laienemist. Kutsutud olid veel elektrik Voldemar, kelle isa oli Oskar, metsavaht, tolle aidamehe – vana Kolla poeg; Einar, kes enne invaliidsusgrupile jäämist oli meremees ja tõi oma naisele Leale Aafrikast suure trummi (Einari isa Udo oli ka meremees, selle surma ta läkski, oli teine laevaga põhja läinud ja tolle Udo isa oli Hans, too oli kohe päris laevakapten); siis oli veel Vello, too debiilikute kooli kehalise kasvatusõpetaja, kes varemalt oli ikka suur sportlane ja treener, aga joomise pärast lõpuks lahti lasti (kes tema isa oli, seda ei mäletagi, aga vanaisa olevat tal Võrumaal kirikuõpetaja olnud, seepärast punased ta neljakymnendal aastal maha lasidki).

Naisi oli ka: lihapoe myyja Ljuda, kelle miilitsamehest isa oma naise (eks ikka selle Ljuda ema) kirvega maha lõi ja ise kinni läks, nagu ta palju teisi inimesi kinni oli pannud; Imbi, kes enne koondamist oli

õmblejaametit pidanud ja kellel on koera nägu (see on tal sellepärast, et tema ema töötas öövalvurina ja ükskord öösel oli valvekoer, suur ilus hunt Polla, talle taha keeranud) ja Evelin, kes praegu õpib kutsekoolis kokaks (tema isa oli ehitaja ja kukkus ükskord tellingute pealt surnuks, ema läks uuesti mehele – mingile treialile või raadio-diktorile, ei mina enam mäleta, igatahes oli mees hoopis pede, nagu pärast välja tuli).

Ma olin enne synnipäevale minekut ostnud pudeli valget viina sellest nurgapealsest poest, mida see kangesti juudi näoga ukrainlane peab, kelle kyttepuud möödunud suvel ära varastati. Istusime ja jõime ja sõime ja rääkisime maast ja ilmast, Einar oli just uue mootorsae ostnud ja käib sellega nyd metsa tegemas (no millestki peab ju vaene sant ka elama, ega need toetused nii suured ju pole) ja nii ta siis rääkis õhtu otsa oma uuest Uskvarna saest või mis see tal oligi. Pärast seda, kui Vello, kes alati väga ruttu täis jääb ja igasugu rumalusi hakkab tegema, ma tunnen teda ju kooliajast peale, nurka kusi nagu see mees Riigikogust, kelle isaga minu kadunud onu Kaljo koos sanatooriumis oli käinud, löödi meid välja.

Meil oli Eveliniga üks tee. Tegelikult ma elan küll hoopis teises kandis, aga ma läksin ju tema poole. Ostsime veel samast poest, kus ma enne olin käinud, pudeli viina, seekord oli letis ukrainlase naine, kellel on kala nägu. Ei mina tea, miks tal selline nägu on.

Nojah, nii me siis jõime ja kuulasime yhte välismaa plaati, kus laulja laulis nagu Erich Krieger, aga Erich Krieger ta ei olnud, sest ta laulis välismaa keeles ja siis me jõime ja siis me läksime voodisse, mille Evelini kasuisa oli ostnud, ja siis ma keerasin Evelinile taha, nagu enne mind olid juba teinud Tõnis, kes töötab mööblivabrikus ja kelle isa Väino ükskord purjuspäi kaklemise pärast kinni kukkus ja keda siis Kalle Mihkelsi saates kõigile näidati, aga Väino isa oli tubli mees – myyrsepp; Andrus, kes jättis kooli pooleli ja läks kalakombinaati, isa oli tal partorg ja vanaisa oli ka üks igavene sul, täitsa pättide perekond; Juhan, kes on taksojuht, isa oli tal ka mingi autojuht, vist piimaauto peal, hyyti teist veel Aksliks ja Aksli isa oli jällegi see kuramuse Pikk-Jaan, kes ilutulestikuraketiga surma sai, lehes oli veel surmakuulutus ja kes kõik veel... Lembit muidugi ka, aga tema on lastekodust, vaenelaps.

Märtsihommik on nagu vaheda noa tera: kylm, silmipimestav ja sygavale tungiv. Seda viimast nii oma kirka päiksevalguse kui kevadele ainuomase lõhna läbi. Aga võibolla need ongi üks ja seesama.

Meie – paarkymmend umbes kymneaastast last – seisame yhes Linna kõrgeimas ja kauneimas paigas. Vähemalt kinnitas seda joonistusõpetaja – kõige rafineerituma käitumise ja kummalisema riietusega vana daam, kes meie koolis tunde annab. Räägitakse, et maalimist olevat ta õppinud oma aja parimate kunstnike käe all.

Kuigi vanaproua tytarlapselikult tujukas käitumine võtab tihti ysnagi veidraid vorme, ei ole mingit põhjust kahelda siiatuleku mõttekuses. Nagu peopesal avaneb meie ees vaade Linna katustele ja kirikutornidele; ajaloolise kesklinna tänavatevõrgule ja peaaegu inimtyhjadele parkidele; läbi raagus puude sätendavale jõe le ja selle kõrgelt vastaskaldalt alla laskuvatele astangulistele aedadele. Kõige kohal särab aga suur selge taevas.

"Nii, võtame nyd kõik oma skalpellid ja habemenoad välja!" kõlab õpetaja laulev, ent samas nõudlik hääl. Talle ei tule mõttesegi, et võibolla mõnel meie hulgast võis nõutav terariist koju ununeda või ei õnnestunudki seda umbusklike vanemate käest välja meelitada.

"Võtame täitsa käepideme otsast kinni, nagu me pintsli hoidmist oleme harjutanud. Nuga peab saama liikuda vabalt, lendlevalt." Õpetaja on kergel sammul kynkaveerele kepsutanud ja vanaaegne habemenuga tema pikkade kondiste sõrmede vahel kerkib pilvitu taeva ette.

"Skitseerime vaba käega mõned jooned," seletab ta hoogu sattudes ning teebki heledasse taevasse neli kiiret sisselõiget: kaks pikemat horisontaalsihis ja neid yhendamas kaks lyhemat vertikaaljoont. On kuulda rebeneva riide kärinat ning eraldub enam-vähem ristkylikukujuline taevalapp, mis enne, kui me midagi taibata suudame, lõuenditykina alla langeb.

Tekkinud avaus paljastab punastest tellistest seinä, sellega paralleelselt vonklevad jämedad torud ja tykikese kasimata põrandat. Pimedus ja paks tolmukord varjavad metalli söövat roostet ning põrandale unustatud pruunist klaasist pudelit, mille korgi alla suletud vedelik

võib olla nii atsetoon kui aastate eest halvaks läinud õlu.

Immitseb rõsket haisvat keldriõhku.

MUINASJUTT INIMESE POJAST

Elas kord Mees. Tal oli kolm poega: Onupoeg, Tädipoeg ja Mehepoeg. Kui jõudis kätte aeg, läks igayks neist võõrale maale tööle. Ei möödunud aga kolme talvegi, kui üks võõramaa naine synnitas neist kõige nooremale – Mehepojale – lapse. Laps sai nimeks Inimese Poeg. Vana Mees aga ei teadnud sellest midagi.

Nii juhtuski, et yhel päeval kutsus ta pojad enda palge ette ja lausus niisugused sõnad: "Te olete juba kaua ilmas elanud ning nyd peate võtma enestele naised. Kuid vaadake, et te mulle häbi ei tee ja väarikate vanemate tytred kosite."

Ei julgenud Mehepoeg isa karmi käsu vastu astuda ja nõnda otsustaski ta salaja oma poja yhes selle emaga hukka saata.

Kui saabus öö, kutsus Mehepoeg välja tumedad jõud. Nii Tumeroheline Jõud, Tumesinine Jõud kui ka Tumepunane Jõud võtsidki teda kuulda, kuid millegipärast puudus teiste seast Suur Must. Kohaletlunud said käsu Inimese Poeg tappa ja juba järgmisel ööl asuski selleks teele Tumeroheline Jõud. Tagasi ta aga ei tulnud ning nyd läks tapatööd tegema Tumesinine Jõud. Kuid ka tema ei naasnud ja minema pidi Tumepunane Jõud. Ootas Mehepoeg, mis ta ootas, aga tulemata jäi seegi ning ei jäänud tal yle muud kui ise minna. Sidus siis teine saabli vööle ja asus teele. Igaks juhuks pani veel kasteedi tasku, pasteedi pöske, esteedi suskas aga eneses sootuks surnuks.

Jõudnud kohale, haaras ta väeti lapsukese hällist ning raius sellel otsekohe saabliga pea maha. Kuid samal hetkel kasvas raiutud pea asemele kaks uut: kipspea ja kapsapea. Nyd alles mõistis Mehepoeg, et Inimese Poja sisse oligi Suur Must läinud. Eksinu kahetses kyll, millega oli hakkama saanud, aga muuta ei saanud enam midagi. Ta langes põlvvili maha ja palus Inimese Pojalt armu. Too halastaski ning moondas Mehepoja seaks.

Sellest ajast on palju sytt verre voolanud, aga Inimese Poja imetegudel ei paista ikka veel lõppu tulevat. Seetõttu hyytaksegi teda tihti lihtsalt Litapojaks.

MARTIN LUTHER (Saksa muistend)

Juba lapsepõlves erines Martin Luther kõigist teistest omavanustest. Tal olid nimelt sarved. Range isa soovi kohaselt pidanuks Martin need maha saagima, aga noormehe usk oli tugevam kui karm nõudmine.

Ykskord teel vanematekoju jäänud meie noor kangelane äikesetormi kätte ja välk lõi otse tema sarvedesse. Sellest hetkest muutus nooruk lausa pööraseks ja hakkas raugematu innuga naelu Wittenbergi lossikiriku ukse sisse taguma. Seda tehes ei pannud ta tähelegi, et oli koos naeltega yhe väikse paberitykikese kiriku ukse kylge kinnitanud. Tollele salakavalale lehekesele oli aga Lutheri klassivend – pisike punapäine juudipoiss Hegel, keda teised mehehakatised alatasa kiusasid ja viimaks lausa lolliks peksid, alatu käega järgmised sõnad kirjutanud:

"MAAILMA VÕIMU TÕDE SEE ON ÜKSI VÕI GRUPIGA KES 11 EI TEA TAHTA HEAD"

Kui nyud Martin seda luges, saatis ta Hegeli õiglas vihas otsekohe koonduslaagrisse. Seepärast Nietzsche – kättemaksumihuline vanamees, nagu ta oli – Lutheri Nürnbergis surma mõistiski.

öö

On soe ja niiske suveöö. Valitseb vaikus. Ainsad kaugusest kostvad harvad helid on niisama kummalised kui ööhämaruses aimuvad hiiglaslikke koletisi meenutavad kaljud. Mere lähedusest annab tunnistust yksnes ta hais.

Ei mingit liikumist. Yle kõige on rullunud raske udu, millest tungivad läbi vaid vähesed, yksteisest ängistavate vahemaadega eraldatud tulesilmad. Pole teada, kas neid saadavad laevad täis tuimalt askeldavaid mehi, eksinud hulkurite lõkkeplatsid või hoopiski tohutute kauguste taga hävingut lõõmavad tulekahjud.

Valitseb teadmatus. Hämar ja röske teadmatus, mis matab enda alla ka kõige olulisema. Enne kirka ja valusalt läbipaistva päeva tõusu, mil tuleb ilmsiks halastamatu Tõde, näib Jumal saatvat loendamatul

hulgal aeglaselt mööduvaid hetki. Aga kui selguse aeg on kord kätte jõudnud, saab kõigile teatavaks tõsiasi, et täna öösel juhtus see, pärast mida ei ole maailm enam endine.

Elu ei seisku, kuid kõigel, mis sünnib, saab olema teine tähendus kui varem aset leidnud samalaadsetel sündmustel ja olukordadel. Nagu ennegi tunneme me mõnu söögist, joogist, suguelust ja kaunistest kunstidest. Samuti piinavad meid kired, valud ja sydametunnistuspiaad. Me loome ja hävitame ning palume Jumalalt andestust selle halva eest, mida ei suutnud tegemata jätta, küll aga suudame kahetseda.

Kõiksuse ratas ei peatu. Niisamuti ei lõpe ka Pyha Sõda ja me ei tea, mida kõike meile selle käigus võib osaks saada. Võibolla kogeme võõrail mail uusi lõhnu, värve või tundeid. Võibolla leiame eest inglite ehitatud linnu või rahvaid, kelle tytarde ilu ja vastupandamatu lumusega ei suuda võistelda keegi ega miski meile seni teada olevail mail.

Võimatu pole seegi, et ka kõige vapramad meie hulgast muutuvad tundmatuis paigus röövliteks, marodöörideks, vägistajateks, verevendade reetjais ja renegaatideks. Koos kõige põlgust väärivaga võivad tõeks saada ka yllad kangelasteod oma nime alatuse ja häbi tähtedega mälu myyri raiunute poolt või harrast imetlust tekitavate kunstitööde synnid nende käte all, keda vanadus korra juba sealpool mõistuse rada laiuvaisse rabadesse on kandnud.

Kuid maailm ei ole enam endine. Kesk udu ja vaikust suri Konnade Käskija.

URMAS VADI

LEIB

Ma ei teadnud, mis ajal see sinna toodi või kust see üldse välja ilmus. Kuid hommikul ust lahti tehes ja välja minnes oli mu ukse taga leib. Panin ukse kiiresti kinni, jäädes ise korterisse, nii et leib jäi teisele poole ust. Mõtlesin, et miks just minu uks. Siis mõtlesin, mida teha. Viimaks tegin akna lahti ja lasin jalga.

Läksin sõbra juurde, kuid leivast ma rääkida ei julgenud. Sõber pakkus teed ja küsis, kas ma küpsist tahan.

"Aga ega sul leiba ei ole?" küsisin justkui muuseas.

"Leiba!? Ei ole, aga kas sa küpsist tahad?"

"Ei, aitäh," vastasin ja küsisin tualetti. Teesklesin, et lähen peldikusse. Tegelikult aga avasin ettevaatlikult välisukse ja vaatasin, et vahest on leib ukse taga. Ei olnud, jõin teed edasi ja käisin "peldikus" ning proovisin ääri-veeri, nii et sõber midagi ei aimaks, leivast juttu teha. Sõber hiilis leivavihjetest kõrvale, tehes nägu, et tema joob vaid teed.

"Kõht lahti või?" küsis sõber, kui tee jõudud.

"Kapsad," ütlesin ja seadsin end minekule, lastes sõbral ukse lahti teha. Leiba polnud. Läksin minema ja keerasin trepikoja snepri keele sisse ja kontrollisin, kas uks jäi lahti – jäi. Läksin kodu poole, sest saagu mis saab, koju pidin ma kunagi ikka minema, kaua sa seda teed ikka jood. Pealegi jäi aken lahti.

"Leib," mõtlesin ja astusin pagarikotta sisse. Pood oli tühi, ainult üks tüsedam müüja. Astusin letile lähemale ja pidasin nõu, kuidas leivast nii, et mutike miskit ei mõikaks, juttu teha.

"Ega teil midagi sepikulistest ei juhtu olema?"

"Sepikulistest? Ei ole, aga kas te küpsist ei soovi?"

"Ei, aitäh," vastasin, võtsin julguse kokku ja läksin koju. Avasin ettevaatlikult trepikoja välisukse – leiba polnud! Panin võtme lukuauku ja avastasin, et uks oli lahti. Astusin sisse. Sõber istus laua taga ja luges lehte. Pakkusin teed ja küsisin, kas ta küpsist tahab.

"Aga ega sul leiba ei ole?" küsis sõber.

"Leiba!? Ei ole, aga kas sa küpsist tahad," vastasin ja läksin tualetti. Tegelikult läksin ja vaatasin, ega leiba ukse taga ei ole. Ei olnud. Jõin teed edasi.

"Kõht on lahti," ütlesin ja seadsin sammud ukse poole.

"Kapsad," vastas sõber. Tegin ukse lahti. Leiba polnud, hoopis see tüsedam müüja oli.

"Ma tõin teile midagi sepikutaolist," ütles mutike, ise aga pistis jooksu, küpsised hõlma all. Jooksin mutile järele. Trepikoja välisukse seni jõudes oli ta kadunud. Läksin tagasi tuppa. Sõber oli kadunud ja aken oli kinni. Läksin ja tegin ukse lahti – ukse taga oli leib.

PUULIIMIJA

"Paks laps, ilus laps."

"Näe, Põssa tuleb! Noh, käisid rasva söömas või!"

"Jookse, jookse. Kolm ringi veel, see on iseloomuküsimus. Sellisena ei taha sind ükski tüdruk."

"Kallis, kas sa pead nii palju sööma!"

Kui olin konservi lõpetanud, viskasin karbi kassile. Siis viskasin teki pealt, jooksin peldikusse ja kohe voodisse tagasi, sest tuba oli mul kütmata.

Ärgates, kui nõrkus järele andis, olin kindel, et mul on mumps. Mandlid olid oksendamisest kui kaks pingpongipalli. Teistele pallidele seoses mumpsiga ei julgenud mitte mõeldagi.

"Mumps, mumps, mumps. Mul on mumps. Rääkigu arstid mis tahavad," kinnitasin. Seejärel, kui olin oma haiguses selgusele jõudnud, jooksin aknani. Majaühistu esimees oli nagu alati aias. Ta proovis pooleldi murdunud õunapuuistikut kokku liimida.

"Siga," mõtlesin ja kujutasin ette, mis ta homme kokku keerutab. Kass tuli ja nühkis end vastu mu jalga. Kass, kurat, oleksin pidanud ta juba ammu magama panema, lõhnas konservi järele. Viskasin teki pealt ja jooksin kähku peldikusse ja siis kohe voodisse tagasi, sest tuba

oli endiselt kütmata. Õige pea jooksin jälle aknani, endal tekk õlgadel. Esimees oli kadunud. Hakkasin kiiresti riietuma, et välja saada ja homse üle mõelda. Panin püksid nii jalga, et tekk oli õlgadel. Siis kampsun, sall ja kingad. Kõige viimasena mantel. Kui nööpe kinni nööpisin, ajas konservist lõhnav kass jälle ligi. Hoidsin end tagasi ja viskasin peldikumõtte peast nagu kassi teise tupp. Viimane nööp. Heidsin korra pilgu peeglisse – silmad punased ja mandlid kui pingpongipallid.

"Mumps," kinnitasin veel kord. Veendudes, et õu on puhas, pistsin jooksu.

"Jookse, jookse. See on iseloomuküsimus."

Keerasin Kroonuaiast alla jõe äärde. Proovisin mõelda, mida homme enda kaitseks öelda. Lõin joostes jala vastu kivi ja siunasin mõttes esimeest: "Kurat, kui tema poleks näinud, räägiks ükskõik mida kokku," ja jooksin mööda jõe äärt Raekoja platsi poole. Mõtlesin, et põhimõtteliselt teeb see sama välja, kui prostituut sind võrgutaks ja pärast kaebaks, et vägistasid teda. Pealegi veel minu tänaval. Tuleb ja võrgutab oma võrguga. Juust ja sibul, heeringas ja vormileib. No ja siis see puuderavitseja nägigi, mis juhtus. Pärast viidi mind haiglasse ja... Siis jooksis kohtumõtte peast, aga jalad see-eest jooksid muudkui sinnapoole. Proovisin mõtteid koondada ja tuletasin meelde emapoolsete sugulaste nimesid. (Teen alati nii, kui proovin millestki mitte mõelda. See on umbes sama, kui mõni närib huuli, et mitte naerma pursata.)

"Jaak, Ülo, Ülle, Riina...," aga jalad jooksid muudkui edasi.

"Jaak, Ülo..." ja olingi juba turuhoones.

"Vanaema..." sundisin käsi, kuid juba oli latt vorsti mu haardes.

"Mumps," kinnitasin üle turuhoone hõigates, ise ettevaatuse mõttes käega palle varjates...

Kui teadvusele tulin, andis nõrkus järele. Katsusin esmalt palle – alles. Teised olid kui kaks pingpongipalli – mumps, kinnitasin. Aga siis tuli see kuradima kass, oleksin pidanud ta ammu magama panema, haises teine konservi järele. Seejärel tahtsin peldikusse joosta, kuid siis algas kohus. Kass ja majaühistu esimees panid parukad pähe. Siis ilmus välja see võrguga võrgutaja ja pöördus minu poole: "Kallis, kas sa pead nii palju sööma?" Püüdsin end õigustada, hoides käsi ettevaa-

tuse mõttes pallide läheduses: "Mul on mumps." Kass, oleksin pida-
nud ta ammu magama panema, ja esimees ei teinud kuulmagi. Esi-
mees vangutas pead ja andis mulle liimi: "Nüüd oled sina puuliimija."

"Mul on mumps," kordasin. Aga kass, oleksin pidanud ta ammu
magama panema, langetas otsuse: "Buliimia," ja virutas puuhaamriga
vastu mu palle.

ARNE MERILAI

OK, ASTRAAT!
Elva anagramme
(Põlva piktogramme)

*Õelda oleks ehk küll vähe,
Siiski ütelda ei saa –
Oh sa sõna, väike sõna,
Sissepoole kitsas maa?
Ernst Ennolt*

r
 e
 i
 n
 k
 u
 r
 e
 s
 o
 o

EU kone, sorri!

Ur! Soine koer...

Kuresoorine

noore-

risuke,

kooru – sireen!

Koore-

risune

ori,

seon

kure!

Reesoo

Oo, seirenurk! Senior-koru noor Roonire kuse...

kurin

Niru

uri kees –

...roosi...

kooris

koor

kuri

... ee...

neeru! ees!

rooseen,

kurn!

Koeru soiner...

nooruse ker...

Ain-palake – peaka nali!

EKLA paani paanikale kae, Laapin, Kaali paen
aena lapik painakael! Kaen Paali: paki elaan –
NAKi aapel!

Pikalaane

palke aina,

P lai pakane,

E kaapa neli!

L Kai palena

A pelka aina

A peakanali

K paaki elan (alana kipe!).

Pakaa, lein –

N kaanelaip!

I A...! Kena lapi

A kaanepila:

Naa kapile,

kaa napile;

pai kanale –

pai kalane!

Pikanaela Napik-Aale kipa-naela kaine pala-
paine kala:

Nai kaapel

alpikaane!

Nai palake!

Pea, kali, na!

Nea pali ka!

Pean kaali,

laak peani...

A...! Ena – pilak! Pika, laena...!

Ei, kana-alp!

Aap ilkena

(aa – pilkena!):

Naaa...kilpe?

Naa...kelpi!?

Pai naakel,

lakane pai –

kaap Leani!

Peanali ka (aa, Kiplena, napakil, ae!): Ka lepan ai!...

Palka aine, lae painak – paak laeni!

Paela Kain – kanepi all! Eia, kalpan...!

Aie!, kaplan!!! – Lai kanape...e...ila panka...

...pinke ala... a... kapaline... kapijalane...

...paa... likane... pilkane... aa... plikane...

KAJAR PRUUL

Kaur ja lurp...
Karp ja luur...
Karl ja puur...
Laur ja purk...
Kapral Juur...
Karjal puur...
Luru ja park...
Kuur ja larp...
Palk ja urru...   Rujal paruk
Kaup ja lurr...   Lujaparkur...
Luup ja karr...   Pajularkur...
Kurr ja laup...   Paljuarkur...
Lajar pruuk...
Raul purjak...
Arku paljur...
Puruka jarl...
Laar-purjuk...
Kaljuarpur...
Klaarpurju...
Raalpurk ju...
Kurjal raup...   Purajulkar...
Jurapaklur...   Purujalkar...
Urjakplur...   Kurupaljar...
Kaaplurjur...   Kuurpaljar...
Raupkurjal...
Jarrupakul...
Karrupajul...
Jalapurkur...
Larrpuukja...
Parrluukja...
Urrupaljak...
Kruuprajal...
Larka-pujur...
Park-juural...
Parra kujul...
Parakuljur...
Purrakujal...
Parka-uljur...
Parralujuk...
Parrauljuk...
Karral puju...
Rajur pakul...
Urral pajuk...
Parklajuur...

ARVO VALTON

Toorvalvaⁿ ,
noorvalva_t :
Von Tola arv...
Arva, Wolton!

O, Volta varn,
V-Narva tool,
Narova volt...
Taran *Volvo*.

Toon varval?
Toov narval!?
V too – varnal!
Vat – *voronal!*

Nt Vova lora...
Vow! – on altar!
V, novaatlor,
voon-valtar!

Orvatolvan –
o ravvalont! –
a *vot* on larv!
Orav, talv on!

VALTER HAAMER

Va ahtra Merle relvat haarem
“Maret rahvale!”.

Maare, hr Talve!: “Maha terarelv,
Mare taha relv!”

Amele, hr Tavar, Vahtra Marele!
Vera lehatarm!

Vahel are Mart Martal ere ahv –
taamal, hr Vere!

Va trama rehel – trr! mehelaava! –
ha! valat merre...!

Haare Marvelt – haarme arvelt!
Ah, arme tarvel...!

Mahler... terava tera M. Ravel... ah!
...Lehár!... Vatrame...

Ehmatar larve... Lehmatar, arve!
Valm “Raha, tere!”.

	Ebeja	KAPO	
	eba-	Kabeja	
	pojake	EPO	
	ja	obe-	
	eba-	pajake	
	Peko.	ja	
	Kapa-	kobe	
	Jeebo	EPA.	
	(kopa-	Kobe	
	Jeeba)	JAAK PEEBO	e Japa
Ebo			kebaja
pajake			peo
e...			poeke
pajakoeb.			ajab... Peake
			ojab
			...

A, pajo keeb!

Kobeja Abee

pae Jakop

ojake aeb

peab! Peko

Kopje ja Poba

aabe: ja kee...

A, Kaeb,

BE... opa- je!

JO... Poja

KA... kabe

PE...? ...e ...

Joje kapjab,

kaabe! oee!...

Kaja

...e...

poeb

...

Karl Muru. MARI ERE NALI...

(Pillpinutagune I)

Mari ere nali.

Mariina leer.

Mari nari eel,

nai mari reel.

Raaline meri.

TORUTOATAGUNE II

Erna ilameri. Irma erinaer. Ira limaneer. Ilma eranire.

Mare Riinale, Riina Marele.

Nele mari-rai,

erine Maaril!

Maiel Rainer. Rainel Maier. Meeril Ainar. Naimal Reier.

Maire lainer – Mairel ainer.

Mailer Einar,

Eleri naimar...

Iraani merel Armeeni lari: erialane *Mir* IRA-l armeeni.

Areenimarli male ei narri

ei marlinare,

ei lamenarri.

Meierin Laar. Laari merine leieri maran: mini ere-Laar...

Laare-miiner, mineeri Laar!

Laarime, Rein,

rael eramiin...

Inarile arme, are Ilmarine! Meril era-Ina... Meri eralina...

Reaalne riim, raam reel nii:

Reini maaler –

Leari mainer.

Iirlane Mare, irre-mailane... Na! Mare liire, laenari meri...

Ae! Mirri laen – erimineraal!

Maare – reliin!

Maare, liiner!

Laenire rima-Rein Maarile, era-neimari nire Mariale:

“Irr!” aamenile, “Aamen!” *irr*-ile.

Aaremi nirel

Aameril nire...

Miina: “Re, re, la...!” “Re, re...,” Lii mana... Mina-lai: “Re, re...,” eiran: “La, mi, re...!”

Re-re-maaliin, *re-re* liina maq!

Nelirea-Mari...

Neli rea-Mari...

Amar Eriline, mine, re-raali! Re-raalimine!? Re-raalinime?!

Ilmari naere: “Marri ainele!”

Malin, eri aer!

Merlini aare...

Nil mare irae.

REET VARBLANE

ENESELEIDMISE TEEKOND: LEEDI E. K-ST VÄIKESTE MAAJUMALANNADENI

JUMALANNA
on
veetlev miski, mis peitub igas naises
JUMALANNA
on
nähtamatu kohalolek
meie igapäevastes maistes toimetustes
Eve Kask

Jumalannad on olnud Eve Kase kunsti keskne teema. Võiks isegi öelda, et jumalannade psühholoogiline arhetüüp on jälitanud, isegi painanud kunstnikku kümnekond aastat. Painest vabanemiseks on Eve Kask toonud jumalanna avalikkuse ette. Iga kord, iga avaliku esinemise ajal on kunstnikku saatnud petlik edu: tema jumalannat on tähele pandud, ta on äratanud hirmu ja iha, peletanud eemale ja kutsunud taas ligi, kuid ta pole lasknud end tappa. Otse vastupidi – igast tähelepanuavaldusest on jumalanna ammutanud jõudu, et veelgi demonlikumana tõusta kunstniku hinge salasoppidest ning veelgi enam külvata iha ja hirmu. Iga korraga kasvas ihalejate ning kahanes hirmunute hulk, sest jumalanna muutus ürgnaiselikult üha küpsemaks ja kavalamaks, vastuvõtja aga harjus kunstniku ja tema jumalannast kangelannaga ning loomulik uudishimu piitsutas teadasaamise iha.

Raoul Kurvitza saatesõnad Eve Kase

1989. aasta Draakoni galerii näitusele algasid ja lõppesid rafineeritud (ja igatsetud) hirmutunde rõhutamisega: "Ma kardan Leedi E. K-d. Tema pildid ühtekokku on multiplitseeritud Naine. Halastamatu, tiirane, masohhhistlik, ekstaatiliselt külm ja põletav... Naine ise on selle taga, oranžikas virvendus, ta ei vaevle, ta ei piinle, ta luurab. Hauakambritesse ronib ta sulle järele – ta ootab seal juba ees – Toonela jõel, pilkases surmapimeduses, silmadega, silmadeta, ta luurab, ta on Naine. Ma kardan Leedi E. K-d." 1996. aastal Vaal-galerii näituse "Blue" puhul arutles Eha Komissarov religioosse teadvuse ja kunstniku suhete üle fataalsete ja demonlike jõududega: "EK on veendunud, et naise teadvuses eksisteerivad Jumalannad psühholoogiliste arhetüüpidenä ja et inimkonna religioosne teadvus pole uskumustest kaugeltki nii paljaks riisunud, kui seda oletada võiks. Blue ongi märk sellest, et kunstniku ja

maailma vahele on asetunud tugev filter ning müütilised narratiivid on teel uude transpertsusesse”. Hoiaku erinevus pole tingitud ainult tõsiasjast, et Raoul Kurvitz on mees ja Eha Komisarov naine, et mees tahab jumalannat ihata ja teenida teda kartes, et naine tahab jumalannat mõista, vaid ikkagi eelkõige vastuvõtjat ja vastuvõttu ettevalmistanud pinnasest. Ka Raoul Kurvitz on valinud Vaala näitust saatma igatsusliku unistava bluusimeloodia: “BLUE are the veins on the delicate neck of that man’s victim, BLUE, BLUE, BLUE, BLUE, an innocent girl, 10 years old, whose first pre-dream of the dream of the dream of lowe couldn’y be more blue, more heaven – heavenly blue than the scent of her first menstruation from now on to the eternity POSTPONED...”.

Vastuvõtu rõhuasetuse muutusele aitab kindlasti kaasa eriline värviefekt monokroomses taustas. Eve Kask alustas verevoranžist (tundetäpsuse mõttes eelistas Kurvitz kasutada prantsuskeelset vastet “jaune”) ja jõudis erksügavsiniseni, milles kunstnik ise on näinud “seletamatut ja veetlevat piirjoont valguse ja pimeduse vahel, ürgset energiat, sügavust, intensiivsust ja lõpmatust, lootust ja täiuslikkust, taevast, merd ja igavikku”. Leedi E.K. piltidelt kadusid liikumatud, kuid ohtlikud verevad sfinksid, Countess Eve omadele ilmusid sinised salapärased ööliblikad. Leedi E.K. lubas oma kangelannadel hääletult, kuid verd tarretavalt karjuda, Countess Eve sulges neil malbelt silmad, kuid nii Leedi E. K. kui Countess Eve jumalanna jäi aheldatuks paiga külge, mida ta valitses. Jumalanna on oht-

lik kõigile, kes julgevad läheneda tema territooriumile, kuid ka ise ei pääse ta sealt minema.

Vaatamata kõigile rõhuasetuse muutustele jäi Leedi E.K. ja Countess Eve kunstiolemus samaks. Nende jumalanna(d) oli(d) loodud androtsentristliku maailma reeglite järgi: igas naises pesitseb ohtlik kurjus, mis teeb ta ihaldusväärseks, kuid tema suhtes tuleb alati olla ettevaatlik.

Euroopaliku tsivilisatsiooni esimesed võõrad olid naised – danaiidid. Ksenofoobia ja misogüünia on ikka balansseerinud *femme fatale*’i ja kaitset vajava koduperenaise varjus. Eve Kask mängis ekstravagantset ja ohtlikku mängu, ületamata tegelikult ühtki olulist tabu, vahest vaid seda, et tema, naiskunstnik, astus traditsiooniliselt meeste mängumaale, kuid seegi piir kehtis tegelikkuses vaid eelmise aastasaja lõpuni. Tema mäng sobis meie näiliselt edumeelsesesse patriarhaalsesse sootsiumi ning kunstnik jätkas seda süütult ja edukalt, kuni avastas midagi, mis alateadlikult oli teda saatnud ka meeste maailmas. Eve Kase jumalannad ilmusid kolmekümne seeriadena ja siis vahetasid poosi ja rüüd. Tema, naise sisemine rütm dikteeris tegelikud mängureeglid. Naise bioloogilise identiteedi leidmine viis tõeliselt tabude ületamiseni.

Julia Kristeva nägi (“Étrangers à nous même”, 1988) naises fassaadi, identiteedi võimet jätkuvaks transgressiooniks ja lõputuks nihkeks Isaduse, Mehe, fallosekeskse Seaduse vastu ja sellest tuleneva hierarhilise võimu vastu. Teistsugusust – kurjust, ligitõmbavust, ohtlikkust – on naises ikka seotud

oma keha teadlikuks saamisega. Sabbath tähistab piiblis seitsmendat päeva, kuid on algselt seotud Akkadi *shabbatu*'ga, täiskuu pidustustega, mil pühitseti suurima Jumalanna menstruaatsiooni. 29 ja 1/2 on kuurütm, loodusest pärit naise elu rütm. Eve Kask nimetas oma viimase näituse Linnagaleriis "29 1/2", et sümboliseerida naise bioloogilist olemust, naise tõelist olemust ja sealjuures ei pääse ta ometi ka naiselikkuse sotsiaalsest tähendusest.

Eve Kase praegused jumalannad on tagasihoidlikud maa-emad, kes said algse elu mullu suvel Soomes *workshopis* maakunsti töödena. Kunstnik põletas savi, kasutades sealjuures muistset tarkust maajõust ja -mõjust teistele materjalidele. Nii jäi osa jumalannadest valgeks, osa pruuniks. Linnagaleriisse on kolmkümmend väikest, aga tõeliselt oma reeglite järgi loodud maajumalannat jõudnud fotodena. Fotodele on Eve Kask lisanud kolmkümmend sorti marju, talviseid marju oma kodust, Naise oma territooriumilt Käsmust ja kõigi loodust ning loomulikkust armastavate territooriumilt Tallinna botaanikaaiast, soolaterasid (huvitav, mitu tuhat korda kolmkümmend soolatera võiks olla?) ja elusuuruse pooliku kipsnaise.

Eve Kase näitust Linnagaleriis tuleks vaadata ruumiinstallatsioonina, mille igal detailil eraldi võetuna ning ka ter-

vikuna kokku on autobiograafilis-sümbolne tähendus. Kuid enam kui kunstniku isikut ja elu tuleks sealjuures silmas pidada Eve Kase jutustust naise olemusest ja naiselikkusest üldisemalt. See on segu autobiograafiast ja üldisemast sümbollikast, autori otsesest sekkumisest ning distantsi säilitamisest enda ja kunsti vahel, resultaadist ja protsessi jätkuvusest, kaduvusest ja kaasaegsusest. See on Naiskunstniku *hommage* ürgsele naiselikkusele ning ürgsusele naises. Kõige täpsemalt iseloomustab Eve Kase taotlust ingliskeelne termin "herstory" – ta jutustab oma lugu naisest enda sees, otsides abi muistsete loodusrahvaste jumalannast naisekujust ning saades tuge tänapäeva feministliku mõtte essentsialistlikust suundumusest. Eve Kase näitus "29 1/2" on kõige puhitam essentsialistliku feminismi väljendus, mida meie kunstis siiani näha on olnud.

Eve Kask on pööranud selja ohtlikele ja köitvatele saatusnaistele, kuid astunud pika ning otsustava sammu naise olemusliku identiteedi avastamisel. Tema väikeste maajumalannade taltumus ja allaheitlikkus on petlik – iga 29 ja 1/2 päeva tagant tõuseb täiskuu ning maajumalannad laulavad hosiannat tõelisele naiselikkusele. Loodame, et alalhoidlik sootsium nad päriselt maha ei suru.

MARK LILLA

JACQUES DERRIDA POLIITIKA

Selles artiklis käsitletud raamatud:

François Dosse, *History of Structuralism*. Tlk Deborah Glassman. University of Minnesota Press. 2 köidet.

Jacques Derrida, *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*. Tlk Pascale-Anne Brault ja Michael B. Naas. Indiana University Press.

Jacques Derrida, *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International*. Tlk Peggy Kamuf. Routledge.

Jacques Derrida, *Force de loi*. Paris: Editions Galilée.

Jacques Derrida, *Moscou aller-retour. La Tour d'Aigues*: Editions de l'Aube.

Jacques Derrida, *Politics of Friendship*. Tlk George Collins. Verso.

Jacques Derrida, *Cosmopolites de tous les pays, encore un effort!* Paris: Editions Galilée.

Prantsuse filosoofia ajaloo kolmel Teise maailmasõja järgsel aastakümnel saab kokku võtta fraasi: poliitika dikteeris ja filosoofia kirjutas. Pärast vabastamist läks peamiselt tänu Jean-Paul Sartre'i eeskujule dreyfusaarliku intellektuaali mantel kirjanikult filosoofile,

kellelt nüüd oodati seisukohavõtte päevasündmuste küsimuses. Niisugune areng viis piiride ähmastumiseni puhta filosoofia, poliitilise filosoofia ja poliitilise angažeerituse vahel ning alles nüüd on Prantsusmaal need eraldusjooned hakanud pikkamisi taastuma. Nagu ütleb Vincent Descombes selle perioodi ületamatus lühikäsitluses *Modern French Philosophy* (1980): "(...) poliitiline seisukohavõtt on ja jääb Prantsusmaal otsustavaks proovikiviks; see on see, mis peaks tegema ilmsiks filosoofia ülima tähenduse." Paradoksaasel kombel tähendas filosoofia politiseerimine peaaegu et poliitilise filosoofia väljasuremist, kui viimase all pidada silmas pädevat mõtlemist äratuntava valdkonna üle nimega poliitika. Kui kõik on poliitiline, siis rangelt võttes pole seda miski. On hämmastav tõsiasi, et Prantsusmaa andis sõjajärgsel ajal ainult ühe märkimisväärse tõepoolest poliitilise mõtleja, Raymond Aroni.

Nende tähtsate prantsuse filosoofide nimekiri, kes hoidsid ajastu poliitilised kired oma töödest eemal, on lühike, kuid sisaldab mõned tähendusrikkad kujud. Nende seast meenuvad judaistlik moraalifilosoof Emmanuel Lévinas,

misanthrooplik esseist E. M. Cioran, kes mõlemad hiljuti surid, ja nüüdseks üheksakümne viie aastane protestantlik mõtleja Paul Ricoeur. Neid kõiki avastatakse praegu uuesti. Meelde tuleb veel ka dekonstruktsiooni isa Jacques Derrida, kuigi see väide võib üllatada tema Ameerika lugejaid, arvestades seda ideoloogiliselt laetud õhustikku, milles Derridad ja tema töid on Atlandi meepoolset kaldal vastu võetud. Erinevalt paljudest oma *École Normale Supérieure*'i kaaslastest hoidis ta kaugele staliniseerunud Prantsuse kommunistlikust parteist ning võttis hiljem skeptilise hoiaku 1968. aasta maisündmuste ja üürikese Mao-hüsteeria suhtes. Järgmisel kümnendil, kui Michel Foucault'st sai 1968. aasta järgse vasakpoolsuse suur valge lootus, nurjas Derrida kõik katsed lugeda dekonstruktsioonist välja mõnd lihtsat poliitilist programmi. Ta kuulutas end küll vasakpoolseks, jättis aga ortodoksemad mõtlejad küsimuse ette, kas dekonstruktsioon väljendabki midagi enam kui "libertaarne pessimism", nagu marxistlik kriitik Terry Eagleton süüdistavalt väitis.

Sedamööda, kuidas Derrida täht hakkas 1980ndatel langema Prantsusmaal, tõusis see ingliskeelses maailmas, kus taas kerkis küsimus tema poliitilise kuuluvuse kohta. See pidi olema Derrida jaoks mitmel põhjusel ebamugav. Derrida mõtlemine on oma teemade ja retoorika poolest äärmiselt prantsuspärane ja seda on raske mõista väljaspool pikaageid Pariisi vaidlusi strukturalismi ja heideggerismi pärandi ümber. Ometigi ringlevad Ühendriikides tema kõigepealt kirjanduskriitikasse jõudnud

ideed nüüdseks akadeemilise postmodernismi võõrapärase keskkonnas, mis on lõdvalt struktureeritud konstellaatsioonidest efümeersetest distsipliinidest nagu kultuuriuuringud, feministlikud uuringud, *gay and lesbian studies*, teadusuuringud ja postkoloniaalne teooria. Akadeemilise postmodernismi esmane tunnus on sünkretism, mis teeb raskeks selle mõistmise ja koguni kirjeldamise. See laenab vabalt mõisteid Derrida, Michel Foucault', Gilles Deleuze'i, Jean-François Lyotard'i, Jean Baudrillard'i, Julia Kristeva (tõlgitud) teostest – ja, justkui sellest poleks veel küll, otsib inspiratsiooni Walter Benjaminilt, Theodor Adornolt ja teistelt Frankfurdi koolkonna kujudelt. Arvestades mingisugusegi korra pealesurumise võimatust niivõrd lahknevatele ideedele, paneb postmodernism põhirõhu hoiakule ja ei hooli eriti argumentatsioonist. Seda näib koos hoidvat veendumus, et nii eriilmeliste mõtlejate esiletõstmine annab mingil kombel panuse ühisesse poliitilisse üritusse, mis ise jääb küll mugavuse mõttes täpselt määratlemata.

Ameerikas peetakse Derridad postmodernse kaanoni klassikuks. Kuid veel hiljuti, 1990. aastal, vältis ta dekonstruktsiooni poliitiliste implikatsioonide seletamist. Vahetevahel ilmus mõni raamat, mis väitis, et on koodi lahti muukinud ja avastanud peidetud seosed dekonstruktsiooni ja näiteks marxismi või feminismi vahel. Kuid Sfinks ainult muigas. Ent nüüd on ta viimaks suu lahti teinud. Viimase viie aasta jooksul on Jacques Derrida avaldanud ei rohkem ega vähem kui kuus raamatut poliitilistel teemadel. Mõned

neist pole küll enam kui brošüürid ja intervjuud, kuid kolm raamatut – üks Marxist, teine sõprusest ning kolmas seadusest – on mahukad käsitlused. Võib spekuloida, miks Derrida on oma poliitiliseks debüüdiks valinud just selle hetke. Prantsusmaal ei saaks tema mõtted olla rohkem ajast ja arust kui nüüd ja neid võetigi seal ilmudes vastu kummastusega. Kuid arvestades Derrida jätkuvat mõjukust Ühendriikides, kus õpetades ta veedab suure osa oma ajast, ei saaks tema sekkumine kõnelusse olla õigeaegsem. See annab meile palju ainet mõtlemaks dekonstruktsiooni tõelistest poliitilistest implikatsioonidest ja sellest, kas ameerikalased on neid päriselt tabanud.

1.

Prantsuse filosoofia muutus 4. novembril 1956 või umbes siis. Igal juhul nõnda kirjutavad õpikud. Vabastusjärgsel aastakümnel oli prantsuse filosoofias valdav jõud Jean-Paul Sartre ja valdavaks teemaks kommunism. Sartre oli *L'Étre et le néant*'iga (1943) enesele okupatsiooni ajal eksistentsialisti maine teeninud ja tema kuulus 1945. aasta loeng "L'Existentialisme est un humanisme" tõi sõja lõppedes Euroopa laia publiku ette sõnumi, et "inimene on inimese tulevik". Ent pärast mõnd aastat absoluutse inimvabaduse kaitsmist muutus Sartre kuulekaks kaasajooksikuks. 1952. aastal järjena ilmuma hakanud kurikuulsas kihutuskõnes "Les Communistes et la paix" heitis ta kõrvale teated Gulagist ja pärast 1954. aasta reisi Nõukogude Liitu kuulutas ühes

intervjuus, et "kriitikavabadus NSVL-is on totaalne". Olles kunagi tõstnud taevani inimese ainulaadse võime vabalt valida, teatas ta kümnend hiljem, et marxism on ajastu ületamatu horisont.

Kuid 1956 (nõnda meile räägitakse) purunes Prantsusmaal Nõukogude Liidu müüt, kuna Hruštšov pidas novembris Moskvas partei kahekümnendal kongressil oma salajase kõne ja Ungari revolutsioon suruti maha. See tegi lõpu nii mõnelegi illusioonile: Sartre'i kohta, kommunismi kohta, ajaloo kohta, filosoofia kohta ja termini "humanism" kohta. See tähistas ka lõhet kolmekümnendatel üleskasvanud ja täiskasvanuna sõda näinud prantsuse mõtlejate põlvkonna ja üliõpilaste vahel, kellele need kogemused tundusid võõrad ja kes soovisid pääseda külma sõja lämmatavast õhustikust. Sartre'i soovitatud "eksistentsiaalse" poliitilise seotuse asemel pöördusid viimased seetõttu uue ühiskonnateaduse poole, mida nimetati strukturalismiks. Ja – lugu lõpeb – pärast seda pööret sai välja areneda uus filosoofiakäsitlus, mille küllap kõige silmapaistvamad esindajad on Michel Foucault ja Jacques Derrida.

Niisuguse õpikuliku ajaloo probleemiks on, et see hindab määratult üle prantsuse intellektuaalide vabanemist kommunistlikest illusioonidest 1956. aastal. Ent see hindab õigesti strukturalismi panust poliitiliste küsimuste üldise arutelu terminite muutumisse. Strukturalism on termin, mille lasi käibele antropoloog Claude Lévi-Strauss, et kirjeldada meetodit, mis seisnes keelestruktuuri mudelite rakendamises ühiskonna kui terviku ja iseäranis tava-

de ja müütide uurimiseks. Ehkki Lévi-Strauss väitis, et on saanud inspiratsiooni Marxilt, tõlgendas ta marxismi teadusena ühiskonnast, mitte poliitilise tegevusjuhisenä.

Sartre'i angažeeritud marxistlik humanism oli rajanenud kolmel põhieel-
dusel: ajaloolikumisi on võimalik ratsionaalselt mõista; neid liikumisi determineerivad klassisuhted; üksikisiku vastutus seisneb inimese emantsipatsiooni edendamises progressiivsete klassijõudude toetamise kaudu. Lévi-Strauss tuletas kaks hoopis teistsugust põhimõtet, lugedes Marxi prantsuse sotsioloogiatriaditsiooni (eriti Émile Durkheimi) ja omaenda antropoloogilise välitöö valguses: ühiskonnad on oma elementide vaheliste suhtelisel püsivate suhete struktuurid ja klassil pole sealhulgas mingit eristaatust. Mis puutub inimese eksistentsiaalsesse vastutusse, siis selle kohta polnud Lévi-Straussil midagi öelda. See vaikimine mõjus provokatiivselt. Sest kui ühiskonnad on oma olemuselt stabiilsed struktuurid, mille metamorfoosid on ennustamatud, siis on inimesel vähe ruumi oma tegevuse kaudu poliitilist tulevikku kujundada. Õigupoolest paistis, et inimene ei puutugi asjasse. Nagu Lévi-Strauss oma meistriteoses *Tristes Tropiques* ütles: "Maailm sai alguse ilma inimsoota ja ta ka lõpeb ilma selle-
ta."

Tänapäeval on pisut raske mõista, kuidas see karm õpetus võis kütkestada noori, kes viiekümnendate külma sõja õhustikus elasid. Ent tasub vaadata, kui sügavalt ründas Lévi-Strauss moodsa Prantsuse poliitika alusmüüti. Kolman-

da Vabariigi algusest arenes Prantsusmaal välja ebakindel poliitiline konsensus, et 1789. aasta Inimõiguste Deklaratsioon peegeldab universaalseid tõdesid inimeseks olemise kohta, mida Prantsusmaa on salvitud kogu maailmale kuulutama. Pärast kaht maailmasõda, okupatsiooni ja Vichy valitsust pidi säärane müüt universalismist ühel maal mõjuma paljude noorte prantslaste jaoks absurdsest. Lévi-Straussi strukturalism seadis kahtluse alla mis tahes poliitiliste õiguste või väärtuste universaalsuse ja tekitas kahtlusi ka neid kuulutava "inimese" suhtes. Kas polnud need mõisted mitte kattevarjuks Lääne etnotsentrismile, kolonialismile ja genotsiidile, nagu Lévi-Strauss oletas? Ja kas ei määrinud Sartre'i marxismi mitte needsamad ideed? Marxism kõneles iga rahva kohast ajaloo üleüldises lahtirullumises; strukturalism kõneles igast kultuurist kui autonoomsest. Marxism jutlustas revolutsiooni ja kõigi rahvaste vabastamist; strukturalism kõneles kultuurierinevustest ja vajadusest neid austada. Viiekümnendate lõpu Pariisis paistis Lévi-Straussi jahe strukturalism radikaalselt demokraatlikum ja ühtaegu vähem naiivne kui Sartre'i angažeeritud humanism.

Pealekauba oli strukturalismi huvil "erinevuse" ja "Teise" vastu dekoloniseerimise ja Alžeeria sõja aastakümnel tugev poliitiline mõju. Lévi-Straussi kõige tähtsamad tööd ilmusid Prantsuse koloniaalimpeeriumi lagunemise aegu ja nad mõjutasid tohutult intellektuaalide arusaamist sellest. Ka Sartre oli vägagi haaratud antikolonialistlikust poliitikast, nähes kolmanda maailma revolutsioonides "uue inimese" sündi,

nagu ta ütles kirklikus eessõnas Frantz Fanoni raamatule *Les Damnés de la terre* (1961). Lévi-Strauss ent ei sekknud kunagi otseselt poleemikasse dekoloniseerimise ja Alžeeria sõja üle. Sellegipoolest põhjustasid ta elegant-sed kirjutised lugejates esteetilise murangu, nood pandi peenelt häbi tundma eurooplaseks olemise pärast. Kasutades Rousseault õpitud retoorilisi andeid, manas ta lugeja silme ette, kui kaunid, väärrikad ja taandamatult võõrad on kolmanda maailma kultuurid, mis püüavad lihtsalt säilitada oma erinevust. Ja kuigi Lévi-Strauss ei pruukinud seda silmas pidada, hakkasid tema kirjutised kuuekümnendatel üleskasvanud uute vasakpoolsete seas peagi tootma kahtlust, et kõik universaalsed ideed, mille päritolule Euroopa pretendeerib – mõistus, teadus, progress, liberaalne demokraatia –, on kõigest teatava kultuuri relvad, et röövida mitte-Euroopa Teiselt tema erinevus.

François Dosse näitab oma värskes ja kasulikus strukturalismikäsitluses, et sel voolul oli prantsuse mõttele ja intellektuaalsele poliitikale kestev mõju, ehkki järgmine põlvkond¹ mõistis ja rakendas selle õpetusi üsna peagi omal kombel. Lévi-Straussi jaoks oli strukturalism teaduslik meetod kultuuridevahelise erinevuse uurimiseks – lootuses ühel päeval jõuda tõelisemalt universaalse arusaamiseni inimloomusest. Temast inspirtsiooni saanud ja Alžeeria

sõja jooksul radikaliseerunud kolmanda maailma entusiastidel mandus see teaduslik relativism veel üheks primitivismi vormiks, mis neutraliseeris igasuguse kriitika võõrastes kultuurides toimuvate kuritööde pihta. (Rääkimata kommunistliku totalitarismi kuritegudest, mida sai nüüd välja vabandada pigem kultuuriliste kui stalinistlike põhjustega.) Kuuekümnendate edenedes hakkasid strukturalismi lapsed unustama Lévi-Straussi skepsist Prantsuse revolutsioonimüüdi suhtes ning edutama Teist otsekui mõnd sankülotti *honoris causa*. Kõike Lääne ühiskondades marginaalset võis nüüd filosoofiliselt õigustada ja koguni ülistada. Mõned järgisid Michel Foucault'd, kujutades Euroopa tsivilisatsiooni arengut kui mustade lammaste – vaimuhaigete, seksuaalsete ja poliitiliste hälbijate – marginaliseerimisprotsessi, keda oli hakatud ühiskondliku "võimu" ja "teadmise" koostöös häbimärgistama ja kelle järele valvama. Teised pöördusid psühholoogia poole, otsides tõrjutud Teist libiidos või mitteteadvuses.

Seitsmekümnendate keskpaigaks oli strukturalismi-idee mandunud poliitilist ja kultuurilist pessimismi kandnud teadusmeetodist vabastuse antiteoloogiks, mis ülistas erinevust, kus seda iganes leidis. Teatud mõttes oli seega 1956. aastast saadik vähe muutunud. Prantsuse intellektuaalid mõistsid end ikka dreyfusaarliku mudeli järgi ja filo-

1 Järgmist põlvkonda nimetatakse inglise keeleruumis tavaliselt "poststrukturealistlikuks", et tähistada lahkulöömist strukturalismi algsest programmist. Prantsuse keeles seda sõna ei tarvitata ja Dosse kasutab "strukturealistlik" kogu mõttevoolu tähistamiseks. Ma järgin teda selles.

soofid kirjutasid endistviisi vaevu maskeeritud poliitilisi manifeste. Kuid strukturalismi kogemus oli muutnud termineid, milles poliitilist seotust filosoofiliselt mõtestati. Enam polnud poliitilise tegevuse õigustamiseks võimalik Sartre'i kombel tugineda ratsionaalsele ajalookäsitlusele. Polnud sugugi selge, kas mõistusele saab üldse toetuda, sest kõikjal kangastusid keel ja ühiskonnastruktuur. Ja enam ei saanud isegi kõnelda inimesest, panemata seda sõna jutumärkidesse. "Inimest" mõisteti nüüd kui kohta, punkti, milles juhtumisi lõikuvad mitmesugused ühiskondlikud, kultuurilised, majanduslikud, keelelised ja psühholoogilised jõud. Nagu Michel Foucault ütleb oma raamatu *Les Mots et les choses* (1966) lõpplaususes: inimene on hiljutine leiutus, mis võib peagi kaduda nagu liivale joonistatud nägu.

Lévi-Strauss polnud kindlasti silmas pidanud seda, kui kõneles loodust, mis elab inimesest kauem, kuid liisk oli juba langenud. Selle radikaalse antihumanismi tähendus poliitikale polnud aga kaugetki selge. Sest kui "inimene" on üleni keele ja ühiskondlike jõudude konstruksioon, siis kuidas saab *homo politicus* oma teguviisi valida ja õigustada? Mida ka Sartre'i poliitilistest tõekspidamistest ei arvataks, leidis temal ometigi sellele küsimusele vastus. Strukturalistidel seda polnud.

2.

François Dosse kirjeldab Jacques Derrida dekonstruktsiooniõpetust kui "ultrastrukuralismi". See on küll tabav,

kuid sellega lugu ei piirdu. Vähemalt 60ndate Prantsusmaal seisnes dekonstruktsiooni uudsus selles, et see lähenes strukturalismi teemadele nagu erinevus ja Teine Martin Heideggeri filosoofiliste mõistete ja kategooriate abil. Derrida varased tööd puhusid taas lõkkele tüli humanismi loomuse üle, mis oli neljakümnendate lõpul pannud Heideggeri astuma välja Sartre'i vastu ja millel oli palju poliitilisi implikatsioone. Derrida asus Heideggeri poolele, keda ta kritiseeris vaid selle eest, et too ei olnud läinud küllalt kaugele. Ja kõik dekonstruktsiooni poliitilised probleemid saab viia tagasi tolle otsuseni Heideggeri kasuks.

Sartre'i ja Heideggeri vaidlus järgnes Sartre'i 1945. aasta loengule humanismist, mida Heidegger tõlgitses oma intellektuaalse positsiooni travestiana. Sartre oli võtnud Heideggerilt üle ängi, ehtsuse, eksistentsi ja otsustavuse keele põhjendamaks, et inimene on "inimese tulevik", mille all ta pidas silmas, et transtsendentsete eesmärkide asemel peab meie püüdluste sihiks saama inimese autonoomne eneseareng. Pikas ja õigusega kuulsas "Kirjas humanismi üle" (1946) vastas Heidegger, et tema siht on alati olnud inimese-mõistet küsimuse alla seada ja võibolla meid sellest kogunisti vabastada. Ta kirjutas, et juba Platonist peale on Õhtumaa filosoofia lähtunud läbiuurimata metafüüsistest eeldustest inimese olemuse kohta, mis on varjutanud olemise fundamentaalse küsimuse – milleks on olemise tähendus eraldi inimese arusaamisest oleva kohta –, ja paigutanud inimese loodu keskmesse. Kõik moodsa elu nuhtlused – teadus, tehnika, kapitalism, kommu-

nism – saab tagasi viia tolele algsele olemise “antropologiseerimisele”. See on ränk koorem, mida saab kergitada ainult lammutades (*Destruktion*) metafüüsika traditsiooni. Ainult siis võib inimene õppida, et ta ei ole olemise peremees, vaid hoopis “karjus”.

Dekonstruksioon sündis Heideggeri *Destruktion*’i vaimust, kuigi Derridal polnud kavas inimest millegi karjuseks teha. Tähelepanuväärses 1968. aasta loengus “Les Fins de l’homme” osutas Derrida, et inimest “olemise karjuseks” pühitsedes naasis Heidegger “justkui magneetilise külgetõmbe läbi” humanismi juurde. Ja väitis seejärel, et tõeliselt saab metafüüsilist traditsiooni ületada siis, kui “dekonstrueeritakse” filosoofia keel ise, keel, mille lõksu oli langenud isegi Heidegger. Metafüüsiline traditsioon põhineb naiivsel arusaamal keelest kui läbipaistvast meediumist ehk “logotsentrismil”, nagu Derrida seda nimetas. Kreeka sõna *logos* tähendab sõna ja keelt, kuid võib tähendada ka mõistust, alust või printsipi – selles peitub kõne ja intentsionaalsuse võrdsustamine, mida Derrida pidas vägagi küsitavaks. Tuleb radikaalselt “detsentreerida” sellesse keelde kätketud hierarhiad, mis õhutavad meid paigutama kõnet kirjast, autorit lugejast ja tähistatavat tähistajast kõrgemale. Seega kirjeldati dekonstruksiooni prolegomenonina traditsiooniliselt mõistetud filosoofiale või isegi selle aseainena. Dekonstruksioon on tegevus, mis laseb igasse filosoofiateksti kätketud apooriatel või paradoksidel esile tulla, ilma et neile “vägivaldset”

kooskõllisust peale surutaks. Logotsentrismi lõpp tähendaks seega lõppu ka igasugustele muudele nurjatutele “tsentrismidele”: androtsentrismile, fallotsentrismile, fallogotsentrismile, karnofallogotsentrismile ja kõigile muudele. (Kõik need terminid esinevad vaadeldud raamatutes.)

Derrida rünnakut oma intellektuaalsete esiisade pihta, milles tuleb esile kogu *École Normale*’i vaimule iseloomulik leidlikkus, oleks raske ületada. Ta süüdistas niihästi strukturaliste kui Heideggeri selles, et need ei arendanud omaenda kõige fundamentaalsemaid sissevaateid piisavalt kaugele. Strukturalistid destabiliseerisid meie inimesepildi, asetades ta ühiskondlike ja keeleliste suhete võrku, kuid oletasid seejärel, et suhetevõrgul – struktuuridel – on stabiilne kese. Heideggeri pimedus omaenda keele suhtes viis ta metafüüsika *Destruktion*’ilt inimese kuulutamisele “olemise karjuseks”. Derrida panus, kui nii võib öelda, seisnes arusaamises, et kui arendada neis intellektuaalsetes traditsioonides peituvat antihumanismi selle viimsete järeldusteni, võivad need hakata paistma kui kaks lepitatavat viisi logotsentrismi kritiseerimiseks.

Kuid seda tehes leidis Derrida, et ka ta ise peab järgima oma logotsentrismivastases kampaanias avastatud keelelisi printsipi, iseäranis karmi doktriini, mille järgi kõik tekstid on mitmetähenduslikud ja neid saab lugeda erinevalt (*la différence*) ning seega lükkub ammendav tõlgendus igaveseks edasi (*la différance*). See tõstatab ilmse küsimuse: kuidas me peaksime siis mõistma dekonstruksiooni enese lauseid? Nagu

rohkem kui üks kriitik on osutanud, kätkeb keele kasutamine väitmaks, et keel ei saa esitada ühetähenduslikke väiteid, lahendamatu paradoksi.¹ Derrida jaoks ei puutu niisuguste ilmsete paradoksidega tegelemine üldsegi asjasse. Nagu ta on korduvalt seletanud, mõistab ta dekonstruktsiooni mitte niivõrd filosoofilise õpetusena kui “praktikana”, mille eesmärgiks on seada kahtluse alla kogu filosoofiline traditsioon ja võtta selt enesekindlus.

Igaüks, kes on teda prantsuse keeles loengut pidamas kuulnud, teab, et Derrida on pigem esinemiskunstnik kui loogik. Tema lennukas stiil – vabade assotsiatsioonide, riimide ja poolriimide, sõnamängude ja pööraste kõrvalepõigete pildumine – ei ole üksnes edev poos (kuigi on kindlasti ka seda). See peegeldab tema oma sõnul eneseteadlikult “akommunikatiivset strateegiat” võitluses logotsentrismiga. Raamatus *Moscou aller-retour* avaldatud intervjuus ütleb ta:

“See, mida ma püüan kommunikatsiooni, teeside ja sisu stabiilsuse neutraliseerimise abil, tähistamise mikrostruktuuride abil saavutada, on provotseerida mitte ainult lugejas, vaid ka iseendas keha uut värinat, uut šokki, mis avaks kogemusele uue ruumi. See võiks olla seletuseks mitmete lugejate reaktsioonile, kui nad ütlevad, et lõpuks ei ole miski arusaadav, et mingite järeldusteni ei jõuta, et see on liiga rafineeritud, me ei tea, kas sa oled Nietz-

sche poolt või vastu, milline on su seisukoht naisküsimumes. ...”

See võib olla seletuseks ka nende lugejate reaktsioonile, kes kahtlustavad, et kommunikatsiooni neutraliseerimine tähendab kõigi otsustusmõõdupuude – loogiliste, teaduslike, esteetiliste, moraalsete, poliitiliste – neutraliseerimist, mis jätab need mõttealad jõu- ja juhuse- tuultele valla. Derrida on niisugused mured alati kõrvale lükanud kui lapsikud, ning kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel küsimusi palju ei esitatudki. Kuid kaheksakümnendad osutusid dekonstruktsiooni jaoks katsumuste ajaks. 1987 avaldas tšili autor nimega Victor Fariás pealiskaudse raamatu Martin Heideggeri seotusest natsidega ja selle väidetavatest juurtest tema filosoofias. Ehkki raamat ei sisaldanud mingeid avastusi, peeti seda Prantsusmaal ja Saksamaal kinnituseks kahtlusele, et niivõrd kui filosoofia oli kuuekümnendatel ja seitsmekümnendatel heideggerlik, oli ta ka poliitiliselt vastutustundetud. Nagu siinse väljaande lugejad mäletavad, lükkas Jacques Derrida need seosed pikemata kõrvale.²

Kuid samal ajal tuli veel päevavalgele, et kadunud Paul de Man, Yale'i professor, dekonstruktsiooni juhtiv eestkõneleja ja Derrida lähedane sõber, oli avaldanud neljakümnendate algul kahes Belgia ajalehes kollaboratsioonistlike ja antisemiitlike artikleid. Neid

1 Vt nt J. S e a r l e, The World Turned Upside Down. *The New York Review*, 27. okt. 1983.

2 Vt Th. S h e e h a n, A Normal Nazi. *The New York Review*, 14. jaan. 1993, ja ka Derrida, Richard Wolini jt kirju: *The New York Review*, 11. veebr., 4. märts ja 25. märts 1993.

oleks võinud seletada kui nooruseksimusi, kui Derrida ja mõned ta ameerika järgijad poleks püüdnud haavavaid löike hoopis olematuks tõlgendada, eita-des nende ilmselget tähendust ning jättes seega mulje, et dekonstruktsioon tähendab, et sa ei pea kunagi ütleva: *I am sorry*.¹ Tuli välja, et dekonstruktsiooni ees seisis nüüd vähemasti avalike suhete probleem, ja poliitikaküsimused, mis seni nii mänglevalt õhku rip-puma olid jäetud, pidid nüüd saama vastuse.

Ent kuidas oleks see võimalik olnud? Derrida radikaalne tõlgendus strukturalismist ja heideggerismist oli muutnud traditsioonilise poliitilise sõnavara kasutuskõlbmatuks ja selle asemele polnud midagi panna. Traditsioonilises poliitikafilosoofias käsitletud subjektid – üksikud inimesed ja rahvad – olid kuulutatud keeleviguriteks ja sellisena pealekauba veel ohtlikeks. Poliitikafilosoofia objekti – eriomast poliitilise tegevuse valdkonda – nähti osana üldisest suhetesüsteemist, millel endal kese puudub. Ja mis puutub poliitikafilosoofia meetodisse – praktilise eesmärgiga ratsionaalsesse uurimisse – siis oli Derridal õnnestunud tekitada kahtlus selle logotsentristlikkuses. Seega pais-tis, et intellektuaalselt järjekindel dekonstruktsioon tähendab vaikumist poliitikaküsimustes. Või kui vaikus osutub talumatuks, siis nõuab see vähe-malt strukturalistliku ja heideggerliku traditsiooni antihumanistlike dogmade tõsist ülekaalumist. Michel Foucault' auks tuleb öelda, et tema tegigi sellega

oma surmaeelsel aastakümnel algust. Jacques Derrida seda teinud ei ole.

3.

Sellest, kuidas Derrida mõistab rangelt poliitilisi suhteid, võime tõenäoliselt üldse kõige rohkem teada saada ta värskeimast inglise keelde tõlgitud tööst “Sõpruse poliitika” – see on ta ainus raamat, mille pealkirjas on sõna “poliitika”. Raamat põhineb aastail 1988–1989 – just sellal, kui Euroopat alusmüürideni raputas idabloki kiire va-ring, – Pariisis peetud seminaril. Juhtu-misi osalesin ka mina sellel seminaril ja nagu enamikul osalejaist oli mul raske mõista, mille poole Derrida rihib. Iga istung algas ühe ja sama tsitaadiga Montaigne’ilt – “*O mes amis, il n’y a nul ami*” (Oh mu sõbrad, pole olemas sõpra) – ja pöördus seejärel uitmõteteks selle võimalike allikate ja tähenduse üle. Avaldatud tekst on kõvasti viimistletud ja annab selgema pildi sellest, mis Derridal meeles mõlkus.

Tema eesmärk on näidata, et Läänes on kogu poliitikast mõtlemise traditsiooni moonutanud meie filosoofia pä-rispatt, identiteedi mõiste. Kuna meie metafüüsiline traditsioon õpetab, et inimene on iseendaga identne, kohe-rentne isiksus, kes on vaba seesmisest erinevusest, siis on meid õhutatud otsi-ma oma identiteete kuuluvuse kaudu diferentseerimatutesse, homogeniseerivatesse rühmadesse nagu perekonnad, sõpruskonnad, klassid ja ja

¹ Põhjalikku ülevaadet sellest koos viidetega, vt: L. M e n a n d, The Politics of Deconstruction. *The New York Review*, 21. nov. 1991.

rahvused. Seepärast on Aristotelesest Prantsuse revolutsioonini arvatud, et hea riik nõuab vendlust, ja seda vendlust idealiseeritakse kui loomulikku veresidet, mis seob eraldatud invidiidid mingil kombel üheks.¹ Kuid Derrida kinnitab, et niisugust asja nagu loomulik vendlus pole olemas, nii nagu pole olemas ka loomulikku emadust (*sic!*). Kõik niisugused naturaalsed kategooriad nagu ka neist tuletatud kogukonna, kultuuri, rahvuse ja piiride mõiste sõltuvad keelest ja on seega konventsioonid. Nende konventsioonide häda pole üksnes selles, et nad varjavad erinevusi identseteks peetavates entiteetides. Nad keh- testavad neis entiteetides veel ka hierarhiaid: vendade ja õdede, kodanike ja välismaalaste ning lõppude lõpuks sõprade ja vaenlaste vahel. Raamatu kõige arutlevamates peatükides uurib Derrida Carl Schmitti poliitikkontseptsiooni, mis kujutab poliitiliste suhete olemust sõprade ja vaenlaste vaheliste vaenusuhetena.² Derrida silmis pole Schmitt lihtsalt üks konfliktijanune natsiapologeet, vaid sügav mõtleja, kes on toonud välja Lääne poliitikafilosoofia varjatud eeldused.

Sellest vaatevinklist näib, et kõik Lääne poliitilised ideoloogiad – fašism, konservatism, liberalism, sotsialism, kommunism – on ühtviisi vastuvõetamatud. See on Derrida logotsentrismi-

vastase rünnaku loogiline järelendus ja mõnikord näib ta seda ka tunnustavat. “Marxi tontides” ja “Teises pealkirjas” hurjutab ta uut liberaalset konsensust, mis tema silmis on valitsenud Läänt 1989. aastast peale, roosates hüsteeriliselt ja ebaoriginaalselt globaalse kapitalismi ja meediakonglomeraatide “Uut Internatsionaali”, mis “sõja enneolematu vormi” abil on kehtestanud maailmahegemonia. Marxismi suhtes on ta vähem kriitiline (põhjustel, mille juurde me veel tuleme), kuigi usub, et kommunism muutus totalitaarseks, kui püüdis realiseerida Marxi enda poolt esitatud eshatoloogilist programmi. Marxi viga oli selles, et ta ei viinud lõpule oma ideoloogiakriitikat ja takerdus logotsentristlikku traditsiooni. Just see selektabki Gulagi, genotsiide ja Nõukogude Liidu nimel ellu viidud terrorit. “Kui mul oleks aega,” ütleb Derrida oma kahtlemata pahvikslöödud vene usutlejatele raamatus *Moscou aller-retour*, “võiksin ma näidata, et Stalin oli “logotsentrist””, kuigi ta mõonab, et “see nõuaks pikka arendust”.

Arvata võib. Sest see tähendaks näidata, et türannia tõeline allikas pole türannid või relvad või nurjatud institutsioonid. Türannia saab alguse türannia keelest, mille alused tulenevad filosoofiast. Kui seda transformeeritaks või neutraliseeritaks, nagu ta “Sõpruse poliitikas” ütleb, muutuks ka meie po-

1 Juhuks kui lugeja pole veel taibanud, mis on Derrida vendlusevastase kampaania tõeline sihtmärk, rõhutatakse “Sõpruse poliitikas”, et “see raamat seab end üles *töötama ja olemä töötatud järeleandmatult* selle asja poole, mida nimetatakse Prantsuseks. Ja selle ainulaadse liidu poole, mis ei ühenda midagi vähemat kui vendlustamise ajalugu selle asjaga, Prantsusega – Riigiga, natsiooniga, poliitikaga, kultuuriga, kirjandusega ja keelega.”

2 Schmitti poliitikakäsituse kohta vt mu artiklit *The Enemy of Liberalism. The New York Review*, 15. mai 1997.

liitika. Selle järeltuste suhtes osutub ta äärmiselt avameelseks. Ta küsib retooriliselt, “kas oleks siis enam mõtet kõnelda demokraatiast, kui ei kõnelda enam maast, rahvusest ega koguni riigist ja kodanikust”. Ta mõtiskleb sellegi üle, kas Lääne humanismist loobumine tähendaks ka inimõiguste, humanitaarsuse ja koguni inimsusvastaste kuritegude mõistetest lahtiütlemist.

Kuid mis siis järele jääks? Kui dekonstruktsioon seab kahtluse alla kõik Lääne filosoofiaditsiooni mõisted – Derrida mainib oma(n)dust, intentsionaalsust, tahet, vabadust, südametunnistust, eneseteadvust, subjekti, mina, persooni ja kogukonda – kas on siis otsustused poliitikaküsimustes enam võimalikud? Kas saab siis enam eristada õiget vales, õiglust ülekohtust? Või on needki terminid niivõrd nakatunud logotsentrismist, et neist tuleks loobuda? Kas on tõesti nõnda, et dekonstruktsioon mõistab meid poliitikaküsimustes vaikimisesse, või suudab ta leida keelelõksust keelelise väljapääsu?

4.

Derrida varasemate tööde lugejaile võib andestada oletuse, et Derrida meelest ei saa olla keelest väljapääsu ja seega ei pääse dekonstrueerimisest ükski meie mõiste. Selle karmi töö maksmapanekus tema saavutus ju õigupoolest seisneski ja see oli ka ainus tõde, mida ta kahtluse alla ei seadnud. Kuid nüüd on Jacques Derrida meelt muutnud. Tuleb

välja, et leidub siiski mõiste – ehkki ainult üks –, mis on küllalt vastupidav, et kannatada välja dekonstruktsiooni hape. See mõiste on õiglus.

1989. aasta sügisel kutsuti Derrida New Yorki sümposiumile kõnelema teemal “Dekonstruktsioon ja õigluse võimalikkus”. Tema kõne on nüüd prantsuskeelse väljaande jaoks täiendatud ja avaldatud koos esseega Walter Benjaminist.¹ Derrida eesmärk selles loengus oli näidata, et kuigi dekonstruktsiooni saab ja tuleb rakendada seaduse mõistele, ei saa ega tohi seda võtta õigluse mõiste oõnestajana. Seaduse häda on tema silmis see, et seadus rajaneb ja kuulutatakse välja autoriteedi alusel ja niisiis, väidab Derrida (talle tüüpilise liialdusega), sõltub see vägivallast. Seadust mõjutavad majanduslikud ja poliitilised jõud, seda muudetakse arvestuse ja kompromisside põhjal ja seega erineb seadus paiguti. Seadus on kirjutatud tekstidesse ja seda tuleb tõlgendada, mis ajab asjad veel keerulisemaks.

Mõistagi pole see uudis. Kogu meie seadusest mõtlemise traditsioon, mis algab kreeka filosoofiaga ning ulatub rooma õiguse ja kanoonilise õiguse kaudu uusaja konstitutsionalismini, põhineb arusaamal, et seadused on kokkuleppelised vahendid. Vaidlusküsimuseks on, kas leidub kõrgemat seadust või õigust, mille järgi saaks otsustada rahvaste konventsionaalsete seaduste üle, ja kui leidub, siis kas põhineb see loodusel, mõistusel või ilmutusel. Niisugune seaduse ja õiguse

¹ Algsel kujul ilmus loeng Drucilla Cornelli toimetatud rmt-s *Deconstruction and the Possibility of Justice* (Routledge, 1992).

eristus on Mandri-Euroopa jurisdiktsiooni aluseks, selles peetakse hoolikalt kinni eristustest nagu *loi/droit*, *Ge-
setz/Recht*, *legge/diritto* jne. Derrida paneb *loi* ja *droit* kokku sel lihtsal põhjusel, et ta ei tunnista ei loodust ega mõistust millegi mõõdupuuna. Tema silmis on mõlemad hõlmatud keelestruktuuridesse ja seega saab neid dekonstrueerida.

Nüüd aga soovib ta väita, et on olemas mõiste, mida kutsutakse õigluseks, ja see seisab "teispool ja väljaspool seadust". Kuid et seda õiglust ei saa mõista looduse või mõistuse kaudu, jääb üle ainult üks võimalus selle tähenduseni jõuda: nimelt ilmutus. Derrida väldib püüdliselt seda sõna, kuid just sellest ta kõneleb. *Force de loi*'s räägib ta "õigluse ideest" kui "võimatu kogemisest", millestki, mis eksisteerib teispool mis tahes kogemust ja mida ei saa seetõttu artikuleerida. Ja mida ei saa artikuleerida, seda ei saa ka dekonstrueerida; seda saab üksnes müstiliselt kogeda. Ta sõnastab seda nõnda:

"Kui leiduks praeguse õigluse kõigi determineerivate eelduste dekonstruktsioon, siis lähtuks see lõpmatust "õigluse ideest", mis on lõpmatult taandamatu. See on taandamatu tänu teisele – tänu teisele enne igasugust lepingut, sest see idee on *saabunud*, on teise saabumine, mis on alati ainuliselt teine. Mis tahes skeptitsismi poolt võitmatu, (...) paistab see "õigluse idee" hävimatu (...) Seda võib tunnistada hulluseks ja seda selles süüdistada. Või ehk veel üheks müstitsismiks. Dekonstruksioon on hull selle õigluse järele, hull õigluseihast."

Või siis "Marxi tontides":

"See, mis jääb taandamatuks igasugusele dekonstruktsioonile, mis jääb dekonstrueerimatuks kui dekonstruktsiooni võimalikkus ise, on võibolla teatud emantsipatiivse töötuse kogemus; see on võibolla koguni struktuuralse messianismi, religioonita messianismi, koguni messianismita messianistlikkuse formaalsus, õigluse idee – mida me eristame seadusest või õigusest või isegi inimõigustest –, mida me eristame selle käibivast mõistest ja selle tänastest determineeritud predikaatidest."

Õiglust pole kusagil maailmas olemas. Ent on olemas "õigluse lõpmatu idee", nagu ütleb Derrida, ehkki see meie maailma tungida ei saa. Ometigi ei vabasta see õigluse paratamatu äraolek meid kohustusest oodata selle saabumist, sest Messias võib tulla iga hetk, iga linnavärava kaudu. Seepärast peame õppima ootama, lükkama edasi oma õiglusiha rahuldamist. Ja mis on parem edasilükkamistreening kui dekonstruktsioon? Kui dekonstruktsioon seab iga seaduse või institutsiooni pretensioonid absoluutset õiglust kehastada kahtluse alla, siis teeb ta seda õigluse enda nimel – õigluse nimel, mida ta keeldub nimetamast või määratlemast, see on "lõpmatu õiglus, mis võib võtta "müstilise" kuju". Mis viib meid ootuspäraselt järeldusele, et "dekonstruktsioon on õiglus".

Sokrates võrdsustas õigluse filosoofiaga, sest ainult filosoofia võib näha asju nii, nagu nad tõeselt on, ja seega otsustada tões. Jacques Derrida, kogunud kokku kogu oma enesekindluse, võrdsustab õigluse dekonstruktsiooniga, sest ainult õigluslase ratsionaalse

diskursuse tühistamine valmistab ette õigluse kui messia saabumise.

5.

Kui tõsiselt see kõik mõeldud on? Nagu Derrida puhul ikka, on seda raske kindlaks teha. Kõnealustes raamatutes laenab ta vabalt Emmanuel Lévinasi ja Walter Benjamini messianistlikest kirjutistest.¹ Kuid mida neist kahest mõtlejast ka ei arvataks, tundsid nad selliste teoloogiliste mõistete suhtes nagu töötus, leping, messias või ootamine liiga suurt austust, et nendega nii kergel käel ümber käia. Derrida pöördumine nende poole oma värsketes poliitilistes kirjatöödes kannab igati intellektuaalse meelega märki. Ta tahab selgelt, et dekonstruktsioon teeniks mingit poliitilist programmi ja annaks rusutud vasakpoolsusele lootust. Ta tahab ka korrigeerida muljet, et tema oma mõtlemine viib nagu Heideggeri oma pimesi "otsustamiseni", tahte kehtestamiseni, mis võib võtta mis tahes poliitilise vormi. Ja ta on üsna hiljuti märkinud: "Vasakpoolsena ma loodan, et dekonstruktsiooni teatud elemendid – sest võitlus jätkub, eriti Ühendriikides –, politiseeriksid või taaspolitiseeriksid vasakpoolsuse, mis puutub positsioonidesse, mis pole lihtsalt akadeemilised."² Ent tema enda poliitiliste argumentide loogika, nii palju kui seda on, osutub Derridast tugevamaks. Ta liht-

salt ei saa leida viisi, kuidas täpsustada vasakpoolse poliitika kaudu taotletava õigluse loomust, ilma et avaks end samasugusele dekonstruktsioonile, mida ta säärase lõbuga teistele rakendab. Mõistagi kui ta just ei aseta "õigluse ideed" igavikulisse, messianistlikku teispoosusse, kus selleni argumentidega ei ulatu, eeldades, et temaga ideoloogiliselt sama meelt lugejad ei esita liiga palju küsimusi.

Kuid vasakpoolne nagu ka parempoolne poliitika ei seisne passiivses ootamises. See kavandab tegevust. Ja kui õigluse ideed ei saa artikuleerida, siis ei saa ka pakkuda mingit eesmärki poliitilisele tegevusele. Derrida argumenti järgi jääb meie suunajana järele üksnes otsus, puhas ja lihtne: otsus valida õigus või demokraatia ja teatud arusaam nendest. Derrida peab tohutult usaldama oma lugejate ideoloogilist head tahet või eelarvamusi, sest ta ei saa neile öelda, miks ta valib ülekohtu asemel õigluse või türannia asemel demokraatia. Ta lihtsalt valib nii. Samuti ei suuda ta pakkuda pühendumatule mingit alust uskumiseks, et nende ideede õige mõistmise monopol on vasakpoolsusel. Ta võib ainult esitada muljeid nagu väikestes mälestuskillus, mis leidub *Moscou aller-retour*'is ja kus ta tunnistab, et "Internatsionaali" kuuldes läheb tal meeleliigutusest ikka veel silm märjaks.

Niisugust nostalgilist nooti mängi-

1 Derrida on juba ammu tundnud huvi Lévinasi vastu, kellele ta pühendas hiljuti väikese kõite pealkirjaga *Adieu* (Pariis, 1997). Benjamini messianismi kohta vt mu artiklit: "The Riddle of Walter Benjamin". *The New York Review*, 25. mai 1995.

2 "Remarks on Deconstruction and Pragmatism" Chantal Mouffe'i toimetatud *rmt-s Deconstruction and Pragmatism* (Routledge, 1996), lk 77–86.

takse ikka ja jälle “Marxi tontides” ja *Moscou aller-retours*’is, mis mõlemad väärivad püsikohta kentsaka marxismiapoloogeetika panteonis. Viimati nimetatud raamatus teatab Derrida, et “dekonstruktsioonil pole kunagi olnud muud tähendust või huvi, vähemalt minu silmis mitte, kui radikaliseerimine, seega siis teatud marxismi *traditsioonis*, teatud marxismi *vaimus*”. Mitte et ta sooviks kaitsta midagi, mida Marx ise tegelikult kirjutas või uskus. Ta kuulutab Marxi ökonoomia jamaks ja tema ajaloo filosoofia ohtlikuks müüdiks. Ent marxismi “vaim” pani aluse messianistliku igatsuse suurele pärandile ja väärrib seetõttu austust. Õigupoolest me oleme kõik tänapäeval teatud mõttes marxistid, lihtsalt seepärast, et marxism ... mnjah, kunagi juhtus.

“Kõik inimesed üle maakera, kas nad soovivad ja teavad seda või mitte, on tänapäeval teatud määral Marxi ja marxismi pärijad. Seega nad on, nagu me ütlesime hetk tagasi, pärinud selle projekti – või töotuse – absoluutse ainulise, millel on filosoofiline ja teaduslik vorm. See vorm on põhimõtteliselt ebareligioosne positiivse religiooni mõttes; see ei ole mütooloogiline; seetõttu ei ole see rahvuslik – see on koguni kaugel teispool liitu valitud rahvaga, pole olemas rahvust ega rahvuslust, mis poleks religioosne või mütooloogiline, öelgem “müstiline” laias mõttes. Selle töotuse või projekti vorm jääb absoluutselt ainulaadseks. ...

Mida ka ei arvataks sellest sündmusest või nõnda alanu mõnikord kohutavast äpardumisest, neist tehnilis-majanduslikest ja ökoloogilistest katastroofidest ja totalitaarsest loomuvastu-

sest, mille see sünnitas, (...) mida ka ei arvataks traumast inimese mälu, mis sellele võib järgneda, leidis see unikaalne püüdlus aset. Messialik töotus, isegi kui seda ei täidetud, vähemalt mitte selles vormis, milles see välja öeldi, isegi kui ta tormas, pea ees, ontoloogilise sisu poole, on vajutanud ajaloole algatava ja ainulaadse märgi. Ja kas see meile meeldib või mitte, mis tahes teadvus meil selle kohta ka poleks, me ei saa vältida selle pärijaks olemist.”

Niisuguste avaldustega riskib Derrida anda halvale usule halva kuulsuse. Lihtne tööde on aga see, et tema mõtlemisel pole Marxi või marxismiga vähimatki pistmist. Derrida on mingit ähmast sorti vasakdemokraat, kes väärustab “erinevust” ja oma hiljutises brošüüris kosmopolitismi kohta näitab, et soovib kindlalt näha Euroopa muutumist avatumaks, külalislahkemaks kohaks, sealhulgas eeskätt ka immigrandidele. Need ideed ei ole just erakordsed ja neis pole midagi taunimisväärset. Kuid nagu paljud teised strukturalistide põlvkonnast on Derrida veendunud, et ainus viis laiendada demokraatlikke väärtusi, mida ta jagab, seisneb selle keele lammutamises, mille abil Lääs neid väärtusi alati on mõistnud; ta usub, et demokraatiate ebatäiuslikkuse põhjuseks on keel, mitte reaalsus. Ainult Lääne poliitilise mõtte sõnavara tühistades võime loota “repolitiseerimist” või “poliitika uut mõistet”. Kuid kui see punkt on saavutatud, siis me avastame, et soovitud demokraatiat ei saa kirjeldada ega kaitsta; seda saab käsitada vaid irratsionaalse usutunnistusena, messianistliku ulmana. See ongi “Sõpruse poliitika” lootusrikas

järeldus:

“Sest demokraatia jääb tulema; see on ta olemus seni, kuni ta jääb: ta ei jää üksnes määramatult täiustatavaks, see-ga alati ebapiisavaks ja tulevikuliseks, vaid kuuludes töotuse aega, jääb ta alati igas oma tuleviku ajas tulevaks: isegi siis, kui on demokraatia, ei eksisteeri ta kunagi.”

6.

Pariisis on asjalood muutunud. Ajad, mil intellektuaalid pöördusid oma poliitiliste hoiakute kujundamiseks filosoofide poole ja avalikkus omakorda intellektuaalide poole, on igal juhul möödas. Sartre'i edustatud *philosophie engagé* ilmet on halastamatult pleegitanud viimaste aastakümnete poliitilised kogemused, alates Solženitsõni raamatute ilmumisest ja Kambodža õudustest kuni Solidaarsuse tõusu ja viimati 1989. aasta sündmusteni. Pettumine kolmandas maailmas ajendas igat sorti strukturalismi seadma kahtluse alla filosoofide käsituse, et kultuurid on taandamatult erinevad ja inimesed on lihtsalt kultuuride saadused. Mõne viiekümnendatel strukturalistikis saanud prantsuse intellektuaali auks tuleb öelda, et nad mõistsid: sõnavara, mida nad kunagi olid kasutanud koloniaalrahvaste kaitsmiseks Lääne tširannia eest, on kasutatud õigustamiseks kuritõid, mida nendesa-made rahvaste vastu panevad toime postkoloniaalsed tširannid.

Nende loobumine strukturalismist ja dekonstruktsioonist ei olnud motiveeritud filosoofiliselt, vähemalt mitte esialgu; seda inspireeris moraalne tül-

gastus. Kuid selle tülkastuse hügieeniliseks tulemuseks oli taas piiride tõmbamine ühelt poolt puhta filosoofia ja poliitilise filosoofia vahele ja teiselt poolt pühendunud angažeerituse vahele. Tänapäeva Prantsusmaal on tärganud huvi range moraalifilosoofia, tunnetusõpetuse, vaimufilosoofia ja isegi kognitiivteaduse vastu. Pärast mitmeid aastaid on hakatud taas intensiivselt uurima ka poliitikafilosoofia antiikset ja uusaegset traditsiooni ja ilmub originaalseid teoreetilisi töid prantsuse nooremalt poliitilistelt mõtlejatelt, kes enam ei tauni kõiki poliitikuid ja riiki. Muidugi võib see kõik juba hommepäev muutuda. Kuid on raske kujutada, et prantslased astuksid kaks korda samasse strukturalistlikku jõkke.

Ameerika vaibumatul vaimustusel Derrida ja dekonstruktsiooni vastu pole vähimatki pistmist Derrida praeguse staatusega prantsuse filosoofias, mis on parimal juhul marginaalne. See tõstatab rea huvitavaid küsimusi, kuidas ja miks on ameerika postmodernistid tema töid nii avasüli vastu võtnud ja mida nad enda arvates embavad. Derridalt on sageli päritud tema Ameerika-menu kohta ja ta vastab alati sama naljaga: “*la déconstruction, c’est l’Amérique*”. Millega ta peab ilmselt silmas, et Ameerikas on juba olemas mingi seesugune detsentreeritud, demokraatlik pööris, mida tema püüab omaenda mõtlemises taasluua. Selles võib tõepoolest mingi iva olla, sest kui dekonstruktsioon pole just Ameerika, siis amerikanismiks on saanud ta kindlasti.

Kui mandrieurooplased mõtlevad kultuurierinevuste ja Teise küsimuse

üle, siis mõtlevad nad paljudest sügavatest ja häirivatest asjadest omaenda minevikus, nagu kolonialism, natsionalism, fašism, *holocaust*. Nende ajalooliste sündmuste käsitamise teeb mandriurooplastele nõnda raskeks see, et Euroopas puudub mõõdukas liberaalne intellektuaalne traditsioon, mis oleks elujõuline ja järjepidev. Mandriuroopa filosoofiatraditsioon teeb näiteks raskeks mõtelda sallivusest muul viisil kui Herderi romantilise rahvavaimuteooria või Prantsuse ühetaolise republikaanliku kodakondsuse mudeli või – mis kõige uskumatum – Jacques Derrida dekonstruktsiooni heidiggerliku messianismi illiberaalsetes terminites.

Kui ameeriklased mõtlevad kultuurierinevuste küsimuse üle, siis tunnevad nad ühtaegu uhkust ja häbi: uhkust oma võime üle sisserändajaid vastu võtta ja häbi orjusepärandi pärast, mis on teinud mustadest ameeriklastest omaette kasti. Kuid meie jaoks ei seisne intellektuaalne probleem selles, et veenda ennast mitmekesisuse headuses või erinevuste austamise vajaduses või liberaalsete poliitiliste printsiipide paikapidavuses. Need tõekspidamised me võtame kaunis kergesti omaks.

Probleem seisneb pigem mõistmises, miks Ameerika lubadus on ainult ebatäielikult täide läinud. Selles küsimuses me oleme selgelt lõhenenud. Kuid näiteks tõsiasi, et mõned poliitilised rühmad, mis taotleavad esindada naisi ja homoseksualiste, kujutavad endale moraalse tunnustuse võitmist kui loogilist jätku sellele ühiskondlikule tunnustusele, mida anti sisserändajatele ja lubati, kuid jäi andmata ameerika mustadele,

kõneleb tervete köidete jagu sellest ühiskondlikust konsensusest, mis valitseb meie maal küsimuses, kuidas niisuguste küsimuste üle mõtelda ja väidelda.

Niisuguste vastandlike kogemuste valguses on lihtsam mõista, miks sääras poliitilist aruandmist, mille ees strukturalism pidi Prantsusmaal seitsmekümnendatel ja kaheksakümnendatel seisma, Ühendriikides kunagi aset ei leidnud. Aafrika ja Aasia postkoloniaalsete režiimide mõru näide ja kommunistlike režiimide kokkuvarisemine lähinaabruses tekitas Euroopas määratu kahtluse eneses ja sõjajärgsel perioodil valitsenud ideedes.

Neilsamadel sündmustel polnud aga märkimisväärset mõju Ameerika vaimuelule – sel lihtsalt põhjusel, et nad ei esita väljakutset meie enesemõistmisele. Kui ameeriklased loevad tänapäeval strukturalistliku traditsiooni teoseid, isegi selle kõige radikaalsemal, heidiggerliku dekonstruktivismi kujul, on neil raske kujutleda, et neil teostel võiks olla mis tahes võimalikke moraalseid või poliitilisi implikatsioone. Inimesi, kes usuvad, et on võimalik “alustada uut elu”, ei huvita eriti väide, et kogu tõde on ühiskondlikult konstrueeritud, ja nad ei arva, et selle väite omaksvõtt tähendaks visata nurka oma moraalne kompss.

See, et strukturalismis ja dekonstruktsioonis peituv antihumanism ja puhta tahte poliitika, rääkimata Derrida hiljuti lisatud kummalistest teoloogilistest ülemtoonidest, pole ei filosoofiliselt ega praktiliselt ühitatav liberaalsete printsiipidega, kõlab justkui ärritav eelarvamus.

Pole siis ime, et pilk mis tahes Ameerika raamatupoe postmodernismiriivile on säärane segadusse ajav kogemus. Kõige illiberaalsemaid ja valgustusvastasemaid käsitusi käiakse välja naerusui ja veendunult, et kui neid järgida nende loogiliste lõppjäreldesteni, siis saavad nad meid viia üksnes demokraatlikule tötatud maale, kus kõik Jumala lapsed võtavad käest kinni ja laulavad rahvushümni. See on ülendav nägemus ja ülendusse ameeriklased usuvad. See, et

nii paljud neist näivad olevat selle leidnud Jacques Derrida hämaratest ja ligipääsmatutest töödest, annab veel kord tunnistust ameeriklaste tohutust eneseusaldusest ja aukartust äratavast võimest arvata hästi igauhest ja mis tahes ideest. Ega prantslased ilmaasjata ikka veel meie kohta ütles *les grands enfants*.

Inglise keelest tõlkinud
Märt Väljataga

RICHARD RORTY

IRONISTLIKUST TEOORIAST PRIVAATSETE ALLUSIOONIDENI: DERRIDA

Derrida suhe¹ Heideggeri on nagu Heideggeri suhe Nietzschele. Mõlemad on oma eelkäija kõige intelligentsemad lugejad ja kõige hävitavamad kriitikud. Eelkäija on mõlema jaoks isik, kellelt on kõige rohkem õpitud ja kellest on kõige rohkem tarvis üle olla. Derrida jätkab mõtlemist probleemi üle, mis vaevas Heideggeri: kuidas ühendada iroonia ja teoretiseerimine. Kuid talle annab eelise Heideggeri läbikukkumise kogemine, nii nagu Nietzsche ja Heideggeri eeliseks oli Hegeli läbikukkumise kogemine.

Derrida õpib Heideggerilt, et foneemid on tähtsad, kuid taipab, et Heideggeri litaania on lihtsalt Heideggeri ja mitte olemise või Euroopa litaania. Tema probleemiks saab, nagu öeldakse essee *La Différance* lõpul, mõtelda tõsiasja, et “pole olemas ainulaadset nime” – või üldisemalt mingit kindlaksmääratud litaaniat – “ja mõtelda seda ilma *nostalgia*ta, see tähendab väljaspool müüti puhtast ema- või isakeelest, mõtte kadunud kodumaast”.² Ta tahab leida viisi vabanemaks kiusatusest identifitseerida ennast millegi suurega –

1 "From Ironist Theory to Private Allusions: Derrida"; 6. ptk rmt-st: Richard Rorty, *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge University Press: Cambridge, 1989.

2 J. D e r r i d a, *Margins of Philosophy*. Chicago, 1982, lk 27.

millegagi nagu “Euroopa” või “olemise kutse” või “inimene”. Nagu ta ütleb vastuses Heideggeri “Kirjale humanismi üle”, Heideggeri “meie”-kasutus võrsub “eshatoteleoloogilisest situatsioonist”, mis on “metafüüsikasse sisse kirjutatud”.¹ Heideggeri mõtlemisel “kohaloleva kohalolust” on see häda, “et see saab üksnes metaforiseerida – sügava paratamatuse abil, mille eest ei saa lihtsalt otsustada pageda, – keelt, mida dekonstrueerib”.² Kui Heideggeri *andenkendes Denken* üldse midagi on, siis on see nostalgiline, ja müüt kadunud keelest, “elementaarsetest sõnadest”, mille jõud tuleb taastada, on lihtsalt veel üks katse uskuda, et mõned sõnad on saanud teiste ees eelisõiguse võimult, mis pole meie ise, et mõned

lõppsõnavarad on lähemal millelegi üleajaloolisele ja mittesattumuslikule kui teised.³

Derrida töö jaguneb nagu Heideggeri oma varajaseks, professorlikumaks perioodiks ja hilisemaks perioodiks, mil kirjutised muutuvad ekstsentrilisemaks, isikupärasemaks ja originaalsemaks. Nagu ma eespool märkisin, kallab Heidegger “Olemises ja ajas” nietzschelikku veini kantilikesse lähkritesse. Ta ütleb nietzschelikke asju tavapärase saksa akadeemilise ürituse kontekstis, kus püütakse leida tuttavatele kogemustele “võimalikkuse tingimused”. Ka Derrida varajast tööd võib tõlgendada niisuguse üritusena – jõuda sügavamale kui Heidegger, otsides samasuguseid asju mis Heidegger: sõnu, mis väljenda-

1 J. Derrida, lk 123.

2 Samas, lk 131.

3 Suur osa mu Heideggeri kriitikast 5. peatükis on laenatud Derridalt ja eriti tema esseedest *Les Fins de l'homme* ja *La Différance*. Väga teravat iseloomustust ja kriitikat minu Derridast tuletatud Heideggeri-tõlgenduse suhtes vt J. D. Caputo, *The Thought of Being and the Conversation of Mankind: The Case of Heidegger and Rorty. Review of Metaphysics* 36 (1983), lk 661–685. Caputol on õigus, kui ta ütleb, et mind nagu Derridadki “huvitab ontoloogia ajaloo lammutamine selle negatiivses tähenduses” ja et meie arvates on mõte, et sel on ka “positiivne tähendus”, “Heideggeri viimane illusioon” (lk 676). Kuid ta eksib õeldes, et minu või Derrida seisukohast järeldub, et “me ei saa minna kaugemale kui propositsionaalne diskursus” (lk 677–678). Mina (ja nagu ma aru saan, siis ka Derrida) tahan välistada ainult püüet olla ühtaegu mittepropositsionaalne (poetiline, maailma avav) ja väita, et ollakse millegi ürgse jälil – mida Caputo nimetab “vaikuseks, millest võrsub igasugune keel” (lk 675). Minu raamatu 1. peatükis kirjeldatud nominalism (mida usutavasti jagaks ka Derrida) nõuab, et me hülgaksime Caputo heideggerliku väite, et “keel ei ole sõnade süsteem, mis on kavandatud inimlike eesmärkide tarvis, vaid sündmus, mis toob asjad ilmale”. See väide näib põhjuslikud tingimused ära segavat salapärase transtsendentaalsete “võimalikkuse tingimustega”, mille mõtles välja Kant. Nagu ma ütlesin 1. peatüki alguses, tahame meie, nominalistid, puhastada romantismist välja viimased saksa idealismi jäljed – ja nagu ma allpool põhjendan, tähendab see loobumist *argumentatiivsest apelleerimisest* mittepropositsionaalse poole. Just sellest aitavad meil vabaneda Derrida, Davidson ja Harold Bloom, lastes meil mõelda, et poeedid on ise *ursprünglich* ja mitte olemise andide passiivsed vastuvõtjad. Seevastu Caputo ütleb, et Heideggeri meelest on nii, et “ehtne kõneleja võetakse üle asjade eneste poolt, ta alistub neile, laseb neil endas sõnadeks saada” (lk 674). Niisugust soovi ühineda Millegi Teise ja Suuremaga umbusaldab Derrida Heideggeri puhul kõige rohkem ja õigusega. Head vastust Caputo artiklile vt: L. A. S. H. E. R., Heidegger, Rorty and the Possibility of Being. Rmt-s: *Ethics/Aesthetics: Postmodern Positions*. Toim. Robert Merrill. Washington D.C., 1988.

vad kogu eelnenud teooria – kogu metafüüsika ja kõigi metafüüsika varasemate õonestamiskatsete, sh Heideggeri katse – võimalikkuse tingimusi. Niisuguse tõlgenduse järgi tahab Derrida õonestada Heideggeri, nii nagu Heidegger õonestas Nietzsche. Ometigi on ta üritus järjepidev Heideggeri omaga, sest ka tema tahab leida sõnu, mis viiksid meid “teispoole” metafüüsikat – sõnu, millel on jõud ka meist omaette ja mis näitavad välja omaenda sattumuslikkust.

Paljud Derrida imetlejad, iseäranis Rodolphe Gasché, loevad tema varasemaid töid just niiviisi. Kuid Gasché alustab oma raamatut öeldes, et ta ei käsitle *Glasi* ega teoseid pärast *La Vérité en peinture*’i ja jätab kõrvale “delikaatse küsimuse, mida pidada filosoofilisemaks ja mida kirjanduslikult mängavamaks”.¹ Gasché tahab rekonstrueerida Derrida varajast tööd kui püüdlust formuleerida “olemiseta-

gune süsteem”, “infrastruktuuride” süsteem (nt *différance*, ruumistamine, korratavus), mis viiks meid teispoole Heideggeri.² Tema arvates on Derrida “tõestanud”, et:

“... kogu olemise olemisetagune “allikas” on *üldistatud* või pigem *üldine* kiri, mille olemuslik ebatõde ja kohalolematus on fundamentaalselt otsustamatu võimalikkuse ja võimatuse tingimus kohalolu jaoks selle identiteedis ja identiteedi jaoks selle kohalolus. Olemise ja olevuse “allikas” on Derrida jaoks mitmesuguste infrastruktuuride ja otsustamatuste olemisetagune süsteem või ahel.”³

Derrida varajastes töödes on paljugi, mis sellist tõlgendust toetab, ja ma ei võta üles küsimust, kas Gasché kirjeldab Derrida varajasi kavatsusi õigesti. Kuid iga niisuguse tõlgenduse puhul tekib ilmne probleem: kogu “õonestamise” ja “võimalikkuse tingimuste”

1 R. G a s c h é, *The Tain of the Mirror: Derrida and the Philosophy of Reflection*. Cambridge (Mass.), 1986, lk 4.

2 Gasché võtab tõsiselt Derrida väidet, et “*différance* ... pole ei sõna ega mõiste”, ja rakendab seda ka kõigile teistele Derrida terminitele, mida ta peab infrastruktuuri tähistavaks. Olen seda väidet kritiseerinud essees “Deconstruction and Circumvention” (*rmt-s Essays on Heidegger and Others. Philosophical Papers*, Vol. 2, Cambridge, 1991), öeldes, et Derrida püüab nagu Heideggeri ajada asja korruga mõlemat pidi: väljendada väljendamatu, kinnitades, et sõna, mille ta käibesse laseb, ei ole sedasorti asi, mida saab käibesse lasta. Varajane Derrida toetub nagu hiline Heidegger mõnikord sõnamaagiale – lootes leida sõna, mida ei saa kasutamise käigus banaalseks või metafüüsiliseks muuta ning mis kuidagiviisi säilitaks oma “ebastabiilsuse” isegi pärast käibesse minekut. Gasché näib arvavat, et see maagia toimib, näiteks ta ütleb: “Pealegi ei ole infrastruktuur olemus, sest ta ei sõltu ühestki kohaloleva või äraoleva kategooriast. ... Tal puudub stabiilne iseloom, autonoomia ja ideaalne identiteet, ja seega pole ta *substants* ega *hypokeimenon*. Tema “olemuseks” on olemuse puudumine. Ent ometigi on infrastruktuur varustatud teatud universaalsusega.” Derrida tööle niisuguste komplimentide tegemine tundub mulle pimedas vilistamisena – ütlemisena, et oleks kena, kui leiduks sõnu, millel oleks niisugune võimatu omaduste kombinatsioon, seletamata, kuidas see kombinatsioon peaks võimalikuks osutama. Hilise Derrida eelis varase ees tundub mulle seisnevat just selles, et ta lõpetab sõnamaagia usaldamise ja toetub selle asemel hoopis teatud kirjutusviisile – pigem stiili loomisele kui uudissõnade leiutamisele.

3 R. G a s c h é, *The Tain of Mirror*, lk 177.

idee kõlab kohutavalt metafüüsiliselt. Sest see näib eeldavat, et on olemas fikseeritud sõnavara, milles niisugust ettevõtmist läbi viia – et kõik need inimesed, keda Gasché nimetab “refleksiooni filosoofideks”, teavad, kuidas näeb välja “võimalikkuse tingimuste” leidmine, ja oskavad öelda, kellel on keda õnnestunud õonestada.¹

Gasché kirjeldus “filosoofilise diskursuse võimalikkuse tingimuste” otsimisest laseb mõista, et arusaamine, millised need tingimused on, ja teadmine, kuidas neid otsida, kuuluvad “filosoofia standardreeglite” hulka.² Kuid oleks veider, kui niisugustele reeglitele toetumine lubaks meil jätta kõrvale probleemi, mida ma Heideggeri käsitledes mainisin: kuna võimalikkuse valdkond laieneb alati, kui leiutatakse uus sõnavara, siis nõuaks “võimalikkuse tingimuste” leidmine, et me kujutaksime kõiki neid leiutisi ette enne, kui nad tehakse. Idee, et meie käsutuses on niisugune metasõnavara, mis annab meile “loogilise ruumi”, kuhu saab “paigutada” kõik, mis keegi kunagi ütleb, paisab veel ühe “kohalolu”-ulma varian-dina, millest ironistid on Hegelist alates püüdnud meid üles äratada.

Ükskõik, kas Derridad ahvatles algul säärane transsendentaalne üritus, mida Gasché talle omistab, või mitte, soovit-an ma Derrida hilisemaid kirjatöid lugeda kui sääraste süstemaatiliste õonestusprojektide pööramist privaatseteks naljadeks. Minu silmis seisneb Derrida viimane lahendus probleemile – kuidas vältida heideggerlikku “meiet”, ja üldisemalt, kuidas vältida lõksu, kuhu kukkus Heidegger, püüdes millegi endast suuremaga mesti lüüa või seda kehastada, – “pöörastes ja privaatsetes ponnistustes”, kui kasutada Gasché halvustavat väljendust.³ Hilisem Derrida privatiseerib oma filosoofilise mõtlemise ja kaotab seega ironismi ja teoretiseerimise vahelise pinge. Ta lihtsalt loobub teooriast – püüdlusest näha oma eelkäijaid püsiva tervikuna – eelkäijate üle fantaseerimise kasuks, nendega mängimiseks, andes vaba voli nende tekitatud assotsiatsiooniahelatele. Neis fantaasiates ei peitu mingit moraali ja neid ei saa avalikus elus (pedagoogiliselt või poliitiliselt) kasutada; kuid Derrida lugejate jaoks on nad sellegipoolest eeskujulikud – näited asjadest, mida on võimalik teha ja mida varem on harva tehtud.

1 Gasché raamatut käsitlen ma üksikasjalikumalt artiklis *Is Derrida a Transcendental Philosopher?* rmt-s *Essays on Heidegger and Others*. Vt samuti Christopher Norrisi ja minu mõttevahetust küsimuses, kas Derridad tuleb pidada “mänglevaks” või “tõsiseks” rmt-s *Redrawing the Lines: Analytic Philosophy, Deconstruction and Literary Theory* (toim. Reed Dasenbrock; Minneapolis, 1990). Norrisi panus – *Philosophy as Not Just a “Kind of Writing”: Derrida and the Claim of Reason* – on osalt vastus minu kirjutisele *Philosophy as a Kind of Writing: An Essay on Derrida* mu raamatus *Consequences of Pragmatism* (Minneapolis, 1982). Minu panus – *Two Senses of “Logocentrism”: A Reply to Norris* – vaidleb vastu väitele, et Derrida annab niinimetatud dekonstruktiivsele kirjanduskriitikale filosoofilised põhialused, ja väidab ka, et Derrida vaateviis ja strateegia erinevad dramaatilisel Paul de Mani omast, kelle tööd on andnud säärasele kriitikale põhitooni.

2 R. Gasché, *The Tain of Mirror*, lk 122.

3 Samas, lk 123.

Niisugused fantaasiad on minu silmis ironistliku teoretiseerimise lõppsaadus. Privaatsesse fantaasiasse tõmbumine on ainus lahendus tolele eneseleviitavuse probleemile, millega niisugune teoretiseerimine kokku põrkab, probleemile, kuidas eemalduda oma eelkäijatest, tegemata ise täpselt sedasama, mille tegemise pärast neist lahti öeldi.

Seega minu silmis seisneb Derrida tähtsus julguses loobuda püüdlusest privaatset ja avalikku ühendada, lõpetada katsed ühendada privaatset autonoomiaotsingut ning avaliku kõlapinna ja kasulikkuse taotlust. Ta privatiseerib üleva, olles oma eelkäijate saatusest õppinud, et avalikkus ei saa olla kunagi enam kui kaunis.

Ülevuseotsing tähendas Heideggeri puhul selliste sõnade otsimist, millele oleks "jõud" ja mitte pelk vahetusväärus, mis on saadud nende rollist keelemängus. Heidegger põrkas dilemmale, et niipea kui ta eraldas välja niisugused sõnad ja avaldas oma tulemused, muutusid need sõnad otsekohe osaks laialt mängitud heideggerlikust keelemängust ja alandati seega viibetest märkideks, mõtlemisest metafüüsikaks. Niipea kui ta astus avalikkuse ette, ta "elementaarsed sõnad", leides kasutuse (nt muutudes "filosoofiliste probleemide" – "kohalolu probleemi", "tehnikaprobleemi" jne nimedeks), kaotasid oma jõu. Derrida õppis Heideggeri näitest, et küsimus pole selles, kuidas "puudutada keele loomust ilma seda

vigastamata", vaid pigem selles, kuidas luua niivõrd erinev stiil, mis muudaks ta raamatud eelkäijate omadega ühismõõduks. Ta õppis, et "keelel" pole rohkem loomust kui "olemisel" või "inimesel" ja püüdlus keelt "elementaarsete sõnadeni" lahti koorida on asjatu.

Niisiis lahtikoorimise asemel hakkab hilisem Derrida vohama. Selle asemel et koos Heideggeriga loota alati "sedasama öelda", "tuua keelde ikka ja alati see olemise saabumine, mis on (...) mõtlemise pärisosa",¹ näeb ta vaeva, et mitte kunagi ütelda kaks korda üht ja sedasama asja.

Kui Heideggeri puhul on teada, et mis ka ei oleks essee väljakuulutatud teema, jõutakse ikka ringiga tagasi vajaduse juurde eristada olev olemisest või meenutada olemist või olla olemisele tänulik, siis hilise Derrida puhul ei tea sa kunagi, mis tuleb järgmisena. Derridad ei huvita "lihtsa hiilgus", vaid puntra käestlibisevus. Teda ei huvita ei puhtus ega väljendamatus. *Aimus*, mis teda filosoofilise traditsiooniga seob, on see, et mineviku filosoofid on tema kõige eredamate fantaasiate teemaks.

La Carte postale'i esimene pool pealkirjaga "Envois" (Läkitused) on tekst, mis minu meelest näitab Derridad tema parimal kujul. "Läkitused" erineb *Glast* loetavuse ja liigutavuse poolest. Need tunnused tulevad raamatu vormist – tegu on sarja armastuskirjadega. Niisugune vorm rõhutab teose privaatust. Miski pole privaatsem kui armas-

1 M. Heidegger, Letter on Humanism. Rmt-s: Basic Writings. Toim. David Krell. New York, 1977, lk 241. [Orig. M. Heidegger, Platons Lehre von der Wahrheit mit einem Brief über den "Humanismus". Bern, 1954, lk 118.]

tuskiri – millegi puhul pole üldised ideed kohatamad või tähtsusetumad. Armastusloos või armastuskirjas sõltub kõik ühistest privaatsetest assotsiatsioonidest nagu siis, kui “proovireisija”¹, kes neid kirju kirjutab, meenutab “päeva, mil me ostsime selle voodi (sekeldused krediitkaardi ja tolle augustatud lipikuga kaubamajas ja seejärel see kohutav stseen meie vahel)”.² Nende kirjade liigutavus tuleneb paljuski viidetest tegeliku elu sündmustele ja inimestele: maandumine Heathrow’s, loeng Oxfordis, maandumine Kennedy lennuväljal, õppetöö Yale’is, paranemine rula pealt kukkumisest, kõned üle ookeani (“ja siis sa naerad ning Atlandi ookean taandub”).³

Kirjades punub autor fantaasiad postkaardi teemal, mille peale ta Oxfordis sattus: reproduktsioon kolmeteistkümneenda sajandi pildist, kus on

kujutatud kaht meest – ühe peale on kirjutatud “plato” ja teisele “Socrates”. Ta kirjutab armastuskirjad selle postkaardi lugematute kooipiate tagaküljele ja fantaseerib lõputult Sokratese ja Platoni vahekorra üle. See paar kasvab lõpuks kokku teiste paaridega, nagu Freud ja Heidegger, Derrida kaks vanaisa, Heidegger ja olemine, olev ja olemine, subjekt ja objekt, S ja p, kirjutaja ise ja “sina”, tema “kallim”, – ning isegi “Fido” ja Fido.⁴ Need fantaasiad on nagu kirjad ise segu privaatsetest erootilisest ja avalikult filosoofilisest. Idiotsünkraatilised sundkujutelmad segunevad neis mõtisklustega pelgalt privaatse käest pääsemise näidispürgimuse üle – metafüüsika, üldisuse otsingu üle.

Tavaliselt kujutatakse Sokrateset inetu väikese plebeina, kes inspireeris kaunist noort ülikut kirjutama pikki dialooge suurtelematel. Võibolla sellepärast,

1 “Ma kirjutun sulle müügiagendi kirju, lootes, et kuuled naeru ja laulu – neid ainsaid (ainsaid mida?), mida ei saa saata nagu ka pisaraid. Sügavas huvitabki mind ainult see, mida ei saa ära saata, mida ei saa kuidagi läkitada.” – J. D e r r i d a, *The Post Card from Socrates to Freud and Beyond*. Tlk Alan Bass. Chicago, 1987, lk 14; Originaal: *La Carte Postale de Socrate à Freud et au delà*. Paris, 1980, lk 19. (Edaspidi on viitamisel toodud esmalt inglise tõlke ja seejärel originaali leheküljenumbreid.)

2 J. D e r r i d a, *The Post Card...*, lk 34/40.

3 Ometigi jätab Derrida meile mõistatuseks, kas kõik need kirjad on kirjutatud sama isik või kas need on saadetud samale isikule ja kas kõnealune “kallim” (või kallimad) on mees- või naissoost, reaalne või kujutletud, konkreetne või abstraktne, kirjutajaga (või sinuga, raamatu lugeja) identne või temast (sinust) erinev jne. Lk 5/9 ta ütleb: “Et allakirjutatud ja adressaadid ei ole alati nähtavalt ja paratamatult identsed ühest saadetisest teise, et allakirjutatud ei pea tingimata samastama saatjaga ega adressaate saatjatega, st lugejatega (*sinuga* näiteks), jne – seda kõike te veel kogete ja mõnikord tunnete seda üsna eredalt, kuigi segadusega.”

4 “S” ja “p” – vastavalt “subjekt” ja “predikaat” – on analüütilises filosoofias sageli esinevad lühendid. (Kuid kõnealusel postkaardil on “platon” kirjutatud väikese p-ga ja “Socrates” suure S-ga, niisiis kirjutab ka Derrida igal pool “p” väikeselt.) Meil, Derrida imetlejal, on kiusatus kirjutada õpetatult “Läkituste” S-p suhte suhest *Glasi* S-a suhtesse (*Savoir absolu*, Lacani *petit a* ja kogu see värk) – kuid sellele kiusatusesele tuleb vastu panna. Kellelegi pole tarvis täielikke kommentaare “Postkaardile”, nii nagu keegi ei taha neid “Finnegans Wake’ile”, “Tristram Shandyle” või “Kadunud aja otsingutele”. Lugeja suhtumine niisuguste raamatute autoritesse sõltubki suurel määral sellest, et ta jäetakse omapead omaenda kommentaare kokku kujutlema.

Socrates.

plato.

et mõni kopeerija pani pildil kujutatud figuuridele valed nimed, on postkaardil nüüd “platon”, inetu, kehvasti rõivastatud mehike, kes seisab koguka ja hästi riides “Sokratese” selja taga ja segab teda. Viimane istub puldi taga ja on ametis millegi kirjutamisega. Ilma ühegi selge põhjusega on pildil mingi (pisut rula moodi) suur asi, mis turritab välja Sokratese tagumiku ja tooli vahelt – ning seda tõlgendab Derrida otsekohe nii obstsöönset kui võimalik:

“Hetkeks, ütlen ma sulle, ma ise näen, kuidas *Platon* saab *Sokratese* selja taga erektsiooni, ja näen tema türa arutut hübrist, lõputa, ebaproportsionaalset erektsiooni, mis tungib läbi Paris’ pea nagu üks idee, ja seejärel läbi kirjutaja tooli, enne kui nihkub aeglaselt, veel soojana, *Sokratese* parema jala alla, harmooniliselt või sümfooniliselt liiguvad koos selle fallosovihuga [ce faisceau de phallus] nõelad, suled, sulepead, sõrmed, küüned ja pinalid ise ja pööravad end samas suunas.”¹

Süitpeale teeb Derrida mõjukate filosoofidega kõikvõimalikke trikke, loob poksikottideks fiktiivseid filosoofe, pöörab filosoofid pea peale, torkab neid selja tagant, viljastab neid, et nad tooksid ilmale uusi ideid jne.

Tema assotsiatsioonid hakkavad korbaraid moodustama ja lõpuks figureerivad seal kõige sagedamini kolm nime:

Freud (kes keskendus seksuaalsetele ümberpööramistele ja eksiradadele), Heidegger (kes keskendus dialektilistele ümberpööramistele ja eksilugemistele) ja Fido (kellest räägime natuke hiljem).

Ühe näitena sellest, mida pakuvad “Läkitused”, vaadeldgem, kuidas seal ühendatakse metafüüsiline tung privilegeeritud lõppsõnavara, üldiste ideede järele ja tung saada last (milles kõlab vastu Sokratese jutt “ämmaemanda tööst” *Theaitetos*). Kirjavahetuse alguses öeldakse “kallimale”, et “meid reetis see, et sa tahtsid üldisust, mida mina nimetan lapseks”.²

Lapsi nii nagu universaalseid avalikke tõdesid (või privilegeeritud kirjeldusi või ainulaadseid nimesid), mida metafüüsikud on lootnud järelepõlvedele jätta, on traditsiooniliselt peetud võimaluseks hiilida mööda surmast ja lõplikkusest.

Ent nii lastel kui ka filosoofide järelepõlvedel on kalduvus isa- ning ematapuks – ja see paneb Derrida kirjutama: “aita mind vähemalt nii, et surm tuleks meile ainult meie enda läbi. Ära alistu üldisusele.”³ Pealegi on raske öelda, kes on lapse või mingi filosoofia vanemad. Pärast lasteteema sissetoomist teatab Derrida samas kirjas: “Neil kahel kelmil [platonil ja Sokratesel] on plaanis saada minuga laps, ka nendel.”

Ent kohe seejärel ta kirjutab:

1 J. D e r r i d a, *The Post Card*, lk 18/22–23. Paris viitab Pariisi Matjusele, ennustusteraamatu autorile, mille illustratsiooniks postkaardil kujutatud pilt oli. Derrida kujutletud stseeni roppus on kontrastiks karskusele, mida Platon Sokratesele omistas (tema keeldumisele seksida Alkibiadesega ja ehk ka Platoni endaga).

2 Samas, lk 23/28.

3 Samas, lk 118/130.

“Kuradile see laps, ainus, mida me kunagi arutanud oleme, laps, laps, laps. Võimatu sõnum meie vahel. Laps on see, mida ei peaks saama endale “saata”. Ta ei ole kunagi, ei *tobi* kunagi olla märk, kirjatäht, sümbol. Kirjutised: surnult sündinud lapsed, mida endale saadetakse, et mitte neist enam kuulda – just nimelt selle pärast, et lapsed on esmajoones need, keda soovitakse kuulda ise kõnelemas. Või umbes nii need kaks vanameest ütlevad.”¹

Derrida meelest ei kõnele miski kunagi “ise”, sest millelgi pole seda ürgsust – suhetevälist, absoluutset iseloomu –, mida otsivad metafüüsikud. Sellegipoolest me ei saa lahti tahtmisest tuua esile miski, mis niiviisi kõneleks. Kui oleks olemas “ainulaadne nimi”, “elementaarne sõna” või “võimalikkuse tingimusteta tingimus”, siis oleks see Derrida jaoks tragöödia: “Sest päev, mil sünniks Oxfordi postkaardi tõlgendus, ainus ja tõeline tõlgendus, oleks ajaloo lõpp. Või meie armastuse muutumine proosaks.”²

Kui mul on õigus, pidades Derrida hilisemat laadi lahtiütlemiseks varasematest transtsendentaalsetest kiusatusetest, siis võime oletada, et ta ütles “see, milleni ma kunagi ei lasku, on publitseerida midagi muud peale postkaarti-

de, kõnelema *nendega*”³ tähendab: “Ma ei saada sulle lapsi, vaid postkaarte, ei mingeid avalikke üldisusi, vaid lihtsalt privaatseid idiosünkraasiaid.”⁴

“Läkituste” tekstuuri uskumatut rikkalikkust, milleni küünivad vaid vähesed tänapäeva kirjanikud ega mitte ükski tänapäeva filosoofiaprofessor, illustreerib kenasti see, kuidas tundeid laste vastu vastandatakse tunnetele, mida tekitavad raamatud.

Niisugune kõrvutamine haakub paljude teiste Derridale iseloomulike võtetega – näiteks *De la Grammatologie*'s esinev vastandus (lõputa) teksti ja (lõpuga) raamatu vahel ilmneb nüüd kui vastandus, kus ühel pool on armastus tema enese pärast ja teisel poole armastus laste saamise pärast.

Seda, kes ei kirjuta muud kui postkaarte, ei vaeva Hegeli probleem, kuidas oma raamat lõpetada, ega Gasché probleem, kuidas teada, millal infrastruktuuride otsinguil on tabatud aluspõhja. Kuid ta ei anna ka “tulemusi”, “lõppjäreldest”. Temalt pole oodata “lõpptulemust”, mida “Läkitustest” (armastusega peopesades hellitades või käitel kiigutades) kaasa võtta, kui see on läbi loetud.

Avalike produktsioonide niisugune taandamine privaatsetele, raamatute taandamine lapsukestele, kirjutamise

1 J. D e r r i d a, *The Post Card...*, lk 25/29–30. Võrdle seda lõiku Heideggeri “Aja ja olemise” lõpuga, mida tsiteeriti eelmises peatükis: “Ometigi valitseb metafüüsikaga arvestamine ka kavatsuses metafüüsika ületada. Seepärast on meie ülesanne lõpetada igasugune ületamine ja jätta metafüüsika omapead.” Kujutlege Heideggeri ütlemas: “Kuradile metafüüsika, ainus asi, mida ma kunagi olen arutanud.”

2 Samas, lk 115/127.

3 Samas, lk 13/17. Ma oletan, et “nemad” tähendab siin platonit ja Sokratest.

4 Kuid Derrida pidevat peamurdmist iga ta üldisesse programmilisse avaldusse kätketud eneseleviitavuse-paradoksi üle näitlikustab lk 238/255: “Nad ei saa kunagi teada, kas ma postkaarti armastan või ei, kas ma olen poolt või vastu.”

taandamine seksile, mõlemise taandamine armastusele, hegelliku absoluutse teadmise soovi taandamine lapsesaamise soovile¹ jätkub seal, kus Derrida paneb kokku Freudi ja Heideggeri:

“Siin on Freud ja Heidegger, ma liidan nad iseendas kui “suure epohhi” kaks suurt kummitust. Kaks allesjäänud vanaisa. Nad ei tundnud teineteist, kuid minu silmis moodustavad nad paari ja tegelikult just selle pärast, selle ainulaadse akroonia pärast. Nad on teineteise külge seotud, ilma et nad oleksid teineteist lugenud või kirju vahetanud. Ma olen sulle sellest situatsioonist sagedi kõnelenud ja see on pilt, mida ma tahaksin kirjeldada *Le legs*’is: kaks mõtlejat, kelle pilgud kunagi ei kohtunud ja

kes ilma teiselt sõnakestki saamata ütlevad sedasama. Nad on pööratud ühele poole.”²

Mis on see “sama”, mida Heidegger ja Freud – olemise spetsialist ja räpaste pisialaduste märkaja – ütlevad? Võib oletada, et nad on ütelnud *palju* samasuguseid asju, ja seega on küsimus ehk selles: “Miks arvab Derrida, et just *see* paar märgib Platoni ja Sokratese paarumisega alanud suure ajastu lõppu?” Parim vastus, mida oskan välja mõelda, on see, et niihästi Heidegger kui Freud olid valmis omistama tähtsust foneemidele ja grafeemidele – sõnade kujule ja kõlale. Freudi käsitus naljade mitte-teadvuslikust algupärast ja Heideggeri (valdavalt võlts-)etümoloogiad pööravad suurt tähelepanu sellele, mida ena-

1 Vt J. Derrida, *The Post Card...*, lk 39/44–45: “olgu elusana või surnult, jääb laps kõige kaunimaks ja eredamaks fantaasiaks, sama ekstravagantseks kui absoluutne teadmine.”

2 Samas, lk 191/206. *Le legs* viitab esseele *Legs de Freud*, mis sisaldub “Postkaardi” teises pooles. Derrida arutleb siin muuhulgas Freudi laste (eriti Sophie ja Ernsti) üle; pealkiri on inglise-prantsuse sõnamäng, kus on peidus ka mitmetähenduslik viide Freudi raamatutele ja Freudi lastele. “Suur epohh” [*la grande époque*] viitab “suurele ajastule (mille tehnoloogiat märgistavad paber, sulepea, ümbrik ja adressaat kui individuaalne subjekt jne), mis ulatub, kui tohib nõnda öelda, Sokratesest Freudi ja Heideggerini” (Samas). Derrida varajast zargooni kasutades oleks see “raamatu” epohh (raamat vastandus tal algselt tekstile ja hiljem postkaardile). See on ka epohh, mida Heidegger nimetas “Õhtumaa metafüüsika” epohhiks – “logotsentriline” epohh, mille keskpunktiks oli millegi niisuguse otsimine, mida Husserl nimetas “*epoche*”ks: olemuse tabamine dekontekstualiseerimise kaudu. “Ütlevad sedasama” on irooniline viide sellesama fraasi tarvitusele Heideggeril. Platoni ja Sokratese postkaardil on mõlemad pööratud ühele poole ja nende pilgud ei kohtu. Vanaisade kohta vrd 61/68, kus Derrida kirjeldab (postkaardi) Sokratesest, kes on “noor, nagu öeldakse [Platoni teises] kirjas, noorem kui *Platon* ja kaunim, suurem, tema suur poeg, tema vanaisa või tema suur pojapoeg, tema *suurpoeg*”. Derrida ütleb selles lõigus, et “see on S. [Platoni dialoogide subjekt – st Sokrates], kes on kirjutanud kõik”, mis kirjutab *Platon*, ja see väide viitab tagasi tõsiasjale, et “Platoni unistus oli panna Sokrates kirjutama ja kirjutama seda, mida ta tahab, oma viimast käsku, tahet, *oma testamenti* ... ja saada seeläbi Sokrateseks ja oma isaks ja seega omaenda vanaisaks” (lk 52/59). Siin viidatakse ka lõigule Platoni “Teises kirjas”, kus *Platon* ütleb: “Ei ole olemas ega saa kunagi olema Platoni enda kirjatööd. See, mida praegu tema omaks nimetatakse, on nooreks ja ilusaks saanud Sokratese töö.” Selle (karmilt kärbitud) joonealuse märkuse pikkus peaks andma neile, kes pole “Läkitustega” tuttavad, aimu, mida ma pean silmas selle “tekstuuri rikkalikkuse” all – selle on osalt tekitanud häälitsuste ja kriipsude [*marks*] vaheliste “pelkade assotsiatsioonide” tõsiseltvõtmise. Peaaegu suvaline pool tosinat rida “Läkitustest” võib sünnitada niisama pika kommentaari.

mik "suure eposhi" raamatuid on pidanud ebaoluliseks – neile "materiaalsetele" ja "aktsidentaalsetele" tunnustele, mis on kriipsudel ja hää- litsustel, mida inimesed kasutavad soovitu saamiseks. Kui see vastus on vähe- malt osaliseltki õige, siis sellelt, kes on otsustanud "saata ainult postkaarte", saabki oodata just niisuguseid pidevaid sõnamänge, sõnakõlade ja graafiliste naljade ärakasutamist, mis Derrida hilisemaid töid iseloomustavad. Sest ainus viis hiilida mööda probleemist, kuidas lõpetada raamatuid, ja pageda eneseleviitavuse etteheite eest – et ollakse teinud seda, mille tegemises on süüdistatud teisi –, on kanda kirjutamise raskus üle nendele "materiaalsetele" tunnustele, mida seni on koheldud marginaalsetena. Need assotsiatsioonid on paratamatult privaatsed, sest niipea kui nad saavad avalikuks, leiavad nad tee sõnaraamatutesse ja en-tsüklopeediasse.¹

See toob meid veel ühe paarini: "Fido"– Fido. Viited sellele on "Läkitustes" sama sagedased kui Freudile – Heideggerile. "Fido" on koer Fido nimi, nii nagu "'Fido'" on selle koera nime nimi. (Pange tähele, et uusi nimesid, ent mitte uusi koeri, saab tekitada sama kiiresti, kui jõutakse panna jutumärke.) Oxfordi filosoofid (nt P.H. Nowell-Smith, Gilbert Ryle) andsid ideele, et "kõik sõnad on nimed", hüüdnimeks "'Fido"-Fido tähendus-teooria". Seda teooriat seostati sageli Platoniga (Austini jt poolt). See vastandub Saussure'i ja Wittgensteiniga seos-

tatud käsitusele, et sõnad ei saa oma tähendust mitte lihtsalt seose kaudu oma referentidega (kui neil neid üldse on), vaid oma kasutuse suhte kaudu teiste sõnade kasutusega. (Kui on olemas vastavad tingimused, võid õppida kasutama "Fidot" nii, et keegi osutab Fidole ja ütleb: "See on Fido", kuid sa ei õpi kasutama sõna "hea", püüdes ähmaselt meenutada selle Idee ja kinnitades sellele mälestusele külge tolle vokaablisildi "hea", ega ka sõna "mina", kinnitades selle mõne omaenda silmapaistva tunnuse külge.)

Teist korda tuleb paar "Fido"-Fido "Läkitustes" esile tohutus, mitmepostkaardilises järeilmärkuses, mis puudutab "kohutavate vanaisade ebatäielikku paari (...) Platoni/Sokratese paari, jagunevat ja jagunematut, nende lõputut jagunemist, lepingut, mis seob neid meiega aegade lõpuni". Derrida ütleb seal:

"See on "'Fido"-Fido" probleem (tead küll, Ryle, Russell jne) ja küsimus, kuidas teada, kas ma hüüan oma koera või mainin nime, mida ta kannab, kas ma kasutan või nimetan ta nime. Ma jumaldan neid teoretiseeringuid, mis on pealegi nii oxfordilikud, nii nende tavatut ja vajalikku peenust kui ka jahe-dat leidlikkust, *psühhoanalüütilisel väljendudes*; nad usaldavad alati jutumärkide seadust."²

"Fido" ja Fido erinevust kasutatakse sageli näitlikustamiseks Russelli eristust

1 Näiteks "Hegeli" ja "hegelliku" seostamine Hegeli ja Vaimuga on avalik. Derrida assotsiatsioon "Hegeli" ja *aigle*'i [pr k 'kotkas'] vahel on privaatne.

2 J. D e r r i d a, *The Post Card...*, lk 98/108.

sõna “mainimise” (selleks et näiteks öelda, et temas on neli tähte) ja selle “kasutamise” (selleks et näiteks hüüda koera) vahel. See eristus võimaldab meil eraldada “Fido” “olemuslikku” tähendust ehk kasutust või funktsiooni selle nime “aktsidentaalsetest” tunnustest (nt et kriipsude või häälitusena meenutab ta ladina verbi *fidere* ja seega ustavust ja seega niisuguseid kirjandusteoste tegelasi nagu Dudley Dorighti ustav koer nimega Ustav Koer jne, jne).¹ Aastaid tagasi süüdistas John Searle “jutumärkide seadust usaldades” Derrida, et too on Austini töid käsitledes seda eristust eiranud.² Derrida vastas, esitades kahtlusi selle eristuse enese otstarbekuse ja ulatuse suhtes – kahtlusi, mis olid Searle’i kurtmiste seisukohalt nõrdimapanevalt kõrvalised. Sest Searle ütles: “Kui te mängite Austini keelemängu reeglite järgi, kui te peate lugu ta motiividest ja kavatsustest, siis teie kriitika tema kohta ei toimi. Kui te aga hoopis suvatsete lugeda temasse sisse mida tahes, kui te kohtlete teda näiteks psühhoanalüütiliselt, siis te ei saa väita, nagu *kritiseeriks* te teda; siis te kasutate teda lihtsalt kujuna omaenda fantaasias, annate vaba voli assotsiat-

sioonide reale, mil pole vähimatki pistmist Austini projektiga.”

Oma vastuses Searle’ile³ hiilis Derrida järjekindlalt sellest dilemmast kõrvalle. Kuid miks ei haaranud ta kinni dilemma teisest sarvest? Miks oli ta vastus Searle’ile veel kaks korda fantastilisem ja vabade assotsiatsioonide rohkem kui ta esialgne Austini-kriitika, ent seejuures täis ausanõulisi kinnitusi oma siirusest ja tõsidusest?

Arvatavasti samal põhjusel, miks ta hiiliks kõrvale ka Gasché mõeldavast küsimusest “Kas “Läkitusi” tuleb lugeda filosoofiliseks või mänglevalt kirjanduslikuks?” Ma usun, et Derrida ei taha teha ainsatki käiku keelemängus, mis eristab fantaasiat ja argumenti, filosoofiat ja kirjandust, tõsist kirja ja mänglevat kirja, – tolles “suure ajastu” keelemängus. Tema ei hakka mängima kellegi teise lõppsõnavara reeglite järgi.

Ta ei keeldu mitte sellepärast, et ta oleks “irratsionaalne” või “fantaasiasse hällinud” või liiga juhm mõistmaks, mille peal Austin ja Searle väljas on, vaid sellepärast, et ta püüab ennast luua oma keelemängu luues, püüab vältida veel ühe lapse sünnitamist Sokratesele,

1 Vt J. D e r r i d a, The Post Card... lk 243/260—261: “Ah jaa, Fido, ma olen sulle truu nagu koer. Miks “Ryle” valis selle nime, Fido? Sest koera kohta öeldakse, et ta *vastab* oma nimele, Fido nimele näiteks? Et koer on truuduse võrdkuju ja et ta vastab paremini kui keegi teine oma nimele, eriti kui selleks on Fido? ... Miks valis Ryle koera nime, Fido? Ma kõnelesin sellest just pikalt Pierre’iga, kes sosistab mulle: “selleks, et näide oleks sõnakuulelik.”” Pange tähele kasutamise-mainimise eristuse eiramist selles lõigus. Pange tähele ka naaberlõiku anglosaksi filosoofidest: “Kuid alati tuleb hetk, mil ma näen, kuidas nende viha koondub ühisrindes; nende vastupanu on üksmeelne: “ja jutumärgid – need ei tohi minna koertele! [*les guillemets, c’est pas pour les chiens!*] ja teooria ja tähendus ja osutus ja keel!” *Mais si, mais si.*”

2 Vt J. S e a r l e, Reiterating the Differences: A Reply to Derrida. *Glyph* 1 (1977), lk 198–208.

3 J. D e r r i d a, Limited Inc. *Glyph* 2 (1977), lk 162–254.

veel üheks ääremärkuseks olemist Platonile. Ta tahab panna käima mängu, mis lõikaks läbi eristuse ratsionaalse ja irratsionaalse vahel. Kuid filosoofia-professorina on tal raskusi seda segamatult teha.¹

Kui meie meelest oleks üsna jäme küsida Proustilt, kas tema romaani tuleks lugeda kui sotsiaaljalugu või kui uurimust seksuaalsetest sundkujutelmadest, või pärida Yeatsilt, kas ta tõesti *uskus* kogu seda jama kuufaasidest, siis filosoofidelt tavapäraselt oodatakse, et nad niisugustele küsimustele vastaksid. Kui sa kuulutad end välja romaanikirjaniku või poeedina, siis säästetakse sind tervest hulgast halvadest küsimustest selle numinoosse paiste pärast, mis ümbritseb “loovat kunstnikku”. Kuid filosoofiaprofessoreist arvatakse, et nad on tehtud kõvemast puust ja peavad avaliku väljakutse vastu võtma.

Mainitud paiste ümbritseb autoreid, keda ei seostata ühegi konkreetse distsipliiniga ja kellelt seega ei oodatagi tuntud reeglite järgi mängimist.² Mina olen õhutanud ümbritsema selle paistega ka Derridad, pidades tema eesmärgiks samasugust autonoomiat, mille poole püüdisid Proust ja Yeats. Siis saaksime hoiduda tema töö lahkamisest kellegi teise mahapandud jooni mööda ja võiksime selle asemel seda rahulikult nautida – oodata, et näha,

millist lohutust või eeskuju see meile pakub, kas osutub see oluliseks meie enda autonoomiapüüdele.

Kui meile ei ole mingit mõju avaldanud Platon ega Heidegger, siis on tõenäoline, et meil pole ka sellega midagi peale hakata; kui aga vastupidi, siis võib see osutada pöördeliseks. Sellele, kes on filosoofiat vähe lugenud, pakuvad ka “Läkitused” vähe, kuid teatud kitsamale publikule võib see saada väga tähtsaks raamatuks.

Niisuguse lähenemise omaksvõtt tähendab loobumist püüdest ütelda koos Gasché ja Culleriga, et Derrida on midagi tõestanud või kedagi (nt Austinit) ümber lükanud.

See tähendab ka loobumist mõttest, et Derrida on arendanud välja “dekonstruktiivse meetodi”, mis “rangelt” näitab, et vastandatud mõistepaari (nt vorm–aine, kohalolu–äraolu, isandori, prantsuse–ameerika, Fido – “Fido”) “kõrgem” liige “dekonstrueerib ennast”.

Mõisted ei tühistata midagi, isegi ennast mitte, inimesed tühistavad mõisteid. Hegel pidi palju vaeva nägema, et vallata dialektilisi ümberpööramise, ja tegi hiljem näo, et oli neid tähele pannud, mitte ise tekitanud. Palju vaeva kulub ka selleks, et tekitada niisuguseid eriefekte nagu “kohalolu on lihtsalt äraolu erijuhtum” või “kasutamine on

1 Ma oletan, et kui Derrida oleks rikas kirjanik, kes pärast luule ja romaanidega alustamist oleks lülitunud filosoofiale, kuid poleks kunagi pidanud selle õpetamisega leiba teenima, siis pääseks ta oma professionaalsete kolleegide käest märksa kergemini.

2 Nagu ütleb Jonathan Culler: “Distsipliini idee on idee uurimisest, milles kirjutamine võib jõuda lõpule” (J. Culler, *On Deconstruction*, Ithaca (N. Y.), 1982, lk 90). Autor, kes tunneb uhkust oma osavuse üle rohkendada lahtisi otsi, ei anna panust distsipliini, kuid see ei tähenda, et ta oleks distsiplineerimatu. Privaatne distsipliin ei ole distsipliin selles “avalikus” tähenduses, mida kasutab Culler, kuid see võib ometigi tähendada palju rasket ja nõudlikku tööd.

lihtsalt mainimise erijuhtum”.¹ Miski peale leidlikkuse puudumise ei takista niisugust rekontekstualiseerimist, kuid siin ei ole tegu mingi *meetodiga*, kui meetodi all pidada silmas menetlust, mida saab reeglite järgi õpetada.²

Dekonstruksioon pole uudne menetlus, mille oleks võimalikuks teinud mõni hiljutine filosoofiline avastus. Rekontekstualiseerimine üldse ja hierarhiate ümberpööramine eriti on toimunud juba ammust aega. Sokrates aetas Homerose teise konteksti, Augustinus pani uude konteksti paganlikud voorused, muutes need säravateks pahedeks, ja siis pööras Nietzsche selle hierahia uuesti ümber; Hegel paigutas uude konteksti Sokratese ja Augustinuse, et muuta nad mõlemad ühtviisi ületatud eelkäijateks; Proust pani igaühe, keda ta kohtas, mitmeid kordi üha uude konteksti; ja Derrida paneb ikka ja jälle uude konteksti Hegeli, Austini, Searle'i ja kõik teised, keda ta loeb.

Kuid kui see on lihtsalt veel üks dialektiline ümberpööramine, siis miks mõjub see Derrida soorituses nii šokeerivalt teistmoodi?

Lihtsalt sellepärast, et Derrida kasutab ära sõnade “aktsidentaalsed” materiaalsed tunnused, sellal kui Hegel, kes küll keeldub mängimast reegli järgi, et “vasturääkivuse” suhe võib esineda ainult lausete ja mitte mõistete vahel, hoiab ikka kinni reeglist, et ei tohi anda mingit kaalu sõnade kõlale või kujule.³ Derrida hoiak kõigi niisuguste reeglite suhtes on, et nende järgimine on mõistagi vajalik, kui tahetakse teiste inimestega argumenteeritult vaielda, kuid et filosoofidega saab teha ka muid asju peale nendega vaidlemise.⁴

Need reeglid teevad võimalikuks argumentatiivse diskursuse, kuid Derrida püüab leida vastust küsimusele: “Mis juhtub siis, kui me neid eirame?” Ta vastus on esitatud *ambulando* niisuguses proosas, millist me leiame *Glas*’ist ja

1 Viimane näide on Cullerilt. Ta ütleb: “Derridal on suuresti õigus väita, et kasutamise/mainimise on lõppeks samasugune hierarhia nagu tõsine/mittetõsine ja kõne/kiri. Kõik need püüavad kontrollida keelt, iseloomustades selle korratavuse teatavaid aspekte parasitsete ja tuletuslikena. Dekonstruktiiivne lugemine näitaks, et see hierarhia tuleb ümber pöörata ja *kasutus* on lihtsalt *mainimise* erijuhtum” (J. Culler, *On Deconstruction*, lk 120).

2 “Tekstide dekonstrueerimist” õpitakse samamoodi, nagu õpitakse tekstidest avastama seksuaalseid kujundeid või kodanlikku ideoloogiat või mitmetähenduslikkuse seitset tüüpi; see on nagu õppida jalgrattaga sõitma või flööti mängima. Mõnel inimesel on selle peale soont ja teised jäävad alati kohmakaks – kuid seda ei soodusta ega takista “filosoofilised avastused” näiteks keele olemuse kohta, nii nagu jalgrattaga sõitmist ei abista ega takista avastused energia olemuse kohta.

3 Ka “Vaimu fenomenoloogia” oli omal ajal kaunis šokeeriv – enne kui Hegelist sai suur surnud filosoof. Ka Hegelil oli imetlejaid (nt Engels ja Lenin), kes uskusid, et ta on avastanud “meetodi”, nii nagu Culler ja teised usuvad, et Derrida on midagi niisugust avastanud.

4 Vaadelgem üht Derrida vastustest Searle’ile: “Yeah, okay, midagi ei saa öelda *seeduste* vastu, mis seda [kasutamise ja mainimise] problemaatikat valitsevad, kui just ei küsita seaduse küsimust ja küsimust pärisnime seaduse kohta, mis puutub nendesse paardesse, mida nimetatakse jutumärkideks. Ma ütlen (neile ja sulle, mu arm), see on mu keha töös, armastage mind, analüüsige seda korpust, mida ma teile pakun, mille ma laotan välja selle pabervoodi peale, sorteerige jutumärgid karvadest pealaest jalatallani, ja kui te armastate mind küllalt, siis te saadate mulle mõningaid uudiseid. Siis te matate mu, et rahulikult magada. Te unustate mu, minu ja minu nime” (lk 99/109).

“Läkitustest” – proosas, kus ei saa kunagi täpselt, rida-realt öelda, kus tuleks pöörata tähelepanu kasutatud sõnade “sümbolsetele” ja kus “materiaalsetele” tunnustele. *Glas*’i või “Läkitusi” lugedes te kaotate ruttu huvi küsimuse vastu “Kas ma peaksin seda asja käsitlema tähistaja või plekina [mark]?” Niisuguse teksti lugemisel on kasutuse-mainimise eristus lihtsalt segav.¹

Mis on niimoodi kirjutamises head? Kui tahetakse argumente, mis viivad järeldusteni, siis ei kõlba see kusagile. Nagu ma olen juba öelnud, midagi propositsionaalset ei saa selle lugemise kogemusest kaasa võtta – nii nagu ka hilisema Heideggeri kirjutistest mitte. Kas tuleb seda siis hinnata pigem “kirjanduslike” kui “filosoofiliste” kriteeriumide järgi? Ei, ka seda mitte, sest nagu “Vaimu fenomenoloogia”, “Kadunud aegade otsingute” ja “Finnegans Wake’i” puhul pole *kumbagi* sorti kriteeriume eelnevalt saadaval. Mida originaalsema, pretseedendituma raamatu või kirjutusviisiga on tegu, seda vähem tõenäoliselt on meil käepärast niisuguseid kriteeriume ja seda vähem mõtet on püüda žanrikuuluvust määrata. Me peame vaatama, kas leiame sellele raamatule kasutuse. Kui leiame, siis on juba küllalt aega ühe või teise žanri piire piisavalt laiaks venitada, et seda sinna mahutada ja visandada kriteeriume, mille järgi see leiutatud kirjaviis hea on. Ainult metafüüsikud arvavad,

et meie praegused žanrid ja kriteeriumid ammendavad võimalikkuse valdkonna. Ironistid püüavad seda valdkonda laiendada.

Miks siiski kaldutakse lugema “Läkitusi” filosoofiaks, ehkki sellest ei tulene midagi niisugust, mida võiks mingiski mõttes nimetada filosoofiliseks *teooriaks*? Küllap ühe põhjusena selle pärast, et vaid inimesed, kes on harjunud lugema filosoofiat, saavad seda üldse nautida. Kas võib ka öelda, et filosoofia on selle üheks põhjuseks ja üheks teemaks? Mitte päriselt. Parem oleks öelda, et “Läkitused” arvab *filosoofid* – konkreetsed filosoofid – oma põhjuste ja teemade hulka. Mida kaugemale Derrida jõuab, seda vähem puudutavad ta seosed Platoni ja Heideggeri õpetust ja seda rohkem neid mehi endid.² Kui ironistlik teooria Hegelist Heideggerini käis metafüüsilise teoretiseerimise kohta, siis Derrida varased kirjutised käisid ironistliku teooria kohta. Kui nende kirjutisi ähvardas veel mingiks metafüüsikaks muutumise oht, siis tema kirjutisi ähvardas oht muutuda, kui mitte just metafüüsikaks, siis vähemalt veel mingisuguseks teoretiseerimiseks. Derrida hilisemad kirjutised väldivad seda ohtu osalt sellega, et nad on teoretiseerijatest. Viidates eelnevas peatükis tehtud vastandusele, võib öelda, et Derrida meenutab üha vähem Nietzschet ja üha rohkem Prousti. Üha vähem huvitab teda ülev ja väljendamatu ja üha rohkem mälestuste kaunis, ehkki

1 Vt J. D e r r i d a, *The Post Card...*, lk 186/201: “Sa ei saa kunagi teada, ja nemadki mitte, kas ma kasutan nime ütlema, et *Sokrates* on mina või “*Sokrates*” on seitsmetäheline. Just seepärast ei suudeta kunagi tõlkida.”

2 Martinil [Heideggeril] on vana Alzeeria juudi nägu” (lk 189/204); “Ka Geviert, ilusaim postkaart, mille Martin meile Freiburgist saatis ...” (lk 67/75).

fantastiline ümbersättimine.

Ma ütlesin 5. peatükis, et Proust ei reageerinud üldistele ideedele, vaid inimestele, keda ta kas tundis lapsest peale (nt ta vanaema) või juhtus kohtama hiljem (nt Charles Haas, Mme Greffulhe, Robert de Montesquieu). Samamoodi reageerib Derrida vanaisadele ja majahoidjatele, kelle põlvedel filosoofiaprofessoreid on hüpitatud (nt Platon ja Sokrates, Windelband ja Wilamowitz), ja inimestele, kellega ta on oma karjääri jooksul kokku puutunud (nt Austin, Pariisi Matjus, Searle, Ryle, Fido).¹ Ma väitsin veel, et Prousti triumf seisnes raamatu kirjutamises, mis hajutas kõik need kirjeldused, mida tema tuttavad autoriteedid olid tema kohta esitanud (või mille esitamist ta oli ette kujutanud). Proust kirjutas uut liiki raamatu; keegi ei olnud varem *mõelnud* millestki niisugusest nagu “Kadunud aegade otsingud”. Nüüd me muidugi mõtleme sellest kõik – või vähemalt igäiks, kes tahab kirjutada kujunemisromaani, peab endast läbi laskma Prousti, nii nagu igäiks, kes tahab kirjutada ingliskeelset luulet, peab läbi pödema Keatsi.

Kokkuvõtteks: ma väidan, et Derrida on kirjutanud “Läkituste” näol raamatu, millest keegi ei ole varem mõelnud. Ta on filosoofia ajalooa käinud ümber samamoodi nagu Proust omaenda elulooga: ta on kõik autoriteedid ja kõik kirjeldused, mida need autoriteedid võinuksid kujuteldavasti tema kohta anda, mänginud välja üksteise vastu, mille tulemuseks on see, et “autoriteedi” mõistet ennast ei saa enam Derrida tööga seoses rakendada. Ta on saavutanud autonoomia samal viisil kui Proust: ei “Kadunud aegade otsingud” ega “Läkitused” sobi ühtegi varem romaaniide või filosoofiliste traktaatide väärtustamiseks kasutatud mõisteskeemi. Ta on hoidunud heideggerlikust nostalgias samaviisi, nagu Proust hoidus sentimentaalsest nostalgias – asetades lakkamatult uude konteksti kõike, mida mälu tagasi tõi. Niihästi Derrida kui Proust on avardanud võimalikkuse piire.

*Inglise keelest tõlkinud
Märt Väljataga*

---

1 Fido ei ole just päriselt isik ega päriselt koer ega ka mitte nimi. Ometigi tunneb lugeja end “Saadetiste” lõpul Fidoga üsna hea tuttavana. Vt nt J. D e r r i d a, The Post Card..., lk 129/141: “Jõudsin tagasi sõprade juurde. Fido ja Fido paistavad järsku väga rõõmsad, juba nädal aega.” Või taas lk 113/124: “kogu aeg emmates, teiste kätega, teiste asjade ja sõnade hulgas, meie juurdelisatud sõpra [*notre ami ci-joint*], ma pean silmas “Fidor” ja Fidot.” (Küllap ainsuse kasutamine seal, kus võiks oodata mitmuse, tuleneb sellest, et Derrida tahab ähmastada traditsioonilist eristust.) Või taas lk 41/47: “Ma tõin tagasi ja seejärel tellisin neid kogu partii [Sokratose ja Platoni pildiga postkaarte], minu ees laual on kaks virna. Sel hommikul on nad kaks ustavat koera, Fido ja Fido, kaks maskeeritud last, kaks väsinud sõudjat.” Või taas, lk 178/193: “Näiteks (ma ütlen seda sinu rahustamiseks: nad usuvad, et meid on kaks, et tegemist on sinu ja minuga, et me oleme juriidiliselt ja seksuaalselt identifitseeritavad, kuni nad ühel päeval üles ärkavad) meie keeltes, mina, Fido, ei oma sugu.” Vt lõpuks lk 113/125: “Aitab, nagu ütleb Fido, küllalt sellest subjektist.”

MÄRT VÄLJATAGA

Kaks vaadet Ameerikast Jacques Derridale

Filosoofide maine tõusud ja langused teevad vahel kummalisi jõnkse. On aegu, mil tolmunud klassik hakkab noorte südames kaasa helisema, ja aegu, mil eluajal suuri auditoriume täitnud mõtleja vajub aastakümneteks unustusse. Ian Hacking on kirjeldanud, kuidas filosoofia kaanonis valitseb alati mingi määramatuse moment, mida on raske seletada muu kui moekapriisidega. Ta väidab, et üliõpilased kipuvad praegusel ajal haigutama, kui jutt käib Leibnizist, ja elavnevad, kuuldes Descartes'i nime.¹ Ja kes oskaks seletada, miks tänapäeval ilmub sadade kaupa raamatuid Heideggeri kohta, sellal kui Jaspers näib olevat unustatud? Miks omal ajal laiu haritlaskulki vaimustanud Bergson ootab ikka veel taasavastamist? Russell'i vastu tuntakse viisakat ajaloolist huvi, ent Whitehead on täielikult varjus. Kord on Hegel või Nietzsche hirmsad tagurused, kelle kaela aetakse miljonite inimeste hukkumine, kord jälle nähakse kaasaja hädade juuri selles, et neid mõtlejaid pole küllalt tõsiselt kuulda võetud. Ainult harva saab öelda, et mõni tähtis filosoof on lõplikult ületatud, kummutatud ja ümber lükatud nõnda, et tema vigadestki midagi õppida ei ole. Miks siis ikkagi liiguvad mõne mõtleja aktsiad intellektuaalsel börsil üles ja teise omad langevad?

Ent järele mõeldes vajaks moele viitamine omakorda seletust. Mis on siis

õieti mood ja miks peaks talle jätma viimase sõna? Et filosoofiat loetakse sageli kõrgeks ja igavikuliseks vaimse tegevuse alaks, siis tundub talle kuidagi eriti alandav, kui teda nähakse alluvana moele, mis on ju eelkõige edevuse, tühisuse, pealiskaudsuse ja mööduvusega seostuv valdkond. Võibolla oleks viljakam neid pöörakuid seletada pigem muutustega kultuuris, sest kultuur (mille sisse võiks arvata ka poliitilise kultuuri) on kuidagi väärikam, ent samas veel ähmasem mõiste kui mood.

Mõnikord saavutab teatud filosoofiline suund laia kultuurilise tähenduse ning mõne filosoofi nimi muutub justkui üldnimeks. Teda ei vaadelda enam kitsalt oma eriala probleemide kontekstis ja oma eelkäijatega seoses, teda tajutakse pigem teenäitajana, jäljendamisväärse eeskujuna või kultuuriheerosena. Võib öelda, et Jacques Derridad on saatnud just säärane maine: ta on filosoof, keda teatakse palju rohkem kui loetakse. Temast otsivad inspiratsiooni ka need, kellele traditsiooniline akadeemiline filosoofia eriti korda ei lähe. Ja samas on see kuidagi üllatav, sest Derrida tekstid ise tegelevad ju üpris harva otseselt n-ö suurte üldinimlike või eksistentsiaalsete probleemidega. Nad on sageli hoopis mitmekümne lehekülje pikkused kommentaarid suurte filosoofide – Aristotelese, Hegeli, Husserli, Heideggeri jt – või kirjani-

1 I. H a c k i n g, Five Parables. Rmt-s: R. R o r t y, J. B. S c h n e e w i n d, Q. S k i n n e r (toim), *Philosophy in History: Essays on the Historiography of History*. Cambridge, 1984, lk 104–107.

ke üksikutele lausetele. Tema tõsisemad ja sügavamad tööd eeldavad lugejalt vähemalt mõningatki huvi näiteks Husserli fenomenoloogia vastu, mis pole kaugeltki mingi moeartikkel. Derrida nimi on samas aga muutunud ka lühendiks teatud kirjutusviisi jaoks,¹ mida iseloomustab mänglevus ja hämarus, apokalüptilised vihjed ja samas ironia nende suhtes, õonestav kriitilisus, mis siiski selgetes lõppjäreldest ei päädi, filosoofiline ja filoloogiline eruditsioon läbiseegi vabade assotsiatsioonidega, žanride segiajamine ja kartmatus eneseleviitavate paradoksides ees.

Ent niisugune kirjutusviis ei aita veel kuidagi seletada seda kuulsust, millel on nii filosoofiasiseid kui -väliseid põhjusi. Esimeste hulgas on kindlasti see oskus, millega Derrida on end haakinud eelneva filosoofia ületamise ja lõpetamise loo sappa, esinedes Heideggeri ületajana, nii nagu Heidegger esines Nietzsche ületajana jne. Filosoofialoos võetakse sageli puhta kullana ületamisjadasid nagu näiteks Hegel-Nietzsche-Heidegger-Derrida, nii nagu kirjandusteaduses peetakse sageli ebakriitiliselt eneseksmõistetavaks genealoogiat: vene formalism–Praha ring–strukturealism–dekonstruktivism – otsekui tegu oleks kronoloogilise järgnevuse kõrval ka lausa loogilise järgnevusega.

Ka ei jäänud Derrida oma kaasaegsetest maha mitmesuguste lõpukäsituste väljapakkimisel, nagu näiteks inimese lõpp, raamatu epohhi lõpp või ontoteo-

loogia lõpp. Millegi lõppenuks kuulutamise on võimas retooriline võte. See ei tähenda üksnes minevikule joone alla tõmbamist, vaid kätkeb ka soovi tulevikku kontrollida. Sest midagi saab täielikult lõppenuks või ammendatuks kuulutada vaid siis, kui teatakse täielikult ette tulevikku. Ületatud ajaloole, mida Derrida nimetab ka logotsentrismi epohhiks, omistatakse seejuures tohutu sidusus: see hõlmab kogu Öhtumaa ratsionaalsust, kreeka metafüüsikat, kristlikku teoloogiat ja moodsat teadust. Ja samas näeb Derrida nagu Heideggergi kogu muud ajalugu – näiteks kirjanduse, teaduse või poliitilist ajalugu – metafüüsika või olemise ajaloost sõltavana.

Seega viitab metafüüsika lõpetamine ka millegi hoopis laiema lõpule ning siitkaudu omandab dekonstruktsioon oma järgijate silmis ka mõningase poliitilise tähenduslikkuse. Keeleliste ja mõistelistes opositsioonide ümberpööramine ja neutraliseerimine pidi dekonstruktori silmis õonestama ka võimuvahekordi, looma võimumõistestikus segadust ja tühikuid, millesse saaks voolata midagi totaalselt uut ja enneolematut.²

Siit jõuamegi Derrida tähtsuse filosoofiavälise põhjuste juurde. 1968. aasta maimässu liivajooksmine ja hiljem saabunud pettumus kolmanda maailma revolutsioonilises potentsiaalis võttis juba varem NSVL-s pettunud radikaalselt vasakpoolsuselt lootused peatsele

1 Nt: "Jacques [Derrida] on lihtsalt minu mõttekaaslane" (T. L i v, Proosast. Tallinn, 1997, lk 7).

2 Nt kõneldakse Derrida essee "Struktuur, märk ja mäng humanitaarteaduste diskursuses" lõpul millegi veel nimetu saabumisest, mis annab endast teada "ebardlikkuse vormitus, tummas, kõnevõimetus ja õudustäratavas vormis" (*Akadeemia* 1991, nr 7, lk 1437).

poliitilisele murrangule. Kehtiv või-
mustruktuur paistis nii ümar ja tervik-
lik, igasugust mässu juba eos neut-
raliseeriv, et ainsat murranguvõimalust
nähti kehtiva mõiste- ja võimuvõrgu
(neid kaht peeti sageli lihtsalt ühe ja
sama mündi kaheks pooleks) häirimi-
ses või rööpast välja viimises, lootuses,
et kaosest sünnib uus ja parem mõtle-
mine ning maailm. Radikaalsed ener-
giad kanaliseeriti postmodernsesse
teooriasse. Ja Heidegger andis kommuni-
sismis ning Marxis pettunud intellek-
tuaalile võimaluse distantseeruda
niihästi NSVL-st kui USA-st.

Alain Renaut ja Luc Ferry seletavad
Heideggeri menu prantsuse vasakpool-
sete intellektuaalide seas Lääne-Euroo-
pa sõjajärgse demoraliseerumisega.
Kahe maailmasõja koledus, totalitaar-
sete režiimide tekkimine ja koloniaal-
impeeriumide langus diskrediteeris
Lääne-Euroopa demokraatiade ideaale.
Valgustuse põhimõtteid, mis olid valit-
senud liberaalseid ühiskondi, peeti vas-
tutavaks 20. sajandi koleduste eest:
universalism oli muutunud europsent-
sismiks, ratsionalism mandunud teh-
nokraatiaks, demokraatia riigiterro-
riks. Et intellektuaalidel on liberaalse-
tes ühiskondades kriitiline roll ja kuna
radikaalne kurjus nõuab radikaalset
vastuseisu, siis pöörduki moodsa libe-
raalse demokraatia ühe radikaalsema
kriitiku, Heideggeri poole.¹

Mark Lilla essee käsitleb just de-
konstruktsiooni poliitilisi järeldusi
ning esitab elegantse poliitikeskse

narratiivi sõjajärgsest prantsuse filo-
soofiast. See jätkab üht nüüdseks juba
sageli tsiteeritud Vincent Descombes'i
mõtteavaldust (1979): "Prantsusmaal
jääb poliitilise positsiooni väljaarenda-
mine otsustavaks proovikiviks, mis
toob ilmsiks mingi mõtteviisi tähendu-
se. Näib, justkui poleks asja tuuma ta-
batud enne, kui oletustest Ühe ja Palju
või teadmise olemuse kohta pole jõu-
tud järgmiste valimiste teemani või
hoiakuni kommunistliku partei suhtes.
(...) Ent hoolimata rängast üleinvestee-
rimisest filosoofilise debati poliitilisse
mõõtmesse pole näha selles kasvamas
mingit olulist poliitilist mõtet kui niisu-
gust. Prantsuskeelses filosoofias võib
olulised poliitika filosoofilised teosed
sõrmedel üles lugeda. Näiteks eksis-
tentsialistid on teinud loendamatu
poliitilisi avaldusi ja võtnud loendama-
tu poliitilisi seisukohti, ent nende kir-
jutistest ei leia vähimatki riigiteooriat
või mõtisklust moodsate sõjapidamis-
viiside üle. Tundub, nagu saaks üht- või
teistsugust filosoofilist avaldust kohe
vahetult seostada ühe või teise poliitilise
parteiga. Kummalised mainid teki-
vad ja kaovad. Kuni 1968. aastani oli
tunnetusteooria üldiselt vasakul ja me-
tafüüsika paremal; ökoloogiliste tee-
made esile tõustes paistab, et praegu
peetakse tunnetusteooriat tagurlikuks
ja metafüüsika on omandanud õõnes-
tavuse."²

Lilla esseed lugedes tasub olla ette-
vaatlik, et mitte langeda samasugusesse
ülepõlitiseerimise lõksu, mille eest Des-

1 L. Ferry, A. Renaut. French Philosophy of the Sixties: An Essay on Antihumanism. Amherst, 1990.

2 V. Descombes, Modern French Philosophy. Cambridge, 1980, lk 7.

combes hoiatab. (Post)strukturealism poliitiline väärtus(etus) ei ammenda veel kogu strukturealism tähendust ja väärtust, pigem on see strukturealism vastuvõtus näiteks siin ja praegu suhteliselt kõrvaline aspekt, millest on ometigi kasulik teadlik olla. Ent kuna Lilla essee teemaks on siiski Jacques Derrida poliitika, siis on mõistetav, miks Derrida töö muid aspekte on käsitletud möödamaines. Ja poliitilisel konjunktuuril on Derrida maine kujundamisel olnud kahtlemata suur kaal.

Samas tundub liialdusena väide, et sõjajärgsel Prantsusmaal oli Raymond Aron ainus silmapaistev mõtleja, kes tegeles puhtpoliitiliste teemade analüüsi ja mitte pelgalt poliitilise aktivismiga. (Õigupoolest näib, et nende kahe lahushoidmine pole puhtal kujul võimalikki, ka Aron polnud neutraalne analüütik, vaid liberalismi eeskõneleja.) Kuhu jääb siis näiteks Pierre Bourdieu (kes kaldub küll samuti kõike politiseerima, nt taandama kunsti ja kultuurisfääri poliitökonoomiale) ja eriti Cornelius Castoriadis¹, Claude Lefort ja rühmitus "Sotsialism või barbaarsus", kes olid strukturealism (ja totalitarismi) suhtes sama kriitilised ja sama poliitilised filosoofid kui Aron?

Mark Lilla on teisel nimetanud Cornelius Castoriadist sõjajärgses prantsuse vaimuelus anomaaliaks, mõtlejaks, kes jäi oma anarho-sündikalistlikult positsioonilt ühevõrra kriitiliseks nii kommunismi kui liberalismi suhtes.²

Ameerika-poolses poststrukturealismiretseptisoonis näib Mark Lilla ometigi esindavat näiteks koos Thomas Paveliga³ uut etappi. Varemalt iseloomustas selle mõttevoolu vastuvõttu Ameerikas konteksti vähene tundmine ja jäik polariseerumine. Ühelt poolt võeti postmodernistlikes akadeemilistes ringkondades 60ndate põlvkonna prantsuse mõte kontekstiväliselt ja ebakriitiliselt omaks, teiselt poolt tajuti selles humanistlikele ja kõlbelistele väärtustele suurt ohtu, mis oma nihilismiga lagundab akadeemilisi standardeid. Samas on teisedki peale Mark Lilla tähendanud, et Ameerika pinnale jõudes muutuvad tumedad, antihumanistlikud ja nihilistlikud mõttemeistrid kuidagi helgeteks ja progressiivseteks. Näiteks kanadalane Charles Taylor kirjutab: "Suurte "postmodernsete" õpetuste saatus Põhja-Ameerika ülikoolides näitab [...] kuidas] need muutuvad korruga lamedamaks ja lahkemaks kui nende originaalid. Lamedamaks selle-

1 Vt nt "Tuleviku maailm" *Vikerkaar* 1998, nr 6, lk 74–88.

2 "The Legitimacy of the Liberal Age", eessõna rmt-le M. Lilla (toim), *New French Thought: Political Philosophy*. Princeton, 1994, lk 19.

3 T. Paveli "The Feud of Language: A History of Structuralist Thought" (Oxford, 1989) käsitleb strukturealism kui humanitaarteaduste katset end moderniseerida, st muutuda eksaktseks, mille käigus ekstrapoleeriti puudulikult mõistetud lingvistika- või õieti fonoloogiakontseptsioone antropoloogiasse ja kirjandusuurimisse. Eksaktuse ja objektiivsuse taotluste nurjumine tõi aga kaasa hilisema (post)strukturealism radikaalse skeptitsismi. Ülepaistatud lootused tekitasid pohmellireaktsiooni. Ent Pavel käsitleb spekulatiivsete strukturealistide (Foucault, Derrida) ja stsientistlike strukturealistide (Greimas, Lévi-Strauss) kõrval ka lingvistilisi mudeleid katseliselt kasutanud mõõdukaid strukturealiste (Genette, Todorov), kellesse ta suhtub märksa sõbralikumalt.

pärast, et nad pannakse toetama enesekeskseid arusaamu autentsusest. Lahkemaks, sest neist hakatakse leidma tuge erinevuse tunnustamise nõuetele. Ameerika ülikoolides peetakse Foucault'd üldiselt vasakpoolseks kujuk. Kuid see pole sugugi enesestmõistetav Prantsusmaal ja veelgi vähem on see nõnda Saksamaal.”¹ Eriti imelikul kombel on postmodernistlikes ringkondades koguni Nietzschest saanud tubli vasakpoolne.

Jacques Derridastki oleks justkui viimase paarikümnel aastal saanud pigem Ameerika filosoof, kes on küll rohkem tuntud väljaspool filosoofiaosakondi, peamiselt kirjandusfakultetidest. Samas omandas kirjandusteadus 80ndate Ameerikas tohutu ambitsioonikuse, pretendeerides täitma üldkultuurilist ja koguni poliitilist rolli, mille tehnilise kallakuga analüütiline filosoofia oli hooletusse jätnud.

Kirjandusteadlane Harold Bloom on märkinud, et “Ameerika kirjandusõpetajal lasub palju suuremal määral kui ajaloo-, filosoofia või usuõpetajal needus õpetada mineviku olevikulisust, sest ajalugu, filosoofia ja religioon on õpetamise väljalt tagasi tõmbunud, jättes jahmunud kirjandusõpetaja altari ette, kus ta ei tea, on's ta nüüd ohver või preester.”² Ja Richard Rorty on nentunud: “Ma arvan, et Inglismaal ja Ameerikas on kirjanduskriitika asunud täitma filosoofia peamist kultuurilist funktsiooni: pakkuda noorsoole enese-kirjelduse sõnavara, mille abil väljenda-

da oma erinevust minevikust.”³

Mõistagi ei käsitle enamik filosoofe filosoofia funktsiooni selliselt ja see on ka üks põhjusi, miks üks tänapäeva olulisemaid ameerika filosoofe Richard Rorty on institutsionaalsest filosoofiast kõrvale tõmbunud ja võtnud vastu professorikoha Virginia ülikooli interdistsiplinaarses kirjandusprogrammis.

Derrida pooldajad Ameerikas pole kaugeltki ühel meelel tema tähenduslikkuse suhtes. Laias laastus võiks jagada seisukohad kahte. Richard Rorty ja näiteks kirjanduskriitik Geoffrey Hartman moodustavad selge vähemuse, kes rõhutavad Derrida kirjanduslikku mänglevust. Viimane on koguni verminud termini derridadaism.

Teisel pool on autorid nagu kadunud Paul de Man, Rodolphe Gasché, Jonathan Culler ja Christopher Norris, kelle jaoks Derrida on oma sügavamas põhjas transtsendentaalne filosoof, kes toob esile millegi olulise (keeled, tähenduse, kirjanduse, olemise vms) võimalikkuse tingimusi. Nende meelest on Derrida avastanud midagi uut (kirjandus)keeled olemuse kohta ning menetluse nimega dekonstruktsioon, mille mõnede arvates on ka kaugeleulatuvaid ühiskondlik-poliitilisi implikatsioone.

Näiteks väitis Paul de Man, teine dekonstruktivismi põhiautoriteet Derrida kõrval: “Kirjanduslikkuse lingvistika on (...) ideoloogiliste moonutuste paljastajana ja ühtlasi määrava tegurina nende esinemiste seletamisel asenda-

1 Ch. Taylor, *The Ethics of Authenticity*. Cambridge, Mass., 1991, lk 69.

2 H. Bloom, *A Map of Misreading*. New York, 1975, lk 39.

3 R. Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton, 1979, lk 168.

matu ja võimsam vahend kui kõik teised uurimisvaldkonnad, sealhulgas majandusteooria.”¹ John Hillis Miller on kogu ni deklareerinud, et “millennium saabub siis, kui kõik inimesed saavad headeks lugejateks de Mani mõttes”².

Rorty püüab Derridad päästa metoodiliste dekonstruktivistide käest. Ta kiidab teda ennekõike kui vaimustavalt avangardset ja eksperimentaalset kirjanniku ning oma eelkäijate teravmeelselt nominalistlikku arvustajat ja dialektilist übertõlgendajat, ent ta nõustub kriitikutega nagu John Searle selles, et Derrida positiivsed argumentid pole palju väärt ja nende fundatsionalismivastatus pole midagi uut.

Rorty järgi ei saa filosoofia korraga täita kaht funktsiooni: olla range ja argumenteeriv, loogilisi samme pidi tuntud eeldustelt järeldustele liikuv ja samas maailma ilmsiks tuua, pakkuda senistele tõekspidamistele uusi kontekste või termineid, mis väljendavad nende “võimalikkuse tingimusi”. Viimasel puhul ei ole tegu range, tuntud reegleid järgiva arutlusega, vaid hüpetega pimedusse. Derrida pole Rorty järgi midagi olulist edukalt näidanud, tõestanud või ümber lükanud, vaid pigem pununud fantaasiaid, mis kütkestavad neid, kes on end filosoofilise traditsiooni jões märjaks teinud. Ent

Rorty ei usu, et “filosoofia diskursuse” dekonstrueerimisel võiks olla suurt maailmaajaloolist tähtsust. “Filosoofia diskursus” funktsioneerib mõne inimese jaoks möödapääsmatu isakujuna. Kuid teiste inimeste jaoks on ta lihtsalt eakas vanaonu, keda lapsepõlves mõnel perekondlikul tähtpäeval juhuslikult nähtud.”³

Erinevalt žanripuhtust kõrgelt hindavast Mark Lillast peab Rorty žanride segiajamist, filosoofia ja kirjanduse, teooria ja retoorika piiride ähmastamist Derrida suureks saavutuseks. Rorty silmis on Derrida eeskujulik näide, kuidas eelkäijate traditsiooni teistmoodi kirjeldamise abil ületada, ent tast pole avalikku, pedagoogilist või ühiskondlikku kasu.

Rorty ei hinda niivõrd Derrida varajasi analüüsivamaid ja arutlevamaid raamatuid nagu “Hääl ja fenomenid” (1967), “Kiri ja erinevus” (1967),⁴ “Grammatoloogiast” (1967), “Positsioonid” (1972, e.k 1995) või “Filosoofia ääred” (1972), vaid hilisemaid, pärast “Glasi” (1974) kirjutatud teoseid nagu “Tõde maalikunstis” (1978) ja eriti “Postkaart” (1980), milles rõhk on pigem vabadel subjektiivsetel assotsiatsioonidel.

Niisiis on Rorty komplimentid Derridale üpris salakavalad. Rorty kiitust

1 P. de Man, Vastuseis teooriale. *Akadeemia* 1991, nr 12, lk 2613.

2 J. Hillis Miller, *The Ethics of Reading*. New York, 1987, lk 58. (Tsiteeritud Rorty artiklist “De Man and the American Cultural Left”, rmt-s: *Essays on Heidegger and Others* (Cambridge 1991, lk 129).

3 R. Rorty, Two Meanings of “Logocentrism”: A Reply to Norris. Rmt-s: *R. Rorty, Essays on Heidegger and Others: Philosophical Papers. Volume 2*. Cambridge, 1991, lk 107.

4 Sellesse raamatusse kuulub ka esimene eesti keelde jõudnud Derrida tekst “Struktuur, märk ja mäng humanitaarteaduste diskursuses”. Kummalisel kombel vaatas kogu “Positsioonide” tõlkeretseptioon sellest küllaltki olulisest tekstist mööda.

aktsepteerides tuleks loobuda Derrida käsitlemisest teoreetikuna (teoreetilisest filosoofiast hoolib Rorty niikuinii üpris vähe) –, vaid pigem kirjanikuna, kes nagu Proust, Joyce või Nabokov loob oma isikliku elu idiosünkraatilisest muljetest kauneid mustreid. Rorty silmis on Derrida umbes samalaadne kirjanik nagu Toomas Raudam, kes armastab mängida sõnade "materiaalse" kirja- ja kõlakuju ning nende "sümboolse" külje, st tähenduse segiajamisega.

Kuid Mark Lilla essee valguses paistab, et Rorty 80ndate lõpul maalitud Derrida-pilt ei vasta siiski Derrida enese ambitsioonidele ja kujutlustele iseendast. "Postkaart" on jäänud suhteliselt erandlikuks teoseks Derrida loomingus ja Mark Lilla esseest selgub, et ta on üheksakümnendatel teinud meeletikke katseid, et näidata just nimelt dekonstruktsiooni avalikku, poliitilist tähenduslikkust, mida sel ei Lilla ega Rorty meelest olla ei saa.¹

Et siin tõlgitud Rorty Derrida-käsitlus on peatükk mahukamast, loodetavasti peagi eesti keeles ilmuvast raamatust, siis tuleks seletada paari mõiste tähendust, mida on raamatu eelnevates peatükkides põhjalikumalt valgustatud:

lõppsõnavara [final vocabulary] – need sõnad meie keeles, mille väärtust ei saa millegi veel sügavam kaudu õigustada (nt tõde, vabadus, hea, õige, kaunis, jumal; range, loominguline, korralik, uudne).

ironist – inimene, kes kahtleb oma lõppsõnavara ainuõigsuses, ei usu, et neid kahtlusi on võimalik omaenda lõppsõnavara abil lahendada, ega arva, et tema lõppsõnavara oleks kuidagi otsekontaktis reaalsusega või mõne temast suurema väega (olemisega, Jumalaga, ajaloohoovustega).

teooria – püüd astuda mingist valdkonnast kõrvale, et haarata see terviklikku nägemusse.

---

1 Rorty ongi juba jõudnud Derrida hiljutisele pöördele reageerida, arvustades tavapärast karmimalt "Marxi tonte", vt "A Spectre is Haunting the Intellectuals" (*European Journal of Philosophy*. 1995, nr 3, lk 289 – 298).

LEONIDAS DONSKIS

INTELLEKTUAALIDE LÖPP?

Intellektuaalid sündisid 17.–18. sajandil koos vastavate vaimueluainstituutioonidega nagu salong ja kohvik, teadusselts ja kultuuriajakiri, kirjandusturg ja kirjastus- (või tsensuuri-) maailm, poliitiline sekt ja viimaks – boheemkond ning rühmituseajakiri.¹

Intellektuaale leidub kõikjal, kus on vajadus ideid ja ühiskondlikku reaalsust omavahel vahendada (ehk isegi nende vahele silda luua). Nad tunnevad end koduselt seal, kus on tarvis viia ellu teatud ühiskondlikke ideaale, poliitilisi nägemusi või kultuurilisi programme. Nende eksistents on võimalik vaid siis, kui ühiskond või poliitiline režiim nende poliitilisele ja kõlbelisele pühendumusele ruumi jätab. Oma olemasolu õigustuseks peavad nad tingimata midagi kaitsma või üles ehitama – alates poliitilistest instituutioonidest ja kultuuritraditsioonidest kuni inimõiguste ja kollektiivse identiteedi mudeliteni.

Nad loovad termineid ühiskonna enesemääratlemisele ja eneseidentifitseerimisele ning nõnda määratlevad ja identifitseerivad nad ka iseend. Nad annavad oma kogukonnale või ühiskonnale – olgu see siis kujuteldav või reaalne – võtmemõisteid enesetõlgenduse ja enesemõistmise tarvis. Nende

olemuse taandamine professionaalsele pädevusele ja teoreetilisele või kunstilisele rafineeritusele ei tähenda muud kui halli funktsionalismi matuselaulu intellektuaalidele. Intellektuaalide ajalugu on võtmemõistete ja -terminite lugu, kus ilmneb erutav pinge kujutluse ja reaalsuse vahel.

Prantsuse valgustus saksa romantismi vastu: indiviidi ja identiteedi kaks tõlgendust

Silmapaistev saksa sotsioloog Norbert Elias on suurepäraselt teoreetilises uurimuses *Über den Prozess der Zivilisation*, mis analüüsib etiketi ja maneeride pehmenemise panust indiviidi enesevalitsemisse ja moodsa riigi tekkimisse, toonud esile mõistete *Kultur* ja *Zivilisation* – või õigemini nende eristamise – põlvnemisloo. Angloameerika ja prantsuskeelsed õpetlased on neid termineid kaldunud alati kasutama sünonüümide-na: järsk vahetegemine näib olevat eriomaselt saksalik nähtus, mille juured on sügaval saksa ajaloo- ja kultuurifilosoofias ning on sealt kandunud üle Ida- ja Kesk-Euroopa filosoofiasse.

Seega annab Eliase käsitlus kultuuri

1 Vt L. A. Co s e r, *Men of Ideas: A Sociologists View*. New York, 1970, lk 4.

ja tsivilisatsiooni veelahkme aluseks olnud ühiskondlikest protsessidest diskursiivse kaardi, mis näitab, kuidas kultuuriliselt tooniandev ühiskonnagrupp hakkas end samastama kogu rahvaga. Eliase järgi hakkas saksa keskklassi haritlaskond end määratlema ja samastama mõistete kaudu nagu *Kultur* ja *Bildung*, mis vastandusid eri-omaset prantsuspärasele mõistele *Zivilisation*; viimasega hakati viitama saksa õukonnaaristokraatiale, kes oli prantsusmeelne ning põlgas saksa keelt ja kirjandust.¹

18. ja 19. sajandi poliitiliselt tähtsusetule ja ühiskonnahierarhias võimuta saksa keskklassile hakkasid *Kultur* ja *Bildung* tähistama puhast vaimust (*das rein Geistige*), st puhta eneseharimise ja loominguulise geeniuse valdkonda, mis seisab lahus majanduslikust ja poliitilisest võimust, samal ajal kui *Zivilisationi* seostati millegi kunstliku, pealiskaudse, banaalse, moraalselt laostunu ja tühjal konventsionaalsel viisakusel põhinevaga, mis iseloomustas õukonnaaristokraatia hoiakuid.

Elias toob välja nende mõistete ja kollektiivsete identiteetide (ja mõistagi stereotüüpide) edasised järeldused. Saksa keskklassil õnnestus üldistada oma kollektiivne identiteet kogu saksa rahvale – viimast tõlgendati *Kultur*'i ja *Bildung*'i mõiste varal ning *Zivilisation*'ist sai tõlgendusraam, milles määratleti kogu prantsuse rahvast. Enesestmõista osutusid sakslased selles kontekstis sügavateks, vaimseteks, siirateks ja ausateks, prantslasi aga kujutati lootusetult üles-

puhututena, pretensioonikatena, pealiskaudsete ja silmakirjalikena.

Seega mõtestab Elias ümber tuntud sotsioloogilise oletuse, et moodne rahvusriik kui teatud poliitilise üksuse ja kultuuri liit pole muud kui uut tüüpi egalitaarse eliidi leiutis. Ent Eliase käsitluse üks järeldus on veel huvitavam: intelligents moodustub ainult samastumise kaudu millegagi väljaspool teda ennast – nimelt samastumise abil kujuteldud kogukonnaga või eeldatud ühise kultuuriga. Seega loovad intellektuaalid silla kujutlusprintsüübi ja reaalsusprintsüübi vahele. Ja lõpuks näib Eliasest järelduvat, et intellektuaalid otsivad alati vaenlast (olgu kujuteldud või tõelist), et ennast määratleda ja kogeda kollektiivset identiteeti.

Elias näitab, kuidas intellektuaalid, kes olid tormi ja tungi liikumise eestvedajad, laiendasid ja üldistasid mõisteid *Kultur* ja *Bildung* nii, et neist sai sümbolne raam, milles filosoofide, heliloojate, kunstnike ja ülikooliõpetlaste asemele asus saksa rahvas kui niisugune – vooruse, ande ja loova geeniuse, aususe, siiruse ja ehtsuse kehastaja. Ja muidugi muutus mõiste *Zivilisation* omakorda sümbolseks raamiks, milles prantsusmeelse saksa õukonnaaristokraatia asemele asub kogu prantsuse rahvas – kui kõikvõimalike pahede kandja ühes kogu oma vaimse ja loominguulise piiratudusega.

Rahvusliku liikumise algfaasi ei kujundanud seega ainult feodaalse ühiskonnastruktuuri lagunemine (ehkki just sellega oli 19. sajandi esimesel poo-

¹ Vt N. Elias, *The Civilizing Process*. Oxford; Cambridge, 1994, lk 3–28, eriti lk 22–28.

lel tegu), vaid ka kahe kultuurivoolu või isegi kahe esteetilise programmi kokkupõrge. On üldteada, et näiteks tormi ja tungi liikumine vastandus ägedalt prantsuse klassitsismi normatiivsele esteetikale, viimane aga oli omakorda imbinud saksa õukonnaaristokraatia esteetilistesse ja kultuurieelistustesse.

Näiteks oli klassitsistlik ilu- ja kunstiloomingukäsitus, mis rõhutas vormikülge ja žanrite puristlikku eristamist, muutnud prantsuse intellektuaalid ja saksa aristokraadid tõrjuvaks William Shakespeare'i teoste suhtes, mis ju ei hoidnud traagilist ja koomilist rangelt lahus. Huvitav on märkida, et isegi Preisi kuningas Friedrich Suur, võtnud üle oma intellektuaalsete eeskujude (esmajoones Voltaire'i ja Moliere'i) fraseoloogia, nimetab Shakespeare'i "inglise barbariks" ja kahetseb sügavalt, et saksa noorust sedavõrd kütkestavad tema teosed, milles pole vahet kuninga ja hauakaevaja keelel. Nende "inglise barbari" poolt eksitatud saksa noorte seas olid aga Goethe, Schiller, Herder ning teised tormi ja tungi eestvedajad, kes tõstsid oma lipuna üles just Shakespeare'i teosed.

Ent veelgi huvitavam on valgustuse ja romantismi ideaalide, kõnepruugi ja retoorika kokkupõrge, milles ilmneb kogu kosmopolitismi ja rahvusluse vahekorrale omane pinge. Ainult esmapilgul võib paista, et Saksa- ja Prantsusmaa erinevus seisnes ühiskonna struktuuris ja intellektuaalse tegevuse institutsioonides. (Kuigi asi on ka neis – mitte kusagil mujal peale Prantsusmaa ja Inglismaa, ehkki eri moel ja erineval määral, polnud intellektuaalid ühiskondlikult ühte sulanud aristokraatiaga

ega lülitunud poliitilise võimu struktuuridesse). Pigem näib olevat tegu indiviidi ja identiteedi kahe erisuguse fundamentaalse käsituse ja tõlgendusega.

Paljud asjad, mida me tänapäeval enesestmõistetavaks peame, tulenevad sellest kokkupõrkest: moodne läänelik teadvus, liberalismi ja rahvusluse põhimõttelised erinevused ja sarnasused, ja kaks käsitust, mille abil meie kaasaegsed end identifitseerivad ja määratlevad – poliitiline rahvus ja kultuuriline rahvus. Esimese kujundasid välja prantsuse valgustusfilosoofid (ja viis ellu Suur Prantsuse revolutsioon – kodanikumantsipatsiooni ja poliitilise rahvuse alusepanija), teist aga on vorminud saksa romantikud. Louis Dumonti raamat *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective* heidab uut valgust valgustuse ja romantismi kokkupõrkele, mis osutub kahe vastandliku enesemõistmismudeli ja intellektuaalse ning moraalse hoiaku kokkupõrkeks.

Dumonti järgi oli Herderi *Auch eine Philosophie der Geschichte* teadlik vastus Voltaire'i ajaloofilosoofiale (termin "ajaloofilosoofia" pärinebki suurel määral Voltaire'ilt). Voltaire'i jaoks on ajaloofilosoofia olemuseks ühelt poolt mõtiskleda indiviidi mõistuse ja vabaduse üle ning teiselt poolt vabastada inimeste teadvus ebausku kütkest. Vastupidiselt Voltaire'ile hakkab Herder käsutama ajaloofilosoofia teemana ajalooliselt ainulaadsete rahvaste ja nende kultuuride, mitte inimindiviidi uurimist.

Herder mõistab *Volk*'i ja *Kultur*'i kollektiivse indiviidina. Nii nagu inim-

indiviidil on igal oma eksistentsitasandil enesemääramise ja eneseteostuse õigus, nii on kultuurid kui kollektiivsed indiviidid ainulaadsed, autonoomsed, ennastkehtestavad ja eneseküllased. Seega andis Herder autonoomiaideele esmakordselt kultuurilise mõõtmelise. Ja nõnda muutus individualism poliitilisest ideest ka kultuuriliseks kategooriaks. Kui kunagi käsitles riiklust vaid poliitiline filosoofia, siis nüüd hakatakse seda mõistma ajaloolise narratiivi ja humanitaarteaduste tõlgendusraamistuses.

Seega on meil tegu individualismi ja identiteedi kahe erisuguse tõlgendusega. Pole kahtlust, et valgustus lõi tugeva aluse tõlgendada poliitilist individualismi ja tsivilisatsiooni ning Euroopa identiteeti poliitiliste printsiipidena, sellal kui romantism kujundas välja kultuurilise individualismi (kultuur kui individuaalsus, st jagamatus¹) ja etnilise/ kultuurilise identiteedi kui kultuurilised konstruktsioonid. Dumont märkib:

“Herder rehabiliteerib kõik, mida prantsuse ja inglise 18. sajand kõrvale oli heitnud või eiranud: barbaarse keskaja, Kreeka hiilgusele ohverdatud Vana-Egiptuse ja, mis küllap kõige tähtsam, religiooni. Herderi jaoks ei ole ajalugu kehatu ja kõikjal enesega identse mõistuse võidukäik, vaid vastastikune toime individuaalsete kultuuride ja kultuuriliste indiviidide vahel, millest igaüks on eriline kogukond ehk

Volk, kus üldise inimsuse mõni aspekt on kehastunud ainulaadsel ja asendamatu moel. Saksa *Volk*, Lääne kristliku kultuuri kandja, on selle kategooria kaasaegne esindaja. Ajaloo liikumises ei ole tegu lihtsa edukäiguga (*Fortschritt*), vaid kummaski tsivilisatsioonikompleksis, muistses ja moodsas, on tegu järjestikeste edasipürgimistega või õitsemisega (*Fortgang*, *Fortstreben*), mis kõik on “võrdselt paratamatud, võrdselt algupärased, võrdselt väärtuslikud ja võrdselt õnnelikud”.²

Seega ei arvustanud Herder üksnes moodsat universalistlikku ratsionalismi selle ühemõõtmelise usu pärast lõputusse progressi, vaid ta polemiseeris ka individualistliku prantsuse kultuuriga, mida olid kujundanud Voltaire ja entsüklopedistid. Nagu arvata võib, tõendab seda ka Herderi inimesedefinitsioon: erinevalt valgustusteoreetikutest kõneleb Herder – nagu ka Rousseau – inimesest, kes igatseb kuuluda ja teadlikult kuulub oma kultuurikogukonda, mitte ajaloovabast, abstraktselt, loogiliselt tuletatud indiviidist kui inimsoo eksemplarist.

Esitagem mõned näited individualismist ja selle rahvuslikest variantidest Dumonti tõlgenduses. Esiteks, Herder hakkas kaitsma saksa kultuuri ja selle loomulikkust õigust maailmas olemas olla, seistes silmitsi vägeva ja mõjuka prantsuse kultuuriga (prantsuse kultuur oli saksa intellektuaalidele endilegi Goethest ja Fichtest kuni Hegelini

1 “Individaalsuse”-mõiste algsest tähendusest vt R. Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. New York, 1976, lk 133–136.

2 L. Dumont, *Essays on Individualism: Modern Ideology in Anthropological Perspective*. Chicago; London, 1986, lk 116.

Euroopa kultuuri kvintessents). Herderi silmis pidi majanduslik ja poliitiline individualism olema eriomaselt prantslaslik nähtus, millele ta vastandas kultuurilise individualismi – et kaitsta paljude valgustumõtlejate poolt eiratud või halvustatud mitteprantsuse/mittemoodsate kultuuride ja ajaloojärku-de õigusi.

Teiseks, Herderi ideed ei ole mõjustanud ainuüksi rahvusluse teooriat ja praktikat (võib vaid imestada, kuidas säärane vabameelne filosoof nagu Herder sai anda niisuguse tohutu panuse 19. sajandi rassi- ja avalikult rassistlikesse teooriatesse, rääkimata *Blut-und-Boden*-natsionalismist; kõige tõenäolisemalt on see seletatav Herderi sääraste mõistete nagu *Volksgeist* ja *Volksseele* mitmetähenduslikkusega); üks Herderi kõige üllamaid panuseid on kultuuride võrdsuse kuulutamine. See polnud üksnes saabuva natsionalismiajastu kõige humaansem aspekt (terminil “liberaalne rahvuslus” on mõte ainult siis, kui see viia tagasi Herderi pärandile), vaid ka üks liberalismi enese aspekte.

Kultuurilise sallivuse ja kultuuridevahelise kahekõne ning empaatia levikule tähendasid Herderi *Auch eine Philosophie der Geschichte* ning *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* sedasama, mida prantsuse valgustajate ideed tähendasid universaalsete inimõiguste, religioosse ja poliitilise sallivuse kaitsjatele ning inimeste ärakasutamise vastustajatele. Tegu on samasuguse individualismi ja identiteedi otsustava tähtsuse tunnustamisega, sama modernsuse projektiga, ehkki seda väljendati erinevate mõistete ja tähendusraamistuste kaudu. Valgustus oli poliitilise modernsuse tekkimise ajastu, nii nagu romantismis võib näha kultuurilise modernsuse tekkimist (ehkki üsna sageli poliitilise modernsuse arvel).

Seega võib Voltaire'i ja Herderi lahk-arvamusi tõlgendada kui kaht konkureerivat ja teineteist täiendavat modernsuse projekti, mitte kui vastandlike väärtushoiakuid. Saksa romantism tõlkis valgustuse arusaamad individuaalsest mõistusest, südametunnistusest, vabadusest, sõltumatuses ja autonoomias kultuuride individuaalsuse ja võrdsuse keelde. Seega tõlkides poliitilised mõisted kultuurilisteks kategooriateks, andis saksa romantism individualismile ja võrdsusele uue aspekti ja uued märksõnad.

Mis sellest siis tulenes? Viimane asi, mida ma teha tahaksin, on demoniseerida romantismi ja selle keelekasutust, viidates selle tumedatele külgedele (näiteks idee orgaanilisest *Gemeinschaft*'ist, mis vastandub mehhaanilisele ja atomiseerunud *Gesellschaft*'ile; *Blut-und-Boden*-natsionalism, mis on kohane alus rassiteooriatele, *Heimat*'i kultus, niisuguste mõistete nagu *Volk*, *Volksgeist*, *Volksseele*, *Kultur* jne müstifitseerimine ja mütologiseerimine). Selleks on viimasel kolmel sajandil Euroopas liigagi palju kohutavat tehtud ka vabaduse, mõistuse, progressi ja vendluse nimel, et romantismi ühekülgselt süüdistamist tõsiselt võtta.

Võib koguni esitada vastandliku vaate, mille järgi just valgustus on süüdi kõikvõimalikes pahedes nagu poliitiline ja kultuuriline imperialism, meesšovinism, mitteeurooplaste põlgamine, liialdatud ratsionalism jne. Kogu Teist maailmasõda võiks kujutada (nagu

Frankfurdi koolkond teeb) valgustuse loogilise tagajärjena. Ometigi jääb küsimus: Ja mis siis? Kas on mõtet samastada valgustusajastu teooriaid ja mõtteviise 20. sajandi ideoloogiliste ja poliitiliste manipulatsioonidega? Paraku on liigagi palju teooriaid tõlgitud ideoloogilisteks konstruktsioonideks, mida on soosinud kõige tagurlikumad režiimid. Tõenäoliselt ei pääse humanitaar- ja ühiskonnateadused sellest needusest. Seda enam tuleks eristada teooriaid (olgu need kui tahes mitmetähenduslikud) nende ideoloogilistest võltsingutest.

Samas ei maksa üle hinnata valgustuse prantsuse juuri: valgustus tipnes ju John Locke'i ja eriti Immanuel Kanti poliitilises filosoofias. Tuleb tõmmata terav joon valgustuse kui intellektuaalse liikumise ja valgustuse kui tekkiva modernsuse kõikehaarava tõlgendusraamistuse vahele. Esimene näib olevat eriomaset prantslaslik või koguni pariislik nähtus, teise käsituse valguses aga paistavad Voltaire, Holbach, Helvétius, Dalember, Montesquieu, Diderot, Condillac ja Bayle olevat kõigest üks valgustusliku mõtteviisi kildkondlik haru (eriti kui võrrelda nende filosoofiat Hume'i, Locke'i või Kanti ideedega).

Oluline on aga see, et prantsuse valgustajad olid tänapäeva intellektuaalide eelkäijad. Robert Darnton kirjeldab neid nõnda:

“Pühendumus üritusele. Angažeeritus. *Philosophe* oli uus sotsiaalne tüüp, keda tänapäeval tuntakse intellektuaali

nime all. Ta soovis oma ideid ellu rakendada, veenda, propageerida, muuta maailma enda ümber. Mõistagi olid ka varasemad mõtlejad lootnud maailma muuta. Ka usulised radikaalid ja 16. sajandi humanistid olid olnud pühendunud oma üritusele. Kuid *philosophe*'id kujutasid endast uut jõudu ajaloos: kirjamehi, kes tegutsesid kooskõlastatult ja autonoomselt, et suruda läbi oma programm. Nad kujundasid välja kollektiivse identiteedi, mida tugevdas ühine pühendumus ühiste ohtude ees. Neid liitis tagakiusamine, mida leidis piisavalt, et dramatiseerida nende sõakust, aga mitte küllalt, et neid pidurda. Nad kujundasid välja tugeva “meie”-tunde, mis vastandus “nendele”: vaimukad mehed fanaatikute vastu, aumehed privilegeeritute vastu, valguse lapsed pimeduse demonite vastu.”¹

Philosophe'id olid samal ajal ka *idéologue*'id, nagu seda terminit on määratlenud Destutt de Tracy (1754–1836) oma neljaköitelises teoses *Elements d'idéologie* (1801–1813): ideoloogide funktsiooniks oli selle käsitluse järgi luua sild ideede ja sotsiopolitiilise reaalsuse vahele; pakkuda välja sidus ideedesüsteem, mis sisaldaks kõiki inimteadmise elemente, v.a religioon (mida Destutt de Tracy pidas alati irratsionaalseks).

Destutt de Tracy käsitlus ideoloogidest ja nende elitaarsetest püüdlustest kattub sellega, kuidas Darnton kirjeldab *philosophe*'e ja nende ühiskondlikku funktsiooni:

¹ R. Darnton, George Washingtons False Teeth. *The New York Review of Books*, 27. märts 1997, lk 34.

“Nad moodustasid eliidi. Oma mõistuseusku kätketud võrdsustavast tendentsist hoolimata püüdsid nad haarata kultuuri võimutippe ja valgustada ülalt-poolt. Selle strateegia tõttu püüdsid nad vallutada salonge ja akadeemiaid, ajakirju ja teatreid, vabamüürlikke loože ja tähtsaid kohvikuid, kus nad võinuks võita rikkaid ja vägevaid oma ürituse poolele, ning leida tagauste ja buduaaride kaudu ligipääsu kuningatroonile. Nad ulatusid laia publikuni keskklassi hulgas, kuid jätsid kõrvale talupojad. Voltaire ütles, et parem on talupoegi mitte lugema õpetada, sest keegi peab ju ka põldu kündma.”¹

Seega olid *philosophe*’id tõepoolest uus sotsiaalne tüüp – esimesed intellektuaalid *par excellence*. (Lähtudes Cose-rist pean ma intellektuaale uusaegseks sotsiokultuuriliseks nähtuseks – juudi kirjatarku, vanakreeka sofiste, kesk-aegseid vagabunde jt võib pidada lihtsalt moodsa intellektuaali väga kauge-teks esivanemateks.)² Kõik see, mis on olemuslik moodsatele intellektuaalidele, iseloomustas ka valgustajaid: nad moodustasid eneseteadliku rühma, neil oli tugev rühmaeksklusiivsustunne, nad olid intellektuaalselt ja moraalselt pühendunud ühisele üritusele, nad olid nonkonformistid, ikonoklastid ja isegi õigeusklikud – ses mõttes, et kandsid ilmalikku usku mõistusse ja progressi. Ja rühmana olid nad omakorda loodud teatud metadiskursuse poolt, mis sisaldas niisuguseid teemasid ja märksõnu (loodus, mõistus, sallivus, õnn, skeptitsism, individualism, kodanikuvabadus,

kosmopolitism), ilma milleta oleks valgustus mõeldamatu.

Ent peaaegu kõike sedasama saab öelda ka tormi ja tungi liikumise kohta. Intellektuaalid ei sündinud üksnes valgustuse lastena, vaid ka romantismi võrsetena. Selles mõttes on nende kahe liikumise vaheline sugulus liigagi ilmne, et seda veel kord rõhutada. Nad pole ei sõbrad ega vaenlased – vaid sama Januse kaks nägu. Üks neist esindab Tõde, Mõistust, Vabadust, Võrdsust ja Sallivust ja teine väljendab kollektiivse hinge müsteeriumi – Kogukonda ja selle surematust, mis on saavutatav kultuuri kaudu.

Neist diskursustest hakkavad lähtuma ka teised 19. ja 20. sajandi intellektuaalide liikumised. Näiteks 19. sajandi vene slavofiilid (vene romantismi haru, mis oli läbi imbinud Schellingi ja Herderi ideedest) ja läänlased (kelleni valgustus jõudis läbi Hegeli läätse); nende kaasaegsed poola ja itaalia messianistlikud natsionalistid nagu Adam Mickiewicz ja Giuseppe Mazzini, 1927. aasta generatsioon Rumeenias (üsna mõjukas ja tagurlik liikumine, mida juhtisid sääraseid silmapaistvad intellektuaalid nagu Emil Cioran, noor Mircea Eliade ja Eugene Ionesco ja mis hakkas määratlema rumeenia rahvust ja rumeenlust etnokraatia ja messianismi mõistetes) jne. Kõik need liikumised (v.a vene läänlased) ammutasid inspiratsiooni romantismist, samal ajal kui nende vastased kritiseerisid neid universaalselt kehtivate normide ja väärtuste seisukohalt.

Kus ja millal tahes rahvuseloojad

1 R. D a r n t o n, George Washington..., lk 34.

2 Vt L. A. C o s e r, Men of Ideas, lk x—xii.

võitlevad "verevaese" kosmopolitismi ja "hingetu" Lääne liberaalse demokraatia vastu, seal pole kahtlust, et tegu on selle vana lahingu elustumisega (olguigi et mõni intellektuaalide liikumine, nt kuulus *Action Française* 20. sajandi Prantsusmaal, võib saada pigem romantismiideaalide travestiaks).

Intellektuaalid contra intelligents: määratluse probleem

Miski pole ühiskonnateadustes ähmasem kui termin "intellektuaalid" (nii nagu ka terminid "kultuur" ja "tsivilisatsioon", mis tunduvad olevat sellega semantiliselt seotud). Pole mõtet määratleda intellektuaali kui vaimse tööspetsialisti, sest enamik kunstinimesi ja akadeemilisi professionaale ei tõuse kunagi sellele kultuurilisele ja moraalsele tasandile, mis on tõelise intellektuaali pärusmaa. Nagu ütleb Coser: "Intellektuaalid (...) ei ole tavakodaniku rutiini seisukohalt üksnes kummalised, vaid ka ärritavad. Ometigi poleks nendeta moodne kultuur ettekujutatav. Kui nende kauged sugulased, vaimsed tehnikud ja eksperdid võtaksid üle valdkonna, mille on praegu hõivanud intellektuaalid, siis hävineks meie kultuur luustumusse."¹

Intellektuaalid tõstatavad inimsust puudutavaid küsimusi. Nad on inimesed, keda ei piira ainult üks vaatepunkt, distsipliin või käsitlus, kultuur või ideoloogiline eelistus. Oma distsipliini või kunstiala valdaja muutub intellektuaaliks siis, kui ületab oma eriala piirid, kui

tal õnnestub oma valdkonna probleemid, teemad ja ideed kanda üle üldisesse kultuurilisse raamistusse, milles saavad osaleda ka teiste valdkondade professionaalid. Seetõttu täidab intellektuaal alati vahendava tõlgendaja või kriitiku rolli. Inimsust, mis väljendab ennast arvututel viisidel, ei saaks hõlmata mingi üheainsa teoreetilise, tunnetusliku, esteetilise, religioosse või müstilise tasandiga.

Intellektuaal on tasakaalustaja (ja tihti ka rändur) mitte ainult mitmesuguste inimkogemuse tasandite vahel, vaid ka erinevate distsipliinide, analüütiliste perspektiivide ja meetodite vahel. Olles oma olemuselt otsekui eksistentsiaalne tõlgendaja, kultuuri-tekstide, enesemõistmismvormide ja kogemuse mudelite tõlkija, muutub intellektuaal subjektiks ja kandjaks millelegi, mida võiks nimetada kaasaharavaks identiteediks [*inclusive identity*].

Üks mu tööhüpoteese on, et kultuuride või tsivilisatsioonide vaheline empaatia ja võime hõlmata teisi identiteete ning inimsusevorme empiiriliseltselt hajasate tunnetuslike, esteetiliste ja üldse eksistentsiaalsete kogemusmõõtmete kaudu on tihedalt seotud võimega, mis on vajalik ühe distsipliini, teoreetilise vaatenurga või meetodi piiride ületamiseks – ühesõnaga võimega, mida on tarvis interdistsiplinaarsetes uuringutes. See aga tähendab, et intellektuaalid on tavaliselt need, kes loovad (või vähemalt korrigeerivad) ühist diskursus-universumit.

Teine äärmiselt oluline osa intellek-

1 L. A. C o s e r, *Men of Ideas...*, lk x.

tuaali-määratlusest peaks puudutama intellektuaali seost majandusliku ja poliitilise võimuga. Intellektuaalid ei osale otseselt võimufääris. Teisisõnu, nad on ühiskonna eliit, kellel puudub poliitiline või majanduslik võim. Katherine Verdery rõhutab oma uurimuses sõjaeelsetele rumeenia intellektuaalidele iseloomulikust probleemist, kuidas rajada rahvust ja kaitsta seda Lääne kapitalismi ja kosmopolitismi ohtude eest: "Ma kasutan terminit "intellektuaalid" mitte selleks, et tähistada teatud elukutseliste ja hariduslike tunnustega inimesi, vaid tähistamaks struktuurset seisundit: seda ühiskonnaeliidi osa, millel puudub otsene poliitiline või majanduslik võim, või siis (...) domineeriva klassi osa, mis on võimu juurest tõrjutud."¹ Selles seoses tasuks meenutada Ralf Dahrendorfi käsitlust keskaegsest kojanarrist kui moodsa intellektuaali eelkäijast. Dahrendorfi järgi ei olnud narril vähimatki pistmist üldaktsepteeritud ühiskondlike rollidega; ja tal puudus ka ligipääs poliitilisele võimule. Kuna ta oli kaugel teispooll ühiskonnahierarhiast, võis ta koguni üsna õõnestaval kombel kritiseerida rikkaid ja vägevaid kuni kuningani välja. Et narri peeti terve mõistuse ja süüme kehastuseks, siis nähti temas ülimalt tarkuse ja õigluse kandjat, ehkki ta esindas pahupidi pööratud maailma. Seega tulenes

narri ühiskondlik funktsioon sellest, et ta vahendas siinpoolseid poliitilisi võimümänge ja teispoolseid moraaliprintsiipe ning väärtusi. "Õnnelik on kuningas, kellel on tark ja julge narr!"²

Sealt pärineb ka moodsa intellektuaali kui ühiskonnakriitiku "narriroll". Ometigi tõestasid 20. sajandi totalitaarsed režiimid, et intellektuaalid võivad kaotada oma kriitilise kahtleja ja sotsiopolitiilise reaalsuse sümboolse korrigeerija rolli. Totalitarismi tingimustes saavad intellektuaalid püsida ainult isepäiste marginaalidena või põrandaaluste poliitiliste dissidentidena. Ja mõlemal juhul kaotavad nad laia publiku ja avalikkusesfääri, ilma milleta nende eneseväljendus ja eneseteostus osutub võimatuks. (Pole siis ime, et kõik selle sajandi suured düstooptiad – Zamyatini "Meie", Huxley "Hea uus ilm", Orwelli "1984" ja Burgessi "Kellavärgiga apelsin" – on kirjeldanud tõeliselt intellektuaalidevaba tulevikku: arenenud totalitaarne tehnokraatia ei jäta enam ruumi intellektuaalidele, kelle asemele tulevad vaimutehnikud, eksperdid, bürokraadid ja funktsionäärid. Säärases keskkonnas ei jää alles ei ühiskonnakriitikuid ega klassikalist tüüpi õpetlasi.)

Ometigi kerkib küsimus, kuidas ja miks on tekkinud Ida- ja Kesk-Euroopa kõnepruugis nii levinud intellektuaali-

1 K. Verdery, *The Production and Defense of the Romanian Nation, 1900 to World War II*. Rmt-s: *Nationalist Ideologies and the Production of National Cultures*. Ed. R. G. Fox. Washington D.C., 1990. (American Ethnological Society Monograph Series). Lk 84. Lähemalt 1927. aasta põlvkonnast vt: V. Tismaneanu, D. Pavel, *Romanians Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revisited*. *East European Politics and Societies*, vol. 8, no. 3, sügis 1994, lk 402–438.

2 R. Dahrendorf, *The Intellectual and Society: The Social Function of the Fool in the Twentieth Century*. Rmt-s: *On Intellectuals*. Ed. Ph. Rieff. New York, 1970, lk 53–56.

de ja intelligentsi vastandus? Termin "intelligents" ja mainitud vastandus oli õigupoolest vene leiutis (ehkki sellel on saksamõjuline värving). "See oli intellektuaalide loodud ja pidi olema üht-aegu sotsioloogiline mõiste, psühholoogiline iseloomustus ja moraalikoodeks."¹ Ehkki terava eristuse "intellektuaalide" ja "intelligentsi" vahele tõmbas esmakordselt Nikolai Berdjajev teoses "Vene kommunismi tähendus ja lätted", võeti termin "intelligents" kasutusele juba 1860. aastate lõpul.

Michael Confino loetleb järgmisi vene intelligentsi iseloomustavaid tunnuseid ja -hoiakuid: "(1) sügav mure avalike küsimuste pärast, olgu need ühiskondlikud, majanduslikud, kultuurilised või poliitilised; (2) süü- ja isikliku vastutuse tunne riigi ja nimetatud küsimuste lahendamise pärast; (3) kalduvus pidada poliitilisi ja ühiskondlike küsimusi kõlbelisteks küsimusteks; (4) kohustus otsida iga hinna eest loogilisi lõppjärelusi nii mõtlemises kui elus [Karl Mannheimi järgi oli see sügavalt iseloomulik ka saksa vaimule]; (5) veendumus, et asjad pole nii, nagu nad olema peaksid, ja et midagi tuleb ette võtta."²

Seega on "intellektuaalide" ja "intelligentsi" eristusel kaks tähendust. Esiteks osutab see olulisele erinevusele intellektuaalide kui professionaalide kihi ja intelligentsi kui sekundaarsete intellektuaalide vahel (kes Berdjajevi salvava märkuse kohaselt on võimetud

looma uusi ideid, teooriaid või mõtte-süsteeme, kuid kes on valmis surema suurte ideede – olgu Darwini või Marxi omade – levitamise eest). Teiseks võib see aidata eristada traditsioonide säilitajaid (st mõõdukaid või konservatiivseid intellektuaale, kes on samuti väga olulised ühiskondliku reaalsuse sümboolse konstrueerimise seisukohalt, nagu on täheldanud Mannheim ning edasi arendanud Shmuel Noah Eisenstadt³) ja radikaale – elukutselisi revolutsionääre, poliitiliste sektide liikmeid, kinnismõttelisi (ehkki haritud) fanaatikuid, kes on pühendunud mitmesugusele õõnestustegevusele jne.

Huvitaval kombel on "intelligents" saanud Venemaal väga halvustava tähenduse, mis on säilinud kogu 20. sajandi vältel. Paradoksaalsel moel põl-gasid 20. sajandi alguses intelligentsi niihästi vene enamlased kui sotsiaalselt meeletatud liberaalsed mõtlejad. See tendents pärineb erinevatest ja teineteist välistavatest allikatest. Confino märgib:

"Leninil saatsid sõna "intelligents" tarvitust järjekindlalt kõrvaltähendused nagu: võimetu, järjekindlusetu, kompromislik, ennast müüv, tahtejõuetu, tülgastav. Intelligentsi tunnuseks on ebastabiilsus, kõikumatus, soovmõtlemine, oportunistlik, anarhistlike fraaside pildumine. Lenini meelest polnud mõeldav, et intelligents suudaks juhtida iseennastki, rääkimata siis veel talupoegadest, töolistest või par-

1 M. C o n f i n o, On Intellectuals and Intellectual Traditions in Eighteenth- and Nineteenth-Century Russia. *Daedalus*, 101, kevad 1972, lk 117.

2 Sealsamas, lk 118.

3 Vt lähemalt: S. N. E i s e n s t a d t, Intellectuals and Tradition. *Daedalus*, 101, kevad 1972, lk 1–19.

teist. (...) Anarhistid ilmutasid Leninist suuremat tsiviliseeritust ja vaoshoitust, kasutades “intelligentsi” “intellektuaalide” sünonüümina ja kuulutades, et see pole ei “sotsiaalmajanduslik rühm ega sotsioeetiline mõiste”. (...) Teisest spektri servast lähtus *Vehhi*-rühmituse (Berdjajev, Frank, Struve, Bulgakov) hävitav kriitika nende vastu, “kes on võtnud endale nimeks “intelligentsi”” (...) Olgugi et need kriitikud tajuvad ka ennast “intelligentsina”, leidub palju leksikoloogilisi ja ideoloogilisi märke, et selle all pidasid nad silmas “intellektuaale”.¹

Võiks ju arvata, et säärase terminisegaduse vältimiseks piisab, kui kasutada “intellektuaale” laias mõttes, tähistamaks neid, kes Seymour M. Lipseti järgi “loovad, levitavad ja tarvitavad kultuuri, s.o inimese sümboolset maailma, sealhulgas kunsti, teadust ja religiooni”.² Ometi niisugune funktsionalistlik seisukoht, mis küll hõlmab intellektuaalide kui kihi kõiki võimalikke osiseid (haritud bürokraatidest, intelligentsetest poliitikutest ja akadeemilistest professionaalidest kuni eraõpetlaste, vabakutseliste ja kunstiinimesteni välja), jätab kõrvale mitmed olulised tunnused: ideede tõlkimine reaalsusse; ühiskonna- ja kultuurikriitika; rühmituste ja kollektiivse identiteedi tähtsus; akadeemiline või kultuuriajakiri kui mitmesuguste programmide ja manifestide peavari; ühise diskursusuniversumi ehitamine.

Intellektuaalid pole ainuüksi institutsionaalse keskkonna või elukutse ning

hariduslike tunnuste järgi määratletav nähtus; nad on määratletavad ka diskursuse, ühise pühendumuse ja struktuurse seisundi kaudu. Ma küll ei poolda Julien Benda seisukohta, mille järgi intellektuaalide osalemine poliitikas on reetmine. Ent kuigi ligipääs poliitilisele võimule ei pruugi olla intellektuaali enesetapp, on see siiski sügavalt problemaatiline. Endised kehtiva korra kriitikud võivad korraga muutuda ise ühiskonnakriitika märklauaks.

Ehkki intellektuaalse tegevuse vana institutsionaalne keskkond ei ole enam tõhus ega piisav meie suuresti bürokrateerunud ja ratsionaliseeritud maailmas, on intellektuaale veel liiga vara maha matta. Samas oleks ülimalt naiivne kirjeldada tänapäeva intellektuaale vooruse ja südametunnistuse kehastusena: nad ei esine ka enam üksildaste Teiresiastena või Kassandratena. Kahtlemata teenib suurem osa vaimuinimesi tänapäeval elatist ekspertide, spetsialistide või mitmesuguste akadeemiliste professionaalidena. Niisugused sõltumatud õpetlased ja mitteakadeemilised intellektuaalid nagu Oswald Spengler, Philippe Aries ja Lewis Mumford jäävad väga tõenäoliselt sõltumatute õpetlaste ajaloo viimaseks leheküljeks. Ühiskondlik-poliitiliselt areenilt näivad kaduvat ka avalikud intellektuaalid.

Ometi on märke, et intellektuaalid on ikka veel elu ja tervise juures. Paljudel juhtudel on neil korda läinud muutuva reaalsusega kohaneda. Neil on mõnikord õnnestunud moodustada väikesi ühiskondlikult mõtlevaid ja krii-

1 M. C o n f i n o, On Intellectuals and Intellectual Traditions..., lk 138–139.

2 Tsit.: L. A. C o s e r, Men of Ideas, lk vii.

tilisi kollektiive (väikesi ja liikuvaid eliite). Kaasaegses pluralistlikus ühiskonnas tegelevad niisugused rühmad tavaliselt sellega, et muudavad probleematiliseks asju, mida ühiskonnas ja poliitikas peetakse enesestmõistetavaks. Nad analüüsivad ja kritiseerivad valitsevat korraldust ja löövad kaasa ühiskonnastruktuuride reformimises. Intellektuaalid aitavad kehtivat poliitilist süsteemi tugevdada ja säilitada ega lase sel luustuda.¹

Ehkki me seisame "spetsiaalse intellektuaali" (kui kasutada Michel Foucault' terminit) lõpu lävel, on siiski vara intellektuaalidega hüvasti jätta.

Intellektuaalide loojang?

Huvitaval kombel on üha rohkem teoreetilisi publikatsioone ja kultuuri-ajakirju hakanud rääkima "intellektuaalide loojangust" või "intellektuaalide tõusust ja langusest". Jochen Vogt on teravmeelselt täheldanud, et need märksõnad meenutavad "Kurtisaanide hiilgust ja viletsust".²

Kõige tõenäolisemalt on pettumine intellektuaalides täitumata jäänud suurte ootuste ja radikaalse murrangu lootuse ning sellest tuleneva ühiskondliku anoomia tagajärg. (Eriti peab see paika Kesk- ja Ida-Euroopa üleminekuühiskondade puhul.) Intellektuaalidelt oodatakse õpetussõnu ühiskonna edasise arengu, sotsiaalse eksistentsi

jätkuvuse ja ületildse eksistentsiaalse tähenduse kohta. Radikaalse ajaloomuutuse, järskude pöördepunktide, poliitilise suunataju kaotuse ja ühiskondliku anoomia tingimustes nähakse intellektuaalides päästevaime (kui kasutada Arnold J. Toynbee väljendust). Vogt märgib, et need, kes intellektuaalidelt midagi niisugust ootavad või nõuavad, peavad paratamatult pettuma.³

Niisuguses suunatajuta ja anoomiast halvatud ühiskonnas saab intellektuaalidelt ja kultuurieliitidelt oodata vaid kriitilist diskursust, mis vastanduks poliitilise võimu ametlikule diskursusele ja seda skeptiliselt või vähemalt sümboolselt küsimuse alla seaks.

Meeldigu see meile või mitte, kuid üks Lääne tsivilisatsiooni arengu põhitendentse seisneb ühiskonnasfääri järkjärgulises desakraliseerumises ja koos sellega ka teadvuse desakraliseerumises. Tänapäeva intellektuaalid ja kriitilised kultuurieliidid ei saa seista eba võrdsuse ja ühiskondliku ülekohtu vastu sel moel nagu muistsed juudi prohvetid (ega ilmaasjata loe Michael Walzer ja Eric Hoffer neid esimesteks ühiskonnakriitikuteks), st enam ei saa ilmalikku ruumi kontrollida sakraalse maailma vaateveerult, kasutades viimase mõisteid, määratlusi ja kriteeriume ilmaliku ühiskonnakorralduse kritiseerimiseks. Ka poleks enam mõjus seesugune kriitika nagu Girolamo Savonola oma (tänapäeval peetakse Savona-

1 Vt J. V o g t, Have the Intellectuals Failed? On the Sociopolitical Claims and the Influence of Literary Intellectuals in West Germany. *New German Critique*, 58, talv 1993, lk 7.

2 Sealsamas, lk 3.

3 Sealsamas, lk 7.

rola-sugust inimest hulluks ja ta ei lõpetaks mitte tuleriidal, vaid vaimuhaiglas – ent see on juba Foucault'-vääriline teema).

Tänapäeval ei ole intellektuaalidel ja autonoomsetel kultuurielidel niisugust rolli, nagu Eisenstadt kirjeldab oma tsivilisatsiooniteoorias, mis käsitleb teljeaja-järgsete tsivilisatsioonide põlvnemislugu ja arengut. Eisenstadt jaoks oli enesestmõistetav, et niisugused eliidid tekivad vastusena transtsendentaalsele pingele siinpoolse ja sealpoolse reaalsuse vahel, kuid on kahtlane, kas see ka tänapäeva intellektuaalsete liikumiste puhul kehtib. Asi on selles, et ühiskondliku ruumi desakraliseerumine ja teadvuse ilmalikustumine on moodsas maailmas seadnud intellektuaalide ette lõksu, mis nõuab neilt radikaalset ümberorienteerumist.

Ses mõttes on ilmekas saksa kogemus. On üldteada, et saksa intellektuaalide sõjajärgne põlvkond – ja eriti *Gruppe 47* – oma ühiskonna- ja kultuurikriitikaga sõna otseses mõttes päästis Saksamaa au ja väärikuse. Kellelgi pole õnnestunud analüüsida totalitaarset Saksamaad kriitilisemalt ja nõnda nationaalsotsialismi poliitiliselt, moraalselt ja intellektuaalselt diskrediteerida kui Saksamaa enese intellektuaalidel – alates Karl Jaspersist kuni säärase kirjandusintellektuaalideni nagu Günter Grass, Heinrich Böll, Peter Weiss, Martin Walser, Sigfried Lenz, Erich Fried ja Hans Magnus Enzensberger. Jochen Vogt märgib väga asjakohaselt:

“Ühiskonnateoreetik Niklas Luh-

mann on kord väitnud, et “vana” Liitvabariigi kõige tähtsamaks saavutuseks oli ühelt poolt kestev integreerumine Läänega ja teiselt poolt diskussiooni- ja protestikultuuri tekkimine. Kui esimene oli sõna klassikalises mõttes poliitiline eesmärk Adenauerist kuni Schmidt ja Kohlini, siis teist saab mõista ainult kui igapäevaelupoliitika sotsiokultuurilise teisenemise tagajärge, millesse andsid kaaluka panuse *Gruppe 47* nonkonformistlik kirjandus ja hiljem mittekirjanduslik üliõpilasliikumine. Alfred Andersch on seda seost rõhutanud oma vestluses Enzensbergeriga. (...) Läänesakslaste mitmete põlvkondade jaoks sai see kirjandus näiteks individuaalselt vastutustundlikust ja avalikult sõnastatud kriitikast valitsevate arvamuste ja olude pihta.”¹

Frank Schirrmacher on osutanud, et *Gruppe 47* üksnes ei tugevdanud oma kriitika abil ühiskonnasüsteemi, vaid rajas ka üksildaste moralistide ja mälukaevurite intellektuaalse liikumise.² Kuid 1980. aastate paiku hakkas see tõesti võimas saksa sõjajärgne intellektuaalne traditsioon ammelduma. Saksa kirjanduses said valdavaks “igapäevaelu proosa”, põnevus- ja fantaasiakirjandus, metakirjandus, postmodernism ja meelelahutus, rääkimata sellistest kaasaja angloameerika traditsioonist ülevõetud tendentsidest nagu elitaarse ja meelelahutusliku vahelise piiri hajutamine. Günter Grass kuulutas kõhklematult poliitilise kultuuri allakäiku taasühinenud Saksamaal ja nimetas seda suureks kaotuseks. Paljudele tuli

1 J. V o g t, *Have the Intellectuals Failed?*, lk 13.

2 Sealsamas, lk 12.

meelde Norbert Eliase seisukoht, et "nii sügava kollektiivse traumaga nagu natsionaalsotsialism, sõda ja lüüasaamine, ühes sellega seoses rohkem või vähem teadvustatud Saksa süüga, ei saa tulla toime enne kolmandat põlvkonda".¹

Ometi olid mõned inimesed 1987. aasta Saksamaal ülalmainitud muutusi hinnates optimistlikumad. See kehtib eriti Hans Magnus Enzensbergeri kohta, kes ühtaegu täheldas ja kuulutas ette protesti sotsialiseerumist, mis omakorda tuleneb opositsiooni muutumisest rahvalikumaks ja demokraatlikumaks. Tema mõte on lähedalt seotud Luhmanni ideega diskussiooni- ja protestikultuuri levikust Saksamaal. Võibolla tajusid Luhmann ja Enzensberger esimesena, et müüt "spetsiaalsest intellektuaalist" on hajumas nende enda silme all. "Spetsiaalse intellektuaali ajastu" lõpuga aga käib kaasas intellektuaali traditsiooniliste rollide sotsialiseerumine.

Selle üle arutledes ütleb Enzensberger otse välja, et isegi kui vaadata läbi suurendusklaasi, ei ole võimalik leida kaasaegset autorit, kes võiks oma lugejaid tõsimeeli veenda, et ta on oma rahva südametunnistus; tema meelest on intellektuaalid hakanud mõistma, et nad ei mängi enam seda rolli, mis nende eeskujud ja õpetajad:

"Inimene nagu Böll polnud ajaloo juhus. Böll oli Konrad Adenaueri negatiivne teisik. Ühiskond vajab ja tekitaski niisuguseid kummitusi: autoriteet ja kontraautoriteet. See, et tänapäeval

enam niisuguseid kujusid ei leidu, ei pruugi veel tähendada ande või iseloomu puudumist. Võibolla on asi lihtsalt selles, et niisugused kujud on muutunud üleaaruseks. Ma usun, et me oleme tunnistajaks nende rollide sotsialiseerumisele. Me oleme kaotanud Heinrich Bölli, kuid meil on Amnesty International ja Greenpeace."²

Arvan, et see Enzensbergeri avaldus tabab käsitletava probleemi tuuma. Aktiivses ja pluralistlikus ühiskonnas peab intellektuaal muutma end narrist, süngest pessimistist, nukrast ja ühtaegu mänglevast skeptikust või üksildasest moralistist kriitiliste tõlgenduskollektiivide organiseerijaks.

Isoleeritud ja spetsiaalse intellektuaali kadumine on otseselt seotud moodsa teadvuse kasvava ilmalikustumisega. Targast, kes sajatas maailma, askeetlikust erakust, üksildasest geeniusest, usuprophetist ja pühade tekstide tõlgendajast (kes kõik on moodsa intellektuaali prototüübid) on saanud poliitiliste diskussioonide ja intellektuaalsete vaidluste vahemees või lihtosaleja, ühesõnaga aktiivne kodanik. Aktiivne ühiskond ei vaja üksildasi moraliste ega süngeid skeptikuid, vaid energilisi ja mobiilseid kriitilisi kollektiive.

Lõpuks tahaksin ma puudutada paljuvaideldud küsimust, milline on intellektuaalide ühiskondlik roll ja tähtsus tulevikus. Selle küsimuse üle toimus huvitav väitlus *Frankfurter Rundschau*'s (26. september 1992). Kui küsitleja päris hispaania kriitikult ja kirja-

1 J. V o g t, *Have the Intellectuals...*, lk 17, vt ka lk 19–20.

2 Sealsamas, lk 18.

nikult Vázquez Montalbánilt, kas intellektuaalidel õnnestub säilitada oma ühiskondlik tähtsus, vastas too:

“Kindlasti mitte. Ainus, mis on tulevikus tähtis, on televisioonigigant CNN, mis levitab tõde üle terve maailma. CNNi ja Jane Fonda liit on ainus orgaaniline intellektuaal maailmas... Minu silmis on olukord kaunis troostitu. Ja ma usaldan rohkem neid intellektuaale, kes esinevad avalikkuse ees kollektiivselt, mitte üksikult. Muidugi ma usun, et ühiskonnakriitika ei kao kusagile, kuid see koondub ühiskondlikesse liikumistesse. Seesugust kriitikat esindavad Euroopa edumeelsetes liikumistes antirassistlikud, ökoloogilised ja antimilitaristlikud hoiakud, ja niisugused intellektuaalid huvitavad mind tõepoolest, sest nad suudavad ka midagi saavutada. Kuid ainus, milleks meid, individualistlikke intellektuaale, veel tarvis on, on kollektiivide moodustamine. (...) Aja möödudes intellektuaalide roll kahaneb, kuid samas kerkivad esile tugevamad kriitilised kollektiivid.”¹

See on küllap üks täpsemaid ja selgemaid vastuseid küsimusele, kas intellektuaalid kui omaette ühiskondlik rühm jääb alles ka tulevikuühiskonnas. Nad jäävad püsima kui ühiskonnaliikumisi kujundav jõud ja jätkavad sellisena oma rolli täitmist – luues kollektiive, pöörates ühiskonna tähelepanu anoomia-ohutudele, aidates sotsiaalset kurjust

intellektuaalselt vältida (s.o mõtiskledes tavaliselt enesestmõistetavaks peetud asjade poliitiliste tagajärgede üle) ja õhutades ühiskondlikku aktiivsust. Küllap just nende osaks on vahendada erinevaid ühiskondi ja nende kultuure, erinevaid eksistentsiaalse ja ühiskondliku kogemuse mudeleid, erinevaid inimsusevorme, mis üksteist vajavad ja täiendavad.

Kas see tähendab, et intellektuaalidel pole teist võimalust ellujäämiseks kui väikeste, ühiskondlikult meeletatud, kriitiliste ja tõlgendavate rühmadena? Tõenäoliselt küll. Teooriad ja ettekuulutused ideoloogiate lõpust on osutunud vääraks. Täpselt sama võib öelda ka utoopiate väidetava lõpu kohta. Ent “intellektuaalide lõpul” on sama palju mõtet kui “ühiskonna- ja kultuurikriitika lõpul”. Intellektuaalid kui alternatiivsus- ja kujutusprintsipi sotsiaalsed kehastajad täidavad oma funktsiooni niikaua, kui ühiskonna- ja kultuurikriitika ühelt poolt jätkab ühiskondliku reaalsuse küsimuse alla seadmist ja korrigeerimist ning teiselt poolt vastustab ja vahendab võimudiskursust. Inimlik kujutlusjõud ja alternatiiviot-sing ei lõpe kunagi ajaloo õnnelikus lõpus.

*Inglise keelest lühendatult tõlkinud
Märt Väljataga*

1 J. V o g t, Have the Intellectuals..., lk 23.

TõNU VIIK

INTELLEKTUAALI MÜTOLOOGILINE KUJUND

Paralleelselt kaasaegse massiühiskonna väljakujunemisega tekkis Euroopa kiiresti moderniseeruvates metropolides ajalooliselt uus inimtüüp – intellektuaal. Sõna "intellektuaal" omandas kaasaegse tähenduse 1890. aastatel Prantsusmaal ning sai laiemale publikule tuntuks Dreyfusi afääri tõttu.¹ Intellektuaalid tõusid peagi kultuurikangete staatusesse; nad teadvustasid ennast kui inimesi, kes on vaimse asja eest väljas, erinevalt nendest, kes teenivad võimu või raha. Intellektuaalide professioni õilsus vastandub vajalikule, kuid suhteliselt ebaväärikale tegevusele nagu poliitika, majandus, sport või meelelahutus. Need kõik on masside jaoks. Intellektuaalid seevastu tegelevad asjadega, mis enamasti kuuluvad kultuuri sfääri ning neil on kultuuriga oma eriline intiimne suhe; nad on selle loojad, tundjad, haldajad ja viljelejad. Kultuur kui intellektuaalide töö resultaat on rahvusriigi eksisteerimise üks tähtsamaid põhjuseid. Nii näiteks on vastavalt Eesti Vabariigi konstitutsioonile meie riigi üheks peamiseks ülesandeks tagada eesti kultuuri säilimine. Järelikult tuleb hoolitseda selle eest, et intellektuaalid saaksid oma tööd teha. Riiklikul tasandil tegelevad sellega kultuuriministee-

riimid, mis rakendati tööle kõikides kultuurimaades umbes samal ajal, kui intellektuaalid ajaloo areenile astusid. Kultuuriminister organiseerib kultuuriväärtuste kaitset ja koordineerib kultuuripõllu kündmist; teenelised kultuuritegelased saavad preemiaid ning president isiklikult annab üle kultuuriauhindu.

Kas pisut varem või samal ajal, kui tekkis mõiste "intellektuaalid", algas sõna "kultuur" tähendusvälja enneolematu ekspansioon ja ta omandas meile tuntud mõtte. Kohe tekkisid ka kultuuriteadused, intellektuaalid võtsid kultuurifenomeni teoreetilise vaatluse alla ning neist said kõigele lisaks ka kultuuriekspertid – spetsialistid, kelle käsutuses on teaduslik tõde kultuuri ja ühiskonna kohta. Iga kultuurilooja ei ole veel intellektuaal: intellektuaalilt oodatakse tavaliselt humanitaarteaduste-alast haritust. Ka autojuht või poliitik võib osutada intellektuaaliks, kui ta on humanitaarteadustes erudeeritud. Aga enamasti on intellektuaalideks õpetajad, kirjanikud, teadlased, kunstnikud, publitsistid ja üliõpilased. Need elukutsed on eksisteerinud juba sajandeid, kuid kahekümnendal sajandil suureneb oluliselt nende esindatus

1 Vt M. Tam, Sada aastat intellektuaalide sünnist. *Vikerkaar* 1998, nr 3, lk 65–68.

ühiskonnas. Ja alles kahekümnendal sajandil tekib neid elukutseid ühendav sotsiaalne kihistus või koguni klass koos vastava kollektiivse identiteedi, grupimütoloogia ja käitumismustriga. Uue inimtüübi tekke sotsioloogiliste põhjustena võib nimetada selliseid moderniseerumise parameetreid nagu linnastumine, meedia levik, kirjastustegevuse aktiveerumine ja koolide ning ülikoolide ekstensiivne areng. Kuid need nähtused on tagajärg, mitte põhjus. Nii nagu enne tegu on mõte, on enne institutsiooni idee. Selleks ideeks on kultuur. Mida teeksid intellektuaalid ilma kultuurita? Kultuur on üks tähtsamaid ja enim väärtustatud ideedest, mis meie mõttemaailma orienteerib ja konstitueerib. Järelkult on kultuur tugevalt mütologiseeritud, ideologiseeritud ja institutsionaliseeritud nähtus. 20. sajand on kultuurikultuse ajastu, seetõttu on 20. sajandil privilegieeritud ka kultuuri preesterkond – intellektuaalid.

Järgnevas tahaksingi vaadelda intellektuaale kui mütoloogilist kujundit või elementi meie mentaliteedis. Sõnad "kujund" ja "element" ei ole küll päris täpsed selles mõttes, et nad osutavad millelegi staatilisele, millega uurija saaks hõlpsasti opereerida. Intellektuaalid on selles mõttes pigem mütoloogiline stihhia kui element, temast ei ole autoril võimalik käesolevat teemat käsitledes kuidagi uurijale ette nähtud "objektiivsesse" kaugusesse distantseeruda. Ja mitte ainult seetõttu, et autor on intellektuaalidega vähemalt institutsionaalselt seotud, vaid sellepärast, et ka käesolev kirjatükk kuulub kultuuri valdkonda. Marek Tamm ja Leonidas Donskis räägivad oma artiklites intel-

lektuaalidest kui sotsioloogilisest reaalsusest, kui ühiskondlikust klassist, seisusest või tüübist. Minu lähenemine ei vastandu neile, küll aga keskendub pisut teistele momentidele. Intellektuaalide ideoloogiline kujund on tekitatud suures osas intellektuaalide eneste poolt, erinevalt näiteks proletariaadist või rahvusest. Selle kujundi põhiallikaks on intellektuaalide grupimentaliteet, mis on mütologiseeritud ja ideologiseeritud nagu kõik grupimentaliteetid.

Leonidas Donskisel on õigus, kui ta eristab intellektuaalide kollektiivses identiteedis kahte kohati vastandlikku lähtekohta. Olgu ka kohe öeldud, et loogiline vastuolu ei murenda selliseid kultuurimoodustisi nagu ühiskondlik roll või identiteet. Intellektuaalide grupimentaliteedis seonduvad teoreetiliselt ja loogiliselt ühitamatud mütoloogilised arhetüübid - filosoof-valgustaja ja romantiline geenius. Vaatleme lähemalt, mis on ühist nende kahe arhetüübi ja nendest lähtuva mütoloogilise intellektuaali-kujundi vahel. Ma ei arva, et filosoof-valgustaja või geenius oleks intellektuaali prototüüp, sest intellektuaal on ikkagi uus kujund, mis, kui klassifitseerida, kuulub kultuuri idee erilise arengufaasi juurde. Filosoof ja geenius on pigem olnud suuremateks nurgakivideks uue identiteedi konstrueerimisel. Arhetüüpideks nimetan ma suhteliselt püsivaid ja suure levikualaga mütoloogilisi kujundeid, mis uute mütoloogiliste moodustiste konstrueerimisel võtmerolli mängivad.

Kes on filosoof-valgustaja? – Inimene, kes on andunud ratsionaalse mõistuse võludele ja kes "usub" sellist

mõistust rohkem kui teisi teadmisteal-likaid. Tegemist ei ole ratsionaalsuse kui niisugusega. Valgustajal on intel-lekt taandatud sellistele printsiipidele nagu loogiline selgus, "teaduslik" ning "objektiivne" elulähedus positivistlikus mõttes, tervemõistuslik iseenesest-mõistetavus ja üldarusaadavus. Sellise mõistusekäsitluse juurde kuuluvad kaks irratsionaalset veendumust; esi-teks, et ratsionaalne käsitlus pole mitte ainult tõesem, vaid ka õigem ja moraal-sem kui muud. Ja teiseks, et ratsionaal-ne tõde teeb indiviidi ja ühiskonna vabaks ja õnnelikuks. Seega on filosoof-ial-valgustajal pretensioon mitte ainult teaduslikule tõele, vaid ka moraalsele eeskujule ja ühiskondlikule ettekirjutu-sele. Tema pretensioone toetab usk, et ratsionaalne teadmine on teistest tead-mise tüüpidest üle, et ta on progressi vedur. Intellektuaalid on selle üle võt-nud; ka nemad peavad end poliitilis-teks ekspertideks ja rahva sõpradeks. Nende humanitaaralane erudeeritus kui teadmise tüüp on küllaltki sarnane valgustajate intellektile. See ei ole reli-gioosne ega ilmutuslik teadmine, see ei ole ka mingi eriline dialektika ega pu-has mõistus, mis võiks minna vastuollu praktilise elukogemusega, see on põhi-mõtteliselt kõigile kättesaadav asi.

Rahva sõber on rahva tõeline sõber: ta teeb seda, mida rahvas tegelikult ta-hab. Okupatsioonivõimu ajal hoidis ja viljeles Eesti intellektuaal eesti kultuu-ri, mis on meie rahva eksisteerimise eesmärgiks, laulva revolutsiooni ajal ai-tas intellektuaal rahval kiiresti muutu-vas poliitilises olukorras orienteeruda

ja sõnastas võitluse sihte. Poliitilise eks-perdina tundis intellektuaal ilmeksima-tult ära, kes on rahva sõber ja kes vaenlane.

Rahva sõpradena ja poliitiliste eks-pertidena on intellektuaalid ühiskonna valgustatud avangard ehk tõeline poliit-iline eliit – erinevalt nendest, kes pa-rasjagu on juhtivatel poliitilistel kohta-del. Foucault kirjeldab intellektuaali poliitilist dimensiooni järgmiselt: "...keegi, kes kasutab oma teadmisi, oma pädevust ja oma suhet tõega poliit-ilise võitluse vallas".¹ Poliitikul on küll võim, aga tal pole sellist suhet tõega ega niisugust pädevust nagu intellektuaalil. Intellektuaalid on oma rahva au ja sü-dametunnistus. Rahvas ja riik vajavad neid, et säilitada moraalsust ja orien-teeruda poliitilises ja sotsiaalses tege-likkuses. Intellektuaalide teadmised pole mitte ainult nende endi, vaid kogu sootsiumi tegelikkuses orienteerumise vahendiks. Truismiks on saanud mõte, et ühiskonna vabaduse, st sotsiaalse elu kõrge kvaliteedi tagatiseks on sõltuma-tud ja oma väljendustes vabad intellek-tuaalid. Intellektuaalide sõnavabaduse piiramine on järelikult indikaatoriks, et ühiskonnaga pole kõik korras. Leonidas Donskis selgitab ühiskondlikku va-jalikkust intellektuaalide järele järg-miselt: nad teadvustavad elanikkonna-le selliseid ühiskondliku elu ohtusid na-gu *anomie*, nad aitavad kaasa tsiviil-ühiskonna kujunemisele, selgitavad inimestele teatud asjade ja tegude imp-likatsioonid, mis tavakodanikule ja po-liitikule võivad märkamata jääda, ning stimuleerivad üldist sotsiaalset aktiiv-

1 M. F o u c a u l t, Tõde ja võim. *Vikerkaar* 1992, nr 11, lk 45.

sust. Samuti on nad vahendajateks eri kultuuride ja rahvaste, st identiteedi eri tüüpide ehk "inimsusevormide" vahel.¹

Sellist retoorikat võib kuulda kõikides fondides, kus intellektuaalidele raha jagatakse. Kahjuks usuvad teised ühiskonnaklassid seda juttu aina vähem. Marek Tamm toob ära ajakirja *L'Express* lugejaküsitluse: millist mõju avaldavad teie otsustele intellektuaalide seisukohad?² Ainult 1% küsitlenuist arvas, et intellektuaalide seisukoht on väga tähtis ning 82% arvasid, et see on vähetähtis või pole üldse tähtis. Milles on siis asi? Kas intellektuaalidel pole tegelikult kunagi autoriteeti olnudki või on nad selle ajapikku kaotanud? Ma usun pigem teist varianti, kuigi ka esimest oleks huvitav uurida.

Intellektuaali mütoloogias baseerub tema autoriteet niisiis poliitilise ja ühiskondliku tõe valdamisel (tänu haritusele) ja sõltumatusel, st mittekuulumisel ametlikesse võimustruktuuridesse, mis võimaldavad teha asjatundlikku ja sõltumatut kriitikat ühiskonnaelu pahu-poolte kohta. Edasi peaks juba automaatselt töötama üks valgustuse ideaalidest, mille kohaselt ratsionaalne tõde mingi asja kohta võimaldab seda asja paremaks muuta. Väärnähtuste puhul peaks ratsionaalne tõde aitama neid kaotada. Miks siis intellektuaale kuulda ei võeta? Ma ei näe mingit muud seletust, kui et keegi peale intellektuaalide ei usu enam valgustuseideaali. Viga pole mitte intellektuaalides, vaid nende

taga asuva hoopis gigantsema mütoloogia legitiimsuses. Ilmselt on ühiskondlikult aktsepteeritava ratsionaalsuse mõiste ajaloo käigus muutunud. 20. sajandi lõpul usutakse rohkem rakenduslikku, tehnoloogilist ja konkreetset mõistust, isikupäratuid mehhanisme, ühesõnaga – tehnikat. Vastavalt sellele domineerib ka akadeemilises filosoofias analüütiline suund. Intellektuaalid peavad kas uue ratsionaalsusega kohanema ja oma ideoloogiat muutma või siis leppima oma poliitilise tähtsusetusega. Kusjuures poliitilist tähtsusetust ei saa samastada poliitilise opositsiooniga, nii nagu intellektuaalid seda mõnikord teevad.

Intellektuaalide poliitiline tähtsus eeldaks, et nende poliitilised veendumused oleksid arukamad kui tavakodanikel. Kuid intellektuaalide poliitiliste veendumuste sajandipikkune ajalugu seda vaevalt kinnitab. Esiteks nende suhe rahvuslikesse väärtustesse: 20. sajandi teisest poolest alates on intellektuaalid kosmopoliitsed vasakpoolsed liberaalid, enne seda olid nad rahvuslased. Tony Judt väidab, et "Fichtest Palackyni ja Kossuthi kaudu Masarykini oli intellektuaali tunnuseks tema roll rahvuse loojana. Isegi Jaures ja Croce, rääkimata Julien Bendast või Giovanni Gentilest, olid esmajoones rahvuslikud intellektuaalid, kes tegelesid peamiselt koduste vaidlustega...".³ Eesti intellektuaalide teadvuses toimus samasugune hüpe, ainult et pärastpoole, taasiseseis-

1 L. D o n s k i s, Intellektuaalide lõpp? *Vikerkaar* 1998, nr 7–8, lk 150.

2 M. T a m m, Sada aastat intellektuaalide sünnist. *Vikerkaar* 1988, nr 3, lk 71.

3 T. J u d t, Milline ajastu lõppes Euroopas 1989. aastal? *Vikerkaar* 1995, nr 5–6, lk 102–103.

vumise ajal. 1998. aastal mõjub rahvuslik jutt eesti intellektuaali suus juba eestigi publikule vanamoodsana, Lääne kolleegidest rääkimata.

Teiseks intellektuaalide poliitilist kanapimedust demonstreerivaks faktiks on "vabade" Lääne intellektuaalide flirt Nõukogude Liidu kommunistliku parteiga ja kommunistliku ideoloogiaga. Picasso võrdles kommunismi puhta vee allikaga. Kommunismi ja Oktoobrirevolutsiooni ülistasid John Don Passos ja John Steinbeck Ameerikas, Barbusse, Romain ja Malraux Prantsusmaal, Brecht ja Seghers Saksamaal.

Kolmandaks ei oska sotsiaalteadlased – ajaloolased, sotsioloogid, politoloogid jt ühiskonnateoreetikud ennustada ühiskondlik-poliitilisi arenguid, mis tuli eriti selgelt ilmsiks Nõukogude impeeriumi lagunemisel. Nii näiteks ilmus USA-s kuus aastat tagasi John Lewis Gaddisi raamat, mis sisaldas Gaddisi artikli 1987. aastast "Kuidas võiks lõppeda külm sõda?" ja tema enda halastamatu kommentaari sellele, milles ta tunnistas, et mitte kõik tema teoreetilised järeldused asjade arengu kohta ei pidanud paika. Samamoodi ei osanud Eesti intellektuaalid laulva revolutsiooni ajal ette näha, milline riik ja ühiskond meil iseseisvumise käigus tekib, nii et veel 1998. aastal räägitakse intellektuaalide kohanemiskustest iseseisvas Eesti Vabariigis. Seega on küllalt põhjuseid, et kahelda intellektuaalide poliitilises vaistuses. Tõsi küll, paljud intellektuaalid on tundnud end vastutavana ühiskonnas toimunu eest ja väljendavad avalikult oma hukkamõistu, nii nagu Venemaal või Saksamaal. Kuid vastutustunne ei ole sama,

mis professionaalne teadmine. Isegi need Eesti intellektuaalid, kes on juba muutunud vasakpoolseteks kosmopoliitideks, väljendavad mõnikord oma häbitunnet bravuurse venevastase poliitika suhtes või kohalike venelaste mõnitamise pärast migratsiooniametis, aga asja parandama pole keegi veel hakanud.

Neljandaks võiksin lisada oma tähelepaneku Eesti kõrghariduspoliitikast viimase viie aasta jooksul, kus erinevaid haridusasutusi esindavate intellektuaalide retoorika ja võitlus oma osa pärast riigi rahakotis ei tundu sugugi vääriskam või poliitiliselt targem võrreldes sellega, mis toimub äris ja teistes poliitikavaldkondades.

Miks poliitikud tähtsate otsuste langetamisel intellektuaale ei vaja, seda põhjendas veenvalt Sergei Kovaljov Avatud Eesti Fondi foorumil esinedes. Poliitilised konsensused saavutatakse reeglina selliselt: kui teie hääletate selles küsimuses nii, nagu meie tahame, siis tolles küsimuses hääletame meie nii. Aga selles kolmandas küsimuses ei hääleta me vastu juhul, kui te veenate oma neid partnereid mitte esitama tolle asja arutamise juures seda küsimust jne. Niisuguses poliitilises diskussioonis pole tõel ega järelikult ka tõe tundjal mingit kohta.

Ent mida on intellektuaali mütoloogilisele kujundile andnud geenius arhetüüp? Romantismi antivalgustusliku ideaali kohaselt saab objektiivne tõde avalduda ainult subjektiivselt. Subjektiivsus ei ole romantikutele kartesiaanlik "mina" kui niisugune (seega: objektiivsus), vaid isiksus; kordumatu, unikaalne, elitaarne ja ratsionaalselt mõiste-

tamatu süvakiht inimeses, mis võib avaneda ainult kunstiloomes. Ainult kunstnik suudab oma erakordse hingesügavuse aardeid nähtavale tuua. Ta hing on purustatud ja ta vaevleb kohutavate hingepeinade käes. Aga see valu on esteetiline – ta sunnib kunstnikku loomingulisele aktiivsusele. Selline kunstnikutüüp on ka 19.–20. sajandi kirjanduslikuks kangelaseks: teda kirjeldavad Dostojevski, Thomas Mann, Stefan Zweig, teda kehastab Friedrich Nietzsche. Veel kahekümnenda sajandi lõpus on levinud arvamus, et kunstnik on "tõelisem", kui ta väidab, et ei saa loomata olla. Mõnikord on see idee mugandunud veendumuseks, et kunstnik ei tule tavakodanikule harjumuspärase tööga toime, kuna see on väljakannatamatult vastik ja labane.

Meie sajandil on romantilise geeniusjuures kaduma läinud religioosne motiiv, aga näiteks Novalise jaoks on geenius loomingu ka veel jumalik ilmutus. Kunstnik on vahendaja kõrgemate reaalsuste ja tavamaailma vahel; tema teos on üks teispoosusesse. Järelikult on tõeline isiksus ka prohvet ja preester, st midagi jumalikku.

Kuidas suhtub kunstnik valgustajate intellekti? – See on tema arust kogum käibetõdesid, büroorliku rahulolu instrument, mis kõljab olmemailma konstrueerimiseks ja võibolla poliitiks, kuid millele jäävad kättesaamatuks inimeksistentsi ja maailma sügavamad saladused. Isiksuse "õised jõud" (geenius töötab öösiti!) aitavad tal purustada võltsi väikekodanlikku päeva-

maailma – seda kunstlikku ja võltsi elu, milles oleleb enamik inimesi.

Ka intellektuaali eesmärk on vaimsus, ainult et tema vaim on sekulaarne – see elab kultuuris. Siin avaldub valgustusliku arhetüübi mõju: intellektuaal on filosoof-valgustajalt üle võtnud, et tõde hallatakse intellekti abil. Tema tõde on teaduslik ja antireligioosne. Samuti ei ole ületamatut lõhet intellektuaali teadmise ja tavakodaniku või poliitiku eba-kompetentsuse vahel. Põhimõtteliselt on nad võimelised intellektuaali mõistma, geenius ei mõista enam kunagi. Aga siiski tegeleb ka intellektuaal eliitarse vaimse asjaga, mis ühe olulisema tunnusjoonena teda teistest inimtüüpidest eristab.

Nii näiteks kirjutab Hasso Krull: "Intellektuaali võib defineerida kui kedagi, kelle ülesandeks on vaimne otsing. *Vaimne* tähendab siin ennekõike seda, et ta ei ole seotud konkreetse rakendusliku eesmärgiga, mille saavutamine otsingu ära tarvitaks."¹ Teist romantilist stereotüüpi demonstreerib Krulli essee lõpp, kus ta tsiteerib Kafkat, kes soovib intellektuaalil "öösse süüvida": "Üks peab ärkvel olema, on öeldud. Üks peab olemas olema."² See tähendab muidugi, et inimesed on vaimse asja unarusse, st intellektuaalide ajada jätnud. Siit siis intellektuaalid kui heroilised *das rein Geistige* rüütliid.

20. sajandi intellektuaali mütoloogiline kujund ei teki lihtsalt valgustuse ja romantismi arhetüüpide liitmisel. Nagu öeldud, on filosoof-valgustaja ja geenius kulturooloogilised tüübid suures

1 H. Krull, Neli intellektuaali ja grunge. *Vikerkaar* 1995, nr 5–6, lk 92.

2 Samas, lk 95.

osas vastuolulised, sellepärast ei saa neid liita, vähemalt mitte loogilises mõttes. Kuna nad mõlemad on intellektuaali-kujundis esindatud, pole kultuuriliste moodustiste struktuur formaalse loogika abil kirjeldatav. Fenomenoloogilise kirjelduse puhul hakkab silma, et ühelt poolt on intellektuaal tänu oma intellektile ühiskonnale vajalik. Mõnikord on intellektuaalid koguni rahvuskangelase seisuses, veelgi enam, mõnikord kehastavad nad rahvust, ning enamasti on nad rahvuste loojad. Seega peaks nende positsioon ühes rahvusriigis olema enam kui auväärne. Samal ajal on intellektuaal isiksus, kes jääb alati mõistatuseks. Ühest küljest kõlbab ta rahva sõbraks ja nõuandjaks, teisest küljest on ta pööblile põhimõtteliselt kättesaamatu. Sama võib väita intellektuaalide otsinguobjekti kohta: see on masside jaoks kättesaamatult vaimne ja ühiskonna või rahvuse kui terviku eksisteerimise jaoks ülioluline. Ühekorruga elitaarne ja üldvajalik. Seepärast kehtivad intellektuaali ja rahva suhetes korruga kaks tendentsi: nõmeda pööbli mõistmatus ja väljateenitud ühiskondlik tunnustus ning avalik imetus. Intellektuaal tahab olla "kõrgemal" majandusest ja poliitikast, aga samal ajal rikas ja ühiskondlikult mõjukas. Ta põlastab masse, aga on ise meediafiguur.

Leonidas Donskis eristab oma artiklis intellektuaali lihtsalt loomingulisest töötajast ja akadeemilisest professionaalist. Ta väidab, et intellektuaal on alati oma sotsiaalse keskkonna ja kultuuri tõlgendaja ja kriitik.¹ Ta ei piirdu

oma professionaalse tegevusega või loominguga. Samal ajal ei kujuta ma hästi ette olukorda, kus intellektuaalil ei oleks professionaalset tegevusvaldkonda ning ta lihtsalt räägiks üldistest asjadest. Selleks peab olema vähemalt meediafiguur, aga ka see on professionaalne tegevus, lihtsalt teistsugune kui akadeemiline õpetlasetöö. Ma arvan, et "loominguline töötaja" ja "akadeemiline professionaal" on intellektuaali kui kultuurirolli erinevad sotsiaalsed žestid. Sama võib ütelda intelligendi ja intellektuaali eristuse kohta Donskisel ja ka universaalse ja spetsiifilise intellektuaali eristuse kohta Foucault'l. Need kujutavad endast žeste, mille abil ta kindlustab oma positsiooni ühiskonnas ja kujundab oma identiteedi. Mis on intellektuaaliks olemine eksistentsiaalses mõttes? – See on oma identiteedi konstrueerimine ja korraldamine teatud mütoloogilise kujundi abil. Identiteet on aga funktsionaalses mõttes üks vahenditest, mille abil inimene ennast sotsiaalsesse keskkonda sobitab. Osale inimestest sobib selleks intellektuaali mütoloogiline kujund.

Siinkohal oleks huvitav püstitada küsimus võimu ja intellektuaalide mütoloogilise diskursuse suhtes, nii nagu seda teeb Foucault; analüüsida tõe ja võimu seost intellektuaalide mütoloogia lausungites. Sellest seisukohast tundub kõige haavatavam intellektuaalide väide, et tegemist on sõltumatute ekspertidega. Donskis väidab: "Intellektuaalid ei osale otseselt võimufääris. Teisisõnu, nad on ühiskonna eliit segment, kellel puudub poliitiline või ma-

1 Vt L. Donskis, "Intellektuaalide lõpp?" *Vikerkaar* 1998, nr 7–8, lk 143.

janduslik võim."¹ Selles mõttes pidavat intellektuaalid meenutama keskaegseid kojanarre, kes, ise väljaspool sotsiaalset hierarhiat ja võimu, võisid kritiseerida selle maailma vägevaid. Aga õigus tähelepanule ja ärakuulamisele – see on juba võim. Kuningat ja tema ministreid ei saanud ju kritiseerida igaüks; pidi olema kojanarr, aga selleks oli vaja kuidagi saada, ja selleks, et kojanarriks saada, pidi kellelegi midagi lubama jne. Kaasaegsest maailmast teame, et kogu meedia võim põhineb asjaolul, et seal räägitut on väga raske ära kuulmata jätta. Seda kuuleb isegi siis, kui ei taha kuulata.

Samuti võib kritiseerida intellektuaalide pretensiooni eksklusiivsusele, teatud süsteemivälisusele, mis peab tagama nende lausungite tõe. Prantsuse poliitiline filosoof Cornelius Castoriadis: "(...) intellektuaali amet ja kriitika on kaasatud süsteemi palju tihedamalt kui vanasti (...) Marginaalsusest saab midagi taganõutut ja olulist; lammutamine on huvitav, see täiendab süsteemi harmooniat."² Teiste sõnadega: teatavad süsteemid võivad ise hoolitseda (loe: tellida ja kinni maksta) selle eest, et süsteem sisaldaks kontrollitud piirides antisüsteemi, mis teeb süsteemi suurema kaose suhtes immuunseks. Nii näiteks võib nõukogudeaegse Eesti kirjanike liidu kohta küsida, kas see oli leidlik vastupanuliikumise vorm või torm veeklaasis, mida jälgisid kiivalt ühiskondliku järelevalve spetsialistid. Sama küsimuse võib esitada lääne ühiskonnateadlastele. Kui me peame intel-

lektuaalide marginaalsust tormiks veeklaasis, siis laskub intellektuaalide ülevale kutsumusele sotsiaalse tellimuse vari ning hajub nende poolt deklareeritud neutraalse vaateleja positsioon.

Kõige raskem on märkamata jätta seda, et suurem osa intellektuaalidest on tegelikult loomingulise nomenklatuuri esindajad – inimesed, kes kasutavad intellektuaali mütoloogilist kujundit ideoloogilise relvana oma tegevuse riiklikuks või sponsoreeritud rahastamiseks. Need on institutsionaliseerunud intellektuaalid. Kuna intellektuaalid midagi materiaalselt või laiatarbekaubana müüdavat ei tooda, siis sõltub nende proosaline eksistents sellest, kuivõrd ühiskondlikult legitiimne on intellektuaali mütoloogiline kujund; teiste sõnadega: kui palju on sellesse ideoloogiasse uskujaid. Sellepärast tegelevadki intellektuaalid oma mütoloogilise kujundiga rohkem kui teised. Loomulikult ei ole loominguline nomenklatuur opositsioonis poliitilise või majandusliku võimuga. Institutsioonid, kes intellektuaale nende loomingulise professionaalsuse eest üleval peavad, on juba vastavalt definitsioonile ise poliitilise ja majandusliku võimu keskused, muidu ei saaks nad intellektuaale ja nende perekondi üleval pidada. Muidugi võib ja peab üks institutsioon teise suhtes opositsioonis olema, aga see opositsioon on võimalik ainult kui ühe ja teise majandusliku ja poliitilise võimu vastandus. Võimule ei saa vaimuga vastu astuda; mitte sellepärast, et vaim ei oleks võimust üle, vaid sellepärast, et

1 L. D o n s k i s, Intellektuaalide lõpp? *Vikerkaar* 1998, nr 7–8, lk 144.

2 C. C a s t o r i a d i s, Tuleviku maailm. *Vikerkaar* 1998, nr 6, lk 78–79.

neil ei kohtumiseks ühist "tasapinda". Igal juhul on institutsionaliseerunud intellektuaalidel võimatu end võimule kui niisugusele vastandada. Seda asjaolu ei saa intellektuaalide mütoloogilises diskursuses jätkuvalt eitada.

Kas intellektuaalid kui sotsiaalne roll ja nende privileegid on määratud kadumisele? Ei tea. On muidugi paratamatu, et ükski kultuuriroll ei ole igavene. Ühiskond teiseneb pidevalt, ideaalses plaanis tähendab see, et vanade mütoloogiate dekonstrueerimise arvel konstrueeritakse uusi ning vanad kaotavad oma kehtivuse. Kuid ma arvan, et niikaua kuni me elame rahvusriigis ja kuni püsib seniidis kultuuri idee, pole intellektuaalidel midagi karta. Vaatamata valgustuse idee hääbumisele.

Rahvusriigis kindlustab loomingulise nomenklatuuri poliitilise legitiimsuse juba rahvusriigi idee ise. Samamoodi on kultuuriga; niikaua kuni kultuur on midagi tähtsat ning intellektuaalid seisavad kultuurile lähemal kui teised ja on "kultuuri tegemise" eest vastutavad, ei muutu nende staatuses oluliselt midagi. Küll aga tuleb intellektuaalidel oma mütoloogilist kujundit kohendada. Lihtsalt isiksuseks olemine ei tekita enam nii palju imetluslaineid kui varem ja ühiskonna intellektuaalne ekspertiis võimukandjaid sisuliselt ei huvita. Teoretiseerimine intellektuaalide sotsiaalse staatuse üle näitab, et mingid ümberkorraldused intellektuaalide mütoloogilises kujundis juba toimuvad.

MÄRT KIVINE

UMBERTO ECO HÄSTITEHTUD KIRJANDUS

Umberto Eco on mees nagu orkester: teeb teadust, on aktuaalne, kirjutab romaane, mõtleb ja ütleb ja seda kogu aeg. Ning enamasti ikka väga hästi, vaimukalt. Lisaks "Roosi nimele" on ta kirjutanud veel kaks mahukat romaani "Foucault' pendel" ning "Eilse päeva saar". Esimest on kõigil eestlastel võimalik lugeda, sellest on ka palju juttu olnud. Teisi eesti keeles veel pole ning räägitudki on neist vähem.

Eco kolme romaani võib lugeda kui eri kirjutamis- või kirjandusstrateegiate tooteid. Teoreetikud on öelnud, et "Roosi nimi" on strukturalistlik romaan, "Pendel" poststrukturalistlik ning "Eilse päeva saar" järelikult retseptiooniteoreetiliselt loetav ehk lugejakeskne romaan. Mõistagi on selline lähenemine toores ja naiivne, aga teisalt tunnistab tõika, et Eco romaanid on teoreetiliselt väga tänuväärne uuri-

mismaterjal.

Võib küllalt puhta südametunnistusega öelda, et need romaanid on ka populaarromaanid ehk teisisõnu soapkad. Esimene on Läänes küllaltki levinud keskaegse dekkari ehk *whodunit*'i esindaja, teine on spiooniromaan ning lisaks sellele n-ö *new age* (ehk tavamõistust laiendada ihkajatele justkui rusikas kolmandasse silma) ning kolmas seiklusromaan.

Populaarromaaniks tüübitamise kasuks kõneleb just see hõlpsus, millega nad ennast teooriale kätte annavad. N-ö väärtkirjandus, või mida on harjutud selleks pidama, omandab oma väärtuse seetõttu, et ta uuenduslikuna rikub nii eelnevat traditsiooni kui ka teooriaid, mida kirjandusele rakendatakse. Sopakaid aga on mõnus analüüsida: seal on selged ja lihtsad aktandidtüübid, seal on enamasti selge jutustajapositsioon, jutustus ise on hästi äratuntav, jutustamistehnilisi nõkse ning erisugust transtekstuaalsust on vähevõitu.

Siiski on Eco romaanides midagi, mis ei luba neid puhtalt populaarromaanideks pidada. Näiliste stampide varjus lõhub Eco neidsamu stampe ja teeb seda just stambi ehk traditsiooni või toodanguharu kõige ootamatumates külgedes. Ta kasutab stampe nendest võõritamiseks ning teisest küljest selleks, et romaanid vastaksid lugeja retseptsiio-niharjumusele, oleksid head ja mõnused lugeda.

Kõik kolm romaani on tegelikult kirjanduslikud detektsiooniprotsessid, s.o kasutavad üht kindlat populaarromaaninõksu, sest igaühes neist on jutustuse kulgemine ühtlasi millegi teada saamine. Selles mõttes on tegemist ka klassi-

kalise narratiivivormiga, kus jutustus algab mingi konflikti või tasakaalutuse tekkimisest ning lõpeb konflikti lahene-misega ehk tasakaalu taastumisega. Eco romaanid tõesti lõpevadki ega jäta otsi lahti: "Roosi nimi" lõpeb teadagi kuidas, "Pendlis" on lõpp tulemas kohe pärast jutustuse lõppu või õigemini lõpeb koos jutustajaga nii kaudes kui otseses mõttes, ning kuigi "Eilse päeva saar" päädis pisut komplitseeritumalt – teadmatusega Roberto saatusest, lõpeb ta siiski jutustusena konkreetse kronotüübis ning jättes maha teksti, mida jutustaja meile jutustab. Igatahes asi ei katke, äärmisel juhul on eos võimalus sama tegelase uue jutustuse sündimiseks kunagi ja kusagil, kuid mitte meile ja mitte selles jutustuses.

Kuigi Eco romaanid on näiliselt traditsioonilise jutustamistehnikaga teosed, pole nad ometi mingil juhul vanamoodsad romaanid. Vastupidi, nad on kõik väga *kirjutatavad* romaanid selle mõiste barthes'likus tähenduses – nii nagu ka Mati Undi romaanid on kirjutatavad ning Jaan Krossi omad *loetavad*.

Teine mõiste, mida neile võiks rakendada, on Eco enda poolt kasutatud *avatud teose* mõiste.

Kunstiteos on valmis ja lõplik oma unikaalses orgaaniliselt tasakaalustatud terviklikkuses, kuid samal ajal on see avatud lugematutele erinevatele interpretatsioonidele, mis ei vastandu teose muutmatule eripärale, defineerib Eco ise oma raamatus "Role of the Reader" (lk 49).

Just sellised on Eco romaanidki, avatud hulgatele interpretatsioonidele või täpsemalt öeldes: lugemisviisidele.

Ning säärase mitmekihilise teksti tootmine on ilmselt autori teadlik strateegia, sest nagu ta ise on mitmes kontekstis tunnistanud, oli tema eesmärk teha keskaegset kirjandust, mitte kirjandust keskajast. Ja keskaegset kirjandust on tänapäeval mõtet teha siis, kui seda saab lugeda ka tänapäeval. Ta ütleb ka, et näiteks keskajal oli tekstide lugemiseks kolm võimalust: moraalne, allegooriline ja anagoogiline lugemine (RoR, lk 51). Täna võime vabalt nentida, et Eco romaanide lugemiseks on lisaks mainitud kolmele veel hulk võimalusi: poliitiline, historistlik jne. Eco tekstid pakuvad midagi igauhele.

Kõigil avatud teostel on mingi latentne iseloom, mis tagab, et neid vaadeldakse alati teostena ja mitte juhuslike komponentide kogumina, ütleb kirjastaja (RoR, lk 62). Ka Eco romaanidel on see kirjanduslik iseloom, mis eristab neid nii pelgast ajaloolisest ja vaimuloolisest kui kõigest muust entsüklopeedilisest materjalist, millest nad suures osas koosnevad.

Lihtsustatult võiks öelda, et see erisus tekib tänu kirjandusliku konventsiooni rakendamisele nendele materjalidele.

Kuna igauks, kes on elu jooksul läbi lugenud mõnikümmend romaani, on omandanud mingi lugemiskompetentsi ehk ettekujutuse kirjanduse konventsioonidest, siis ta teab, mis teeb kirjandusest kirjanduse, kuidas tekst peab jooksma. Seega on tal võimalus rakendada seda teadmist tekstile ning juhul, kui see tal korda läheb, ta väärtustab teksti.

Sõltub juba tekstist, kas tekst kutsub ennast kaasa kirjutama või jorutab liht-

salt oma lugu ükskõik millistest isagooriotidest, kuhu lugeja ligi ei pääse.

Eco ütleb seda täpsemalt:

1. Avatud teosed on kutse luua teost koos autoriga.

2. Kuigi ka avatud teosed on orgaaniliselt valmis, seisneb nende avatus pidevas sisemiste suhete genereerimises, mida adressaat peab avastama ning millest valima selle kogumi, mida ta vastu võtab.

3. Iga kunstiteos, olgu selle tegemisel siis implitsiitselt või eksplitsiitselt järgitud mingit poeetikat, on avatud samahästi kui piiramatu hulgale lugejatele, millest igauks annab teosele uue elu vastavalt igauhe maitsele, perspektiivile või isiklikule lugemisaktile (RoR, lk 63).

Kas avatud teos sünnib aga lihtsalt ajavaimust või tuleb seda teha, kõlab järgmine küsimus. Kirjutamine tähendab oma mudellugeja konstrueerimist, tunnistab Eco ausalt ("Reflections on Name of The Rose", lk 48). See tähendab, et mees teab, mida mees teeb, kui ta kirjutab. Samas väidab Eco, et sotsiaalsesse kirjutajaid ei ole olemas, igal autoril on silme ees ükskõik kui kitsas või lai publik, kellele ta kirjutab.

Kui lugejate konstrueerimises ongi mingeid erinevusi, siis seisnevad need selles, kas tekst tahab luua uut lugejat või täita nende lugejate soovid, kes on juba olemas.

Teisel juhul sünnib teos, mis on kirjutatud ja konstrueeritud tõhusa ja massiproduktioonis läbiproovitud formuleeri järgi. Esimesel juhul ei soovi autor olla mitte turuanalüütik, vaid ajavaimu tabaja, mõistja, millist teost lugeja peaks tahtma (RNR, lk 49).

"Millist mina siis tahan? Kui aus olla, siis sellist, kes mängib minu mängu. Ja minu mäng on keskaeg, keskaegsus," tunnistab Eco samas.

Kogu selle segasevõitu arutelu järel võiks väita, et Umberto Eco romaanid on lugejat vestlusse kutsuvad avatud teosed, mis on konstrueeritud publikut silmas pidades, kuid ei ole sopakad oma sisu ehk lugemisviiside ja -võimaluste poolest. Samas võiksin ma ka ilma iga-suguse aruteluta külmalt väita, et need on head romaanid, kuna nad mulle meeldivad. Igal juhul on Eco romaanid hästi tehtud romaanid.

Pendeldav püsivus

"Foucault' pendel" on kolmest romaanist kõige mahukam ning ka kõige enam vastakaid arvamusi tekitanud. ("Roosi nimi" seevastu on võitnud üsnagi üldise heakskiidu, "Eilse päeva saar" on samuti saanud positiivse reaktsiooni, kuigi see põhineb vist pigem aimusel, et Eco on väga hästi kirjutanud halvasti loetava teose.)

"Pendel" on mahukas, mitmekihiline ning lugejat osalema ning kirjutama kutsuv romaan. Kindlasti nõuab see lugejalt palju rohkem kui "Roosi nimi", mis on pindmiselt ühtlasem ning oma lineaarse ja antiiteratiivse ehitusega palju "kergem", kuid eks see kerguski ole petlik ohtra transtekstuaalse kihistuse tõttu.

Oma konstruktsioonilt on "Pendel", nagu algul mainitud, spioonilugu, salaplaani avastamise lugu. Jälitav-tabatav pole aga ei valitsus või valitsuse kukutajad, jälitatavaks on kogu kultuur

ja ajalugu ise, mida arvatakse varjuvat hoopis mingis muus vormis kui tema maine kehastus.

"Pendel" on kogu Euroopa kultuuri kaleidoskoop: iga keeruga pööratakse ette mõni nauditav pilt või nähtus ajaloost või arhitektuurist jne ning sellest saab kõiki kilde koondav tervikpilt, millel tegelikkusega on küllalt vähe pistmist. Või kes seda tegelikult teab, nagu tegelased teose dramaatilises lõppstsenis on sunnitud tõdema.

Kui öelda, et "Pendel" on dekonstruktsiooni-romaan, siis vastandina "Roosi nimele" on ta seda tõesti. Viimases kulgeb jutustus ehk detektsiooni-protsess klassikalisi radu pidi, ja klassikaline detektiiv on ju sisuliselt seesama mis strukturalistlik uurija. Kõrvutamise ja vastandamise kaudu sünnib teadmine asjade olemusest.

Dekonstruktsiooni meetodiks, kui sellist üldse olla saab, on kehtivate binaarsete opositsioonide teistpidistamine ning, nagu sellest veel vähe oleks, uue tekkinud hierarhia lõhkumine. Eco dekonstrueerib "Pendlis" kogu läänemaise kultuuri, annab ajaloole hoopis harjumatu seletusfunktsiooni, kus üksikuhtumid ei moodusta ajalugu, vaid on sihipärase ja valmis kujul olemasoleva ajaloo väljendajad, n-ö tunnismärgid, ning lõhub ise seda tekkinud funktsiooni kogu aeg ja pidevalt.

"Pendli" peamine motiiv, millest kõik alguse saab, on "X-failidest" tuttav ja ähvardav tõdemus: *The truth is out there* (Tõde on olemas). Ja seda tõde hakkab otsima kolmik: Casaubon (jutustaja), Jacopo Belbo (teine jutustaja), Diotallevi. Ning kuna tõde on alati varjatud ja varjatav, tuleb ta üles leida või

vähemalt välja mõelda.

Kogu teos ongi hiilgava seostamis- ja konstruksioonitöö kirjeldus, kus eesmärgiks on leida mingi suurem jõud, mis juhib maailma asju, ning kuna tegemist on intelligentsete inimestega, siis leida ka selle jõu väljendusvorme ja ilmnemist.

Nii seabki see hiilgav kolmik kogu läänemaise ajaloo alates keskajast ühe suure protsessi väljendajaks, hoogsalt ratsutatakse koos templirüütlitega läbi reformatsiooni ja Praha juudi getode ja läbi maailmasõdade ja *holocaust*'i tänapäevani välja, otsides Suurt Plaani, Telleurset Jõudu, Universumi pidepunkti.

Aga eks Eco teeb mind-lugejat sellega lolliks, sest nagu jutustus meile näitab, pole see ju tegelikult nõnda. Nagu Casaubon tõdeb: kui kaks asja on teineteisega konfliktis ja sina usud mõlemasse, arvates, et kuskil on mingi kolmas, mis need kokku viib, siis oled sa naiivne. See lause ongi tegelikult teose tegelik moto, peidetud soomekeelses variandis 58. lehekülje esimese lõigu viimaseks lauseks.

Tegelaste tegevus on teadlik mäng, mis muutub jutustuse käigus mittemänguks ning väljub nende kontrolli alt ühes saatuslike tagajärgedega, kus nende poolt valla päästetud või, õigem oleks öelda, välja mõeldud jõud materialiseeruvad. Väljamõeldis õgib lõpuks oma lapsed. "Pendli" moraal on kriitilise mõistuse moraal.

Hübris on klassikaline aristoteleslik mõistuse ülbus, ülbus maailma ja jumalate suhtes. Ning nemesise tööriist on inimene, kes on samuti oma hübrise küüsis, kuid see hübris on sekulaarses ja fragmentaarses maailmas ÜHT ja

OMA jumalat, üht ja kõike katvat selektust otsiva inimese hübris.

Igal juhul on "Foucault' pendel" just selline romaan, mida ise tahaks kirjutada. See on särav ja intellektuaalsusele ja tarkusele pretendeeriv teos, mis kütkestab eriti sellist poolintelligenti nagu mina. Muidugi on see mõttetu mõte, kirjutada romaan, mis on juba olemas, aga eks seegi näitab ühelt poolt seda, et "Pendel" on n-ö avatud teos, ning teiselt poolt võib siinkohal tsiteerida jutustaja Casauboni iseloomustust tegelase Jacopo Belbo kohta: ... kui mõttetu on kirjutada, kui kirjutamiseks pole tugevat motivatsiooni, parem on kirjutada uuesti teiste raamatuid...

Eco on ka võrratu satiirik, kelle peamiseks töövahendiks on keel ja selle segamine. Ma kujutan ette, et need ükskõik mille tõsiusklikud, kes seda loevad, peavad teda küll vihkama, sest selline naljatlev toon pühadest asjadest rääkimisel on kindlasti haavav.

Kui lugeda "Pendlit" allegoorilisena, on selle petlikult kergesti taibatavaks võtmeks kohe teose alguses esinev pendli-kujund. Igavesti liikuv objekt on selles maailmas ainus kindel asi ühel ajahetkel, kui ta asub oma nullpunktis ning on lõpetamas üht vibutust ja alustamas järgmist. Järeldus: kui see on kindel ja püsiv, kui ebakindel võib siis olla veel kõik ülejäänud.

"Pendel" on dekonstruktsioonilisest sisust ja lugeja hullutamisest hoolimata *well-made story*, kus jutustaja ei suuda hoiduda kiusatusest teose struktuuriliselt korrektset ülesehitust ise näidata, kuid annab samas ka lugejale võimaluse tark olla ja seda tähele panna. Mis pole küll raske, kuid on seda kenam lugeja

suhtes, kes seeläbi saab tunde, et ka tema taipab üht-teist kogu sest värgist. Lapski saab aru, et tegemist on mitme tuntud jutuga nii graali otsimisest kui muudest, ja kui jutustajal tekib kahtlus, et ei saada aru, siis ütleb ta ka otse välja. Ja petab meid jälle, sest tegelikult see ju nii pole.

Näiteks arvumängud, alates jumala nimede otsimisest ning lõpetades peatükkide arvuga, mida mõlemaid on sada kaksikümmend. Arvud on lihtsameelsele alati hirmus kütkestavad, sest nende näilises kiretuses ja paindumatuses peitub eeldus, et nende kooskõla varjab mingit suuremat tarkust ja tõde. Mihkel Muti taibukat tõdemust parafraseerides: arvud tekitavad arvuhullust.

Erinevalt "Roosi nimest" on "Pendlis" koos justkui mitu jutustust, mida hoiab koos jutustaja. Sisuohttrad ning nauditavad jutupid järgnevad üksteisele, erinevad jutustused seotakse teineteisega ohtrate iteratiivide ning jutustajapoolse sekku-mise abil. "Pendel" on kindlasti moodne romaan, mille moodsus ei peitu niivõrd teksti tootmise mehhanismis kui võrd jutustaja suveräänsuses kogu jutustuse esitamisel. ("Eilse päeva saar" on selles suunas veelgi samm edasi: jutustaja on juba nii suveräänne ja mänguline, et tema olemasolu on fundamentaalne ja ta on sisuliselt sama mis autor. See tähendab: kui võtta aluseks moodne lähenemine, et autorit biograafilise isikuna pole mõtet teksti analüüsimisel kasutada, et autor on surnud ja siirdunud üheks tekstuaalseks funktsiooniks, mis asetseb jutustajast ja teose sisejutustajast veel kaugemal, siis on autorit kui tekstisest funktsiooni võimalik laiemalt kasutada näiteks intertekstuaalsel uuri-

misel, sest see annab võimaluse kasutada ühe teksti tõlgendamisel ka teisi tekste.)

Üks oluline tekstisegment on Belbo jutustatav arvutitekst, mis kannab jutustuse edenemiseks vajalikku infot. Belbo ja arvuti suhtest sündiv tekst on postindustriaalse infomaailma teadvuse vool, millel on alati varuks kustutamismükk ning taastamiskäsklus *Ctrl-z*.

Kui Joyce'i "Ulysses" on teadvuse katkendlik vool, siis Belbo lood on teadlikkuse katkendlikkuse vool, ehk teisisõnu: Belbo on kirjanduslik aktant, kes on kaotanud usu puhta teadvuse representatsiooni ning esindab ebapuhast ehk kultuurilise teadvuse representatsiooni.

Jutustaja valik ning sellega mängimine on autorile hädavajalik kirjutamistehteline aspekt, nagu Eco ise on tunnistanud. Näiteks "Roosi nime" puhul selgitab ta, kuidas valis jutustajaks vana mehe, kelle jutustus on retrospektiiv. Suutnud luua Adsoni, jutustaja, kes räägib distantsilt, tundis ta ennast kaitsult nagu lapsena teki all (RNR, lk 32). Õige valik annab vabaduse.

Ka "Pendlis" jutustaja tegelikult kiusab meid, sest näiteks paganlikke riitusi kirjeldavad stseenid me saame ju aru: Casauboni peas tekkiv segadus on jutustaja kius, et meile mitte teada anda, milliseid pikantseid sündmusi seal platsil veel aset leiab. Aga nagu lõpuks selgub, on sellelgi oma põhjus: tegelikult ei juhtu midagi huvitavat, kõige huvitavam ongi kõik see, mida meie lugejana teada saame, näiliselt selle taga varjus peituv veelgi huvitavam aga pole muud kui varjuv tühjus.

Muu hulgas on "Pendel", nagu maini-

tud, *new age*'i romaan. Kaheksaküm-
nendate teisel poolel ning sellel küm-
nendil eriti Ameerikas levinud, kuid ka
Euroopas küllalt tugev ning Eestis seni
esinev (nii libaorientalistid kui kolman-
da silma mehed) *new age* tähendas liht-
salt öeldes kolmanda võimaluse
otsimist, mille väga tõhusaks ning kõi-
kehõlmavaks meetodiks oli ühepajatoi-
du-mudel. Kõik põnev visatakse ühte
patta ning sealt süüakse siis seda, mis
maitseb. *New age*'i jäänused on ka need
väiksed sektid üle kogu maailma, mis
aeg-ajalt ikka veel uudiskünnise ületa-
vad, peamiselt kollektiivsete enesetap-
pudega. Igasugu ufo- ja muu lunastuse
ootajaid on kõikjal, kuid sellest on Eco
ka ise kirjutanud ning palju huvitava-
malt, kui mina seda oskan, ning neid
tema artikleid leidub ka eestikeelses
"Reisis hüperreaalsusse".

Poliitilises mõttes võib "Pendlit" tõl-
gendada ka kui 68. aasta põlvkonna
ehk n-ö arhetüüpse pettumuse põlv-
konna teost. Kuid selle sõnum on pigem
vastupidine pettunud marksistide
omale. Kõige paremini iseloomustab
seda intellektuaalse tegevuse vastan-
dust traditsioonilisele maailmaparan-
daja maailmavaluideooloogiale ka klas-
sivõitluse teravas situatsioonis löik, kus
jutustaja tunnistab, et peab lugu Mar-
xist, kuna tema tekstidest õhkub rõõ-
mu ja kergust, millele korrespondeerib
ilmselt mõtleja ja tema naise voodielu.
Kes aga kepib Krupskajat, eks see kir-
jutabki sääraseid tekste, nagu kirjutab.
Säärase teotava avalduse eest saab Ca-
saubon tatarlasevuntsidega mehelt
peaaegu pasunasse. Hiljem liitus see
mees mingi korvipunujate kommuuni-
ga, järgneb tekstis purustav lause.

"Kui inimene lööb lauale templirüüt-
lid, on ta pea alati hull," ütleb Jacopo
Belbo Casaubonile. Ning templirüütli-
d ongi see jõud, mis käivitab kogu jutus-
tuse ja põhjustab konflikti, mida lahenda-
dama asutakse.

Samas järgneb ka Belbo särav takso-
noomia tobu, idioodi, lollu ja hullu tüü-
bist, mis annab tähenduse kogu teose
edasisele analüüsile. Toon selle siin lü-
hendatult ära.

Tobu pole huvitav, sest tobu on tobu
ja kirjastusse ei tule, algab see takso-
noomia (Belbo on kirjastustöötaja, toi-
metaja). Idioodid on keerukamad, sest
tegemist on sotsiaalse käitumisega.
Idioot räägib alati aiaaugust, kuigi ta
hab rääkida aiast.

Kuid ta on sotsiaalselt väga nõutud
isik. Ta hämmastab kõiki, kuid annab
kõneainet. Parimal juhul on ta diplo-
maat. Idioot ei ole loov inimene, ta
räägib, aga ei tee. Idioot ei ütle, et kass
haugub, kuid kui teised räägivad kass-
sist, räägib tema koerast. Ta rikub kõiki
vestlusreegleid ning võib teha seda hiil-
gavalt. Idioot on kaduv nähtus, sest ta
on kõigi kodanlike hüvede kehastus.

Idioot on Joachim Murat, kes oma
ohvitseride seas märkab üht martini-
quelast ning küsib: "Vous êtes nègre?"
– "Oui, mon général," vastab see.
"Bravó, bravó, continuez!" ütleb Mu-
rat.

Loll on see, kes käitumisreeglites iial
ei eksi. Tema eksi argumentidega. Ta
on see, kes ütleb, et kui koerad on
koduloomad ja koerad hauguvad ning
kassid on ka koduloomad, siis kassid ka
hauguvad. Loll võib mõnikord märki
tabada, kuid tema argumendid on alati
valed. Kui hullust saab kohe aru, siis

loll on raske tabada. Ta on eriti osav targutaja, kelle loogika kulgeb üsna samu radu nagu meie oma, kuid väikse otsustava nihkega. Mõni loll saab ikka aeg-ajalt Nobeli preemia.

Hull on selline loll, kes ei tunne reegleid. Loll üritab oma väiteid põhjendada, tema loogika võib olla kõlbmatu, aga see on olemas. Hull loogikast ei hooli, tal on oma otseteed. Kõik kõlbab põhjenduseks kõigele. Kõik kinnitab hullu üht kinnisideed. Varem või hiljem jõuab iga hull templirüütleni.

Oma saar

Eco kolmas romaan "Eilse päeva saar" on nuripidine seiklusromaan ja "Kolme musketäri" pöördpilt. Seiklusromaanile omaselt nagu seigeldakse, aga seiklused pole dünaamilised, sest iga juhtumus sumbub mittejuhtumisse või jutustaja või Roberto küündimatusesse juhtunut mõista või õigemini isegi esitada.

"Eilse päeva saar" on ka *Bildungs*- ehk arenguromaan, kus tavalise arenguroomaani ehk küpsemise ja tarkuse ning minapildi realiseerumise asemel areneb tegelane Roberto de la Grive jutustuse kronotoobis ainsas võimalikus suunas: üks ebausk asendub teisega, kujunev minapilt on tänapäevasele lugejale naeruväärne.

Kindlasti oli Ecol ka selle romaani tegemiseks oma põhjus, ning võib oletada, et see oli seesama kadunud aja esitamise vajadus, mis teda ikka midagi tegema sunnib. Antud romaani puhul pole tegemist midugi keskaegsusega, vaid musketäride-aegse Euroopaga. Igal juhul on "Saar" ka jutustamistehni-

liselt kõige omaaegsem Eco romaani-dest, sest tekst kubiseb kirjeldustest, loeteludest, sündmusi katkestavad moraalised ja hingelised arutelud, mida esitavad nii tegelane-jutustaja Roberto de la Grive kui tema jutustust lugev ning meie edasi jutustav sisejutustaja.

Teisi Eco romaane on kerge ja hea lugeda. "Eilse päeva saart" on raske, aga õpetlik lugeda. Selle lugemise käigus saad aru, kuidas see lugemise masin, mis sinus kirjanduskogemuse kaudu on kujunenud, ei talu niisugust jama nagu see tekst. Kõigest teoreetilisest tarkusest hoolimata, olgu seda nii vähe või palju kui tahes, tahan ma lugeda teksti, mis jookseb ilusti nagu "Roosi nimi", ja lähen närvi, kui tekst katkestab ennast ning põikab narratiivi põhilõimest pidevalt kõrvale nii kiusu pärast, nagu "Eilse päeva saar" seda teeb.

"Eilse päeva saar" on tõeliselt Eco oma saar, kus ta teeb, mida tahab. Enam ei maksa ta lõivu sellele, et tekst juhiks lugejat sinna, kuhu ta lugeja tahab viia, vaid võtab lugeja ja eksitab teda mööda kohutavaid katakombe, kust on raske välja pääseda. See on justkui katse teada saada, kui palju lugeja välja kannatab.

Oluline vahe "Pendliga" on selles, et "Saare" jutustaja Roberto ei valitse oma ajastu ning nähtuste vaimu, nii nagu Belbo-Casaubon-Diotalleivi suverään-selt valitsesid "Pendlis". Roberto on oma aja sees ühes kõigi nende anatoomiliste ja füüsikaliste teadmistega, mida sellel ajal pakkuda on. Ning sisejutustaja isegi pahandab aeg-ajalt Robertoga tema küündimatuse pärast, olles samas ka tõlk meie kui tänapäevase lugeja ning Roberto vahel.

Roberto lugu on äpardunud d'Artag-

nani lugu. Maa-aadlik satub jälle suure linna, kuid võrreldes naiste juures ja võimuvõitluses eduka gaskoonlasega ei suuda Roberto olla kuigi läbilöögivõimeline kummalgi alal ning satub armetult kardinal Richelieu püünistesse. Tegusa ja tõhusa d'Artagnani asemel on tegelane, kes upub hoopis salongi-vestluste rägastikku, kus väikse isemõtteleja pea suuremate isemõttelejate poolt päris segi aetakse.

Koos kaardiväelase Biscarat'ga, kellele d'Artagnan mäletatavasti uut ja vana tegi, asub ta pikale merereisile, mis lõpeb samuti armetus lõppjaamas nagu kõik Roberto ettevõtmised: hüljatud laeval troopilise saare kaldavetes.

Ning taas mängib Eco meile ninanipisu: selle asemel et Robinson Crusoe moodi tarmukas olla ning hakata saarel tsivilisatsiooni ehitama, kukub Roberto hoopis viina jooma ning ei jõuagi kogu jutustuse vältel saarele, sest ka kainenenu ei oska ta lihtsalt ujuda!

Ning halb seltskond ei piirdu ainult maismaaga, ka laeval ootab teda hukatuslik kaaslane isa Caspar Wanderdrossel, kes on oma aja Jaan Tatikas. Noor ja vastuvõtlik meel, nagu Robertot meile pidevalt iseloomustatakse, satub isa Caspari pööraste ideede meelevalda, ning kui isa Caspar tuukrikellas vee all maa poole kõmpides jäädavalt Roberto silmist ja meie jutustusest kaob, langeb Roberto masendunud tegevusetusse.

Huvitav on see, et sama hälbimise, teo- ja otsustusvõimetuse õhkkond, mis valdab Robertot, õhkub läbi ka kogu jutustuse poeetikast. Jutustus takerdub, pidurdub, seletab ja hälbib pidevalt. Teose sisejutustaja korrutab meile aina, et see on Roberto jutustus, tema üles-

tähendused, ja seetõttu edenebki asi sääraselt, nagu edeneb, aga kuulge, keda ta petab, me ju teame, et tegelikult jutustab lugu tema ja mitte Roberto.

"Eilse päeva saare" kohta kehtib sama tõdemus, mida Eco on tunnistanud "Roosi nime" puhul: jutustaja on valitud nii, et autor ennast jutustades muugavalt ja turvaliselt tunneks. "Roosi nime seletustes" on Eco öelnud, et kui lugeja tahab seksi ja vägivalda, siis tema annab neile keskaegset skolastikat ja munki ning hoiatab pidevalt, et ta seda teeb. "Leping saatanaga on selles mõttes hea, et sa tead, kuhu see välja viib," ütleb Eco.

"Eilse päeva saar" viib välja just sinna, kuhu lubab, ehk sisuliselt eikuhugi, sündmuste ja paikade servale ja lähedusse, aga mitte kaugemale. "Saar" on murdeajastu inimese jutustus, kus jumal on hakanud juba vaikselt hingeheitma ning inimene kerkimas tema asemele. Et aga asi pole veel päris küps ning on natuke hirmutav ka, mõtleb Roberto välja iseenda kurja teisiku, kelle kaela veeretada vastutus, mida ise ei jaksa päriselt kanda.

Roberto silme ees terendav saar sisaldab implitsiitselt kõiki neid realiseerumata faabulaid, mis selles jutustuses puuduma jäävad. Ning ka jutustaja ise triivib teose lõpus lihtsalt oma jutustuse juurest minema.

Õgard ja plagiaator

Seda artiklit kirjutades ning Eco romaane uuesti üle lugedes leidsin ma "Foucault' pendli" vahelt kaks ajaleheväljalõiget, mis olid seal teab mis ajast. Mulle hakkas tunduma, et mingil moel on need muutunud osaks sellest romaanist, kuid kuna kõikides teose ülejäänud eksemplarides need peatükid puuduvad, pean ma oma kohuseks need siin ümber kirjutada.

"Küprose kohus otsustas: Eco Roosi Nimi ei ole plagiaat"

Nikosia kohus lükkas esmaspäeval tagasi plagieerimissüüdistuse itaalia kirjaniku Umberto Eco ja tema kirjastaja vastu. Küprose kirjanik Costas Socratus nõudis kakskümmend viis miljonit krooni kahjutasu, väites, et Eco on kopeerinud oma "Roosi nime" tema varem ilmunud romaanist "O Aforismenos" (Keelatud).

Kohtu sõnul on kahe romaani kokkusaatumused väikesed ning juhuslikud ja juhtum ei anna põhjust edasiseks käsitlemiseks. Socratousi meelest on Eco varastanud temalt "Roosi nime" idee,

faabula ja tsitaate. Socratous kavatses edasi kaevata. "Mulle on see võitlus surmani," ütles Socratous esmaspäeval.

Plagieerimissüüdistuse käsitlemist Küprosel on olnud nauditav jälgida. Romaanidest on käinud tunnistusi andmas tunnistajad, kes ilmselt pole isegi raamatuid lugenud. Eco ei oska kreeka keelt ja Socratousi romaan on aastal 1964 ilmunud vaid kreeka keeles. Seda on müüdnud 800 eksemplari.

"Umberto Eco haiglasse pärast pidusööki"

Uue aasta alguses Riccione haiglasse viidud Umberto Eco on toibumas. Eco sai äkilise ataki, mida peeti alguses infarktiks, kuid patsienti ravinud arstide sõnul on ta süda terve. Sümptomid olid tingitud sedehyäiretest. Need põhjustas arstide arvates liiga ohter söömine väikeses trattorias Monte Cerignones, kus on kirjaniku puhkekodu.

Umberto Eco bibliograafiat ja muud huvitavat leidub ka aadressidel:
<http://rpg.net/quail/libyrinth/eco/>
<http://www4.ncsu.edu/eos/users/m/mcmesser/www/eco.html/>

VAATENURK

PEETER TOROP

Umberto Eco reaalsusest Eestis

UMBERTO ECO. REIS HÜPER-
REAALSUSSE. Tlk Joel Sang.
Vagabund, Tallinn, 1998. (Avatud
Eesti Raamat). 440 lk. Hind 107 kr.

Umberto Eco on eesti keeles esindatud juba kahe raamatuga, mis tegelikult tutvustavad meile tema kaht tegevusala. Kõigepealt ilmus meie lugemislauale tema esimene romaan "Roosi nimi" ja seejärel artiklivalimik "Reis hüperreaalsusse". Need kaks raamatut tekitavad algatuseks kolm küsimust. "Roosi nimi" kui ekraniseeritud ja jälgendatud menuromaan sunnib küsima, kuidas on seda teost erinevates kultuurides loetud ja üle loetud. Kas ligi paarkümmend aastat pärast algupärandi ilmumist üllitatud tõlge peaks arvestama senist interpreteerimise kulgu ja kas peaks oluliseks pidama ka autori enda formuleeritud suhtumist oma teksti. Juri Lotmani järelsõna kõrvale oleks hästi sobinud Eco enda kommentaarid romaanile ja selle lugemisvõimalustele. Antud küsimus peaks olema triviaalne, sest puudutab nii või teisiti pea kõiki tõlketekste. Tõlgitavus ei ole pelgalt teksti keelelise olemise probleem. Ta on lahutamatu interpreteeritavusest ja sageli saavutatav tõlgitud teksti paigutamise raamatusse muude metatekstidega (ees- ja järelsõnad, kommentaarid jms) ümbritsetult.

Teine küsimus on esimese keeruli-

sem arendus. Kui ilmub mingi kogumik tuntud kirjamehelt, kes on endale nime teinud akadeemilise teadlasena, seejärel tegutsenud kolumnistina ajakirjanduses ning lõpuks kirjutanud kaht eelmist tegevust katkestamata kolm menukat romaani, kas siis peaks see kogumik sisaldama ka teavet piiride olemasolu või nende puudumise kohta erinevate tegevusalade vahel? "Reis hüperreaalsusse" sisaldab andmeid tõlkija, kuid mitte koostaja või koostamis- põhimõtete kohta. Lugejale antakse teada, et tõlgitud artiklid pärinevad kolmest itaalia keeles ilmunud kogumikust (1973, 1977, 1983). Kas on eesti keeles ilmunud just eesti lugejat silmas pidav valimik? Et kogumiku kommentaarium on ülimalt kasin, ei julge sellele jaatavalt vastata.

Küll aga on samadel aastatel ilmunud raamatud viidatud allikatena 1986. aastal Ameerikas ilmunud kogumikule, mille tõlkijaks on William Weaver ja mis sisaldab ka Umberto Eco eessõna ameerika lugejale. Pealkirigi on tuttav: *Travels in Hyperreality. Essays*. (San Diego, New York, London: Harcourt Brace and Co). Selles faktis ei ole midagi paha. Vastupidi. Selgub, et Autor on sellise valimiku aktsepteerinud ja esitleb end seega ise.

Eestikeelne kogumik kordab selle väljaande ülesehitust, kui välja arvata autori eessõna ja mõned üksikud tekstid. *Vikerkaar* 1998, nr 4/5 on ühe puuduva teksti juba kompenseerinud –

“Unistades keskajast”. Puudub veel *Living in the New Middle Ages* just selle väljaande versioonis ja kaks teksti kogumiku lõpust – *De Interpretatione* ja *A Theory of Expositions*. Ma ei taha sellest teha erilist probleemi, pealegi võib erinevuste taga olla kirjastusele kuuluva autoriõiguse probleem. Ei oska ka väga resoluutselt väita midagi seoses valiku orienteeritusega ameerika lugejale, kuigi aines sellele viitab. Olemasolevatele andmetele toetudes võiks öelda, et eestikeelne kogumik sisaldab tekste, mis on itaallasest lugeja jaoks ajas ja ruumis hajutatud ning hiljem erinevates kombinatsioonides mitmetes esseevalimikes kordusena üllitatud. Seega on tekstid itaallase jaoks suhteliselt autonoomsed. Samas on ameeriklasest lugeja käes komponeeritud raamat, milles on fikseeritud teemad ja teemaarendused ja terviku märgina ka autori eessõna. Tekstitüübist tulenevalt ei vaja kommentaare itaallasest lugeja, sest mõnes mõttes on iga tekst ise kommentaar. Et aines on tuttav, ei vaja neid ka ameeriklane. Kuidas on aga lood eestlasega! Siit tõuseb kolmas küsimus, mis puudutab Eco reaalsust eesti lugeja jaoks. (Ecost eesti keeles kirjutatu taustal lisandub siia kindlasti ka semiootika kui mõiste reaalsust eesti lugejate ja kirjutajate jaoks.)

Umberto Eco on Tartu Ülikooli audoktor ja tuntud kui maailmakuulus semiootik, Juri Lotmani kolleeg ja tema Ameerikas ilmunud raamatu *Universe of the Mind* eessõna autor. Kas “Reis hüperreaalsusse” ongi semiootika või on see lihtsalt semiootiku esseistika? Sellele küsimusele vastamist tuleks alustada ühe teoreetilise kõrvalepõikega.

Muidugi Ecost endast lähtudes.

Oma “Semiootika teoorias” (*A Theory of Semiotics*. London, Basingstoke: The Macmillan Press Ltd, 1977; esmatrükk Indiana University Press, 1976) esitab Umberto Eco sõnumi ja adressaadi vahekorra pingeväljana, mille moodustavad eelteadmised. Eelteadmised ehk presuppositsioonid võivad kergendada või raskendada sõnumi jõudmist adressaadini, sest autor orienteerub üht tüüpi lugejale (mälu), konkreetsete lugejate mälu on aga lõputult varieeruv. Reaalses kommunikatsiooni- või retseptiooniprotsessis on kõrvuti oletatavad ja tegelikud, vajalikud ja eksitavad presuppositsioonid. Ühelt poolt on sõnum vormiliselt adressaadi jaoks informatsiooniallikas (*message-expression as source of information*) ja teiselt poolt sisuliselt interpreteeritud tekst (*message-content as an interpreted text*, lk 142). Kodeerimine autori ja dekodeerimine lugeja poolt on paljude tekstide puhul võimalik protsess. Kuid väga sageli osutub dekodeerimine tänu mälu erinevustele ja eksitavate presuppositsioonide olemasolule tegelikult ekstrakodeerimiseks (*extra-coding*, lk 136), s.o uue teksti või tekstiversiooni loomiseks. Ekstrakodeerimine ühendab endas kaks konkreetsemat mõistet – alakodeerimise (*undercoding*) ja ülekodeerimise (*overcoding*). Alakodeerimine tähistab siirdumist olematutelt koodidelt potentsiaalsetele koodidele ehk teksti lihtsustamist, mitmetähenduslikkuse muutmist ühetähenduslikkuseks, novatorliku muutmist triviaalseks. Ülekodeerimine aga tähistab siirdumist eksisteerivatelt koodidelt analüütilisematele

subkoodidele ehk teksti ületähendustamist, ülestruktureerimist ja tekstiivliste dominantide toomist teksti, nii et tekstisiseste seoste hierarhia muutub (lk 136). Ideoloogilised, psühhoanalüütilised jms tekstianalüüsid pakuvad selle kohta piisavalt näiteid.

Kuidas leida selle raamatu optimaalse lugemise viis mainitud ohtude taustal? Kõige lihtsam on ära kuulata autor. Eco ameerika lugejale mõeldud eessõna sisaldab mitmeid ka eesti lugejale olulisi mõtteid.

1. Erinevus euroopa ja ameerika intellektuaalide vahel. Tunnistades, et ta kirjutab akadeemiliste teadustööde kõrval ajaleheartikleid, väidab Eco end käituvat just euroopaliku intellektuaalina. Ühelt poolt teaduslikud semiootikaraamatud, teiselt poolt mõtted argielust, spordist, poliitikast ja kultuurist. Euroopa maades tajub Eco teadlaste kohusetunnet kirjutada kõiki ühiskonnaliikmeid puudutavatest asjadest väljaspool teadustöid, kuid oma kompetentsusetasandist lähtudes. Ameerikas on erinevus ülikooliprofessorite ja sõjakate intellektuaalide vahel tunduvalt suurem. Ameerika professorid kirjutavad eelkõige ajalehtede kultuurilehekülgedele, nende euroopa kolleegid aga arutavad ka poliitilisi küsimusi ning tunnetavad lausa kohustust seda teha: "Ühendriikides on poliitika amet, samal ajal Euroopas on see õigus ja kohustus" (lk XI). See on oluline kultuurierinevus, mida tuleb tunnista da, st kui kultuuriantropoloogid aktsepteerivad kultuure, kus süüakse koeri, ahve, konnasid ja madusid, siis nad ehk aktsepteerivad ka neid kultuure, kus ülikooliprofessorid teevad kaas-

tööd ajalehtedele (lk X).

2. Teadlane kui kodanik. Kuigi õigust ja kohustust osaleda poliitikas täidetakse ka Euroopas halvasti, tõdeb Eco, et vähemalt moraalse kohuse tasandil tahaks enamik tema kolleegid mingil viisil poliitikas osaleda. Enda jaoks on Eco selle võimalused sõnastanud: "Minu poliitikas olemise viis seisneb selle jutustamises teistele, kuidas ma näen argielu, poliitikasündmusi, massimeediumi keelt..." (lk XI). Oma missiooni teadlase ja kodanikuna tajub ta selle näitamises, kuidas me oleme ümbritsetud "sõnumitest", mida produtseerivad poliitiline võim, majanduslik võim, meelelahutustööstus ja revolutsioonitööstus, ning deklareerimises, et me peame teadma, kuidas neid sõnumeid analüüsida ja kritiseerida.

3. Isiksus. Analüüsides oma lehekirjutistes ümbritsevat tegelikkust võrdustab Eco need kirjutised intiimse suhtlemisega ja kutsub intellektuaale suhtuma ajalehtedele kirjutatavasse kui isiklikku päevikusse või kirjavahetusse. Subjektiivsus ja emotsionaalsus on ka parimad viisid lugejani jõudmiseks. Et tegemist on väga isiklike kirjutistega, ei näe Eco ka mingit lõhet oma akadeemiliste raamatute ja ajaleheartiklite vahel. Erinevus on keelekasutuses. Tihti olevat ajalehes väljendatud mõtted saanud materjaliks teaduslikus töös. Eco väidab end vajavat mõtete kiiret, kasvõi viimistlemata kirjapanekut. Akadeemiliste raamatute kirjutamine nõuab aega, meelerahu ja püsivust. Vaikuses kirjutamine aga pole tihti produktiivne. Edasi aitab kiire tagasiside. Seetõttu meeldib Ecole õppejõuna esitada loen-

gutel lihvimata ideid, et kuulda üliõpilaste reageeringut. Seetõttu meeldib tal kirjutada ajalehtedele, et lugeda end uuesti järgmisel päeval ja kuulda teiste lugejate arvamusi. Kuigi selline tegevus võib esile tuua vastuolusid, on see siiski oma moraalse kohuse täitmine.

4. Semiootika. Eco väidab, et püüab kirjutada asjadest, mis võiksid kedagi huvitada ja huvitada ka seetõttu, et ta vaatab maailma semioloogi pilgu läbi. Sellel kompetentsusetasandil pakub Eco teistele abi mõnede märkide interpreteerimisel: "Need märgid pole üksnes sõnad või kujundid, need võivad olla ka sotsiaalse käitumise, poliitiliste toimingute, tehismaastike vormideks. Nagu Charles S. Peirce kord ütles: "Märk on miski, mida teades me teame midagi enamat"" (lk XI). Akadeemilist tasandit oma tegevuses esitleb Eco tegelemisena keelega, kommunikatsiooniga, märgisüsteemidega, mida me kasutame maailma kirjeldamiseks ja sellest kellelegi teisele rääkimiseks. Seega on semiootiku või semioloogi vaatepunkt arusaadav. Samas meenutab Eco oma romaani "Roosi nimi" jõudmist Ameerikasse ja semiootika muutumist ajalehtede jaoks mingiks salateaduseks. Kuigi "Reis hüperreaalsusse" on semiootilise vaatepunktiga raamat, ei taha Eco saladusloori tõsta ega avada semiootika mõistet inimestele, kes valimiku lugemisel seda lihtsalt ei vaja: "Aga see ei ole semiootikaraamat. Jumal hoidku. Eksisteerib juba palju inimesi, kes esitavad semiootikana asju, mis ei ole semiootika, kõikjal üle maailma..." (lk XI).

Autori arvamust on põhjust aktsepteerida. Jätteski süstemaatilisema üle-

vaate andmise mõne edaspidise kirjutise teemaks, tahaks siiski luua sellele semiootiku raamatule põgusa tausta. Kuigi esseid on kogumikus palju, on nad keskendunud piiratud hulgale teemadele. Lihtsustades võiks need olla ruumi, aja ja massikommunikatsiooni teemad.

Eco kasutab uue keskaja mõistet, et rõhutada ajastu üleminekulisust ja samas ka ajaloo kulgemise konstantseid tunnuseid. Uue keskaja üldises käsitluses lähtub Eco vanast traditsioonist. Selle mõistega sai kuulsaks Nikolai Berdjajev (vt põhjalikumalt Marek Tamme artiklist "Kaasaegne keskaeg", *Vikerkaar* 1998, nr 4/5), kes kirjutas oma teose "Uus keskaeg" eessõnas 1924. aastal Berliinis, et ta püüab näidata võimalikke väljapääse ülemaailmsest kriisist. Kutsudes lugejat üles "dünaamilisele mõistmisele" pakub Berdjajev ka dünaamilise definitsiooni: "Uueks keskajaks nimetan ma ajastute rütmilist vahetumist, üleminekut uue ajaloo rationalismilt keskaja tüüpi irratsionalismile või ülirahvuslusele" (N. B e r d j a j e v, *Filosofija tvorčestva, kultura i iskusstva*. Moskva, 1994, lk 410). Loetletud tunnuste hulgas on palju Ecoji poolt nimetatuid, kuid tahaks eriti toonitada põhipaatost. Uus keskaeg tähisatab humanismi, individualismi, formaalse liberalismi lõppu uusaja kultuuris ja uue kollektiivse religioosse ajastu algust, mis peab esile tooma polaarsused, allhoovused ja alateadvusliku. "Kustub usk inimkonna poliitilisse ja sotsiaalsesse pääsemisse" (samam, lk 484), sest poliitiline ja ühiskondlik elu on "fiktiivne ja illusoorne".

Ecole on uus keskaeg "kultuurirevo-

lutsiooni” aeg, revolutsioonid kultuuris aga tõstavad kohe järjepidevuse probleemi: ”Keskaeg säilitas mineviku omal kombel, mitte konserveerituna, vaid teda üha uuesti tõlgendades ja kasutades; see oli visa pusimine nostalgia, lootuse ja lootusetuse piiril” (lk 123; vrd: *The Middle Ages preserved in its way the heritage of the past but not through hibernation, rather through a constant retranslation and reuse; it was an immense work of bricolage, balanced among nostalgia, hope, and despair* – lk 84).

Uue keskaja revolutsioonilise teema apokalüptilise arenduse leiame ligi kümme aastat hiljem: U. Eco, *Apocalypse Postponed* (London: Flamingo, 1995; esmatrükk 1994). See on raamat, milles Eco tõesti ka polaarsusi otsib ning oma kultuurianalüüsis kõigepealt massikultuuri antikultuuriks nimetab (*anti-culture*, lk 28). Seejärel aga püüab ta fikseerida ähmase piiri kultuuri ja antikultuuri vahel vastukultuuri (*counter-culture*) mõiste abil. Vastukultuur ja seda esindavad intellektuaalid aga peegeldavad võimusuhteid kultuuris. Seejuures on vastukultuuri eri aspektide käsitus seotud vastavate aspektidega kultuuri käsitlemisel. Eco pakub välja mitu kombinatsiooni.

1. Kui kultuur on vastandatud tehnikale, teadusele jms ja on mitterakenduslik ning privilegeeritud (Beethoven on kultuur, joogilaulud mitte), siis on vastukultuuriks iga seda erilisust lõhkuv poliitiline või kodanikuakt. Eco näeb seda 1968. aasta sündmustes.

2. Kui kultuur tähendab arenenud mõistust, teadmisi, mida võib leida

pangast, poliitikast jm, kuid mitte töökojast või garaazist, siis vastukultuurina figureerib massiinimese pseudo-kultuur (näiteks orjade müüdid ja rituaalid).

3. Kui kultuuri defineeritakse antropoloogiliselt ühe inimrühma institutsioonide, müütide, tavade, uskumuste, igapäevaste käitumisharjumuste, väärtussüsteemide jms kompleksina, siis saavad vastukultuuri rollis olla teised kultuurimudelid. Viimased võivad olla väga erinevad: iseseisvad, ennasthävitavad, parasiteerivad või sõltuvad. Nii võib rääkida kodanlikust kultuurist, natsikultuurist või narkokultuurist.

4. Kultuur võib ise osutada positiivseks vastukultuuriks, kui temas tekib kriitiline refleksioon Karl Marxi “Kapitali” laadis.

Sõltuvalt kultuuri-vastukultuuri pingeväljast peab Eco oluliseks ka intellektuaalide rolli muutlikkust. 1. Ametiühingliku käsitluse kohaselt on intellektuaal sulge valitsev professionaal, kes teeb tööd oma mõistusega, mitte kätega. 2. Sakraalse definitsiooni kohaselt võrdsustub intellektuaal šamaani või pühamehega, kes kaitseb dominantkultuuri. 3. Keskklassiliku suhtumise järgi on intellektuaal veiderdaja, boheemlane, loov geenius. 4. Paleomarksistliku arusaama järgi on intellektuaal pea pealt jalgele maandunud inimene, kes püüab nüüd üksi või kollektiivis maailma muuta. 5. Intellektuaal kui suurte kultuuritransformatsioonide kriitiline esindaja on inimene, kes aitab eksplitseerida ja maailmale esitleda vastukultuuri määratlemisega seotud probleeme. Seega on Eco 1990. aastatel loonud tüpoloogili-

se tausta oma 1980ndatel formuleeritud positsioonile. Selle tüpoloogia kooshoidvaks jõuks on aga kõigi intellektuaalide paigutamine apokalüptilise ja integratiivse skaalale. Apokalüptilise hoiakuga intellektuaalid vaatlevad massikultuuri väljastpoolt ja lõpuaimuses, integreeritud intellektuaalide vaatepunkt on massikultuuri sees ja need kaks vaatepunkti on Eco arvates omavahel täiendussuhtes (lk 28–29).

Järelikult püüab Eco olla semiootilise kultuurikriitikuna elava kultuuriga tihedalt seotud ja mõtestada võimalikult tõelähedaselt sõnumite käitumist kultuuris. Kasutades kultuuri, antikultuuri ja vastukultuuri mõisteid, väljendab Eco tegelikult piiride hägustumist kultuuri ja mittekultuuri vahel, kõigi kultuurikandjate lahutamatumust massikultuurist eelkõige massimeediumide kiire arengu tõttu. “Reis hüperreaalsusse” loob avatuse situatsiooni: “Tavaliselt leiavad poliitikud, kasvatajad ja kommunikatsiooniuurijad, et meediumide võimu püramiseks on vaja kontrollida kommunikatsiooniahela kaht lüli: allikat ja kanalit. Nad usuvad, et niimoodi võib kontrollida sõnumit. Tegelikult aga kontrollitakse niimoodi üksnes sõnumi tühja vormi, mille igaüks täidab oma kultuurimallist tuleneval viisil” (lk 198). Ja sõnumi tähenduse avatuse-suletuse seisukohast on vajalik ühelt poolt tuua analüüsi vastuvõtja, “et võiksime analüüsida saabuvat sõnumit adressaadi koodide valguses ja võrrelda neid lähtekohta koodidega” (lk 199). Teisalt aga on oluline kultuurikriitika teavitav missioon: “Teen lihtsalt ettepaneku valgustada kuulajaskonda, et ta hakkaks kontrollima sõnumit ja selle erinevaid

tõlgendusvõimalusi” (lk 199).

Apocalypse postponed jätkab seda teemat. Kõneldes televisiooni ja televaatajate vahekorrrast, soovib Eco tulevasel analüütikul kontrollida sõnumist mitteamusaamise korral järgmisi võimalusi: a) inimene saab sõnumist aru, kuid ei oska seda sõnaliselt väljendada; b) ta ei mõista saatja poolt kasutatud väljendusplaani ühikuid; c) ta mõistab väljendusühikuid ja valdab segmenteeritud sisu saatja tasemel, kuid seostab väljendusühikutega valeid sisuühikuid, st ei tunne korralikult koodi; d) ta valdab erinevalt segmenteeritud sisu sel määral, et viib väljendusühikud vastavusse sisuühikutega, kuid ei seosta neid saatjaga (lk 131).

Kui esimesed kolm probleemi on Eco arvates lahendatavad suhtlemise, kasvatamise ja harimisega, siis viimane nõuab kvalifitseerimat suhtumist ning kultuurisemiootika peab välja töötama efektiivsemad analüüsivahendid. Kultuurisemiootika eristumine semiootikast tähendabki Eco arvates sisu segmenteerimise erinevate viiside uurimise vajadust väljaspool kultuuriantropoloogiat. Sõnumi käsitlus on sellega vastavuses. Sõnumiks nimetatav on Eco järgi tekst, millesse on koondunud/koondatud erinevatel koodidel põhinevad sõnumid (lk 136). Seega on sõnum paljusõnumiline ja paljukoodiline tervik ning mittemõistmise või mõistmise probleem on pea alati mingi ühe osa (osasõnumi, koodi või subkoodi) mittemõistmise või mõistmise probleem. Näiteks seostab Eco keelekasutuse vabaduse ehk “lingvistilise vabaduse” vabadusega tunda muid sisu organiseerimise viise (lk 139).

Seega kui apokalüptilise vaatepunkti jaoks ei ole sisuerinevused olulised, sest nad keskmistuvad massikommunikatsiooni kanalites, siis integreeritud vaatepunktist on oluline jälgida sisu ja vastuvõtja vahetust ning analüüsida sisu muutlikkuse võimalusi.

“Reis hüperreaalsusse” on reis iga lugeja-vaataja-kuulaja teadvusse. Vahetud kokkupuuted maailmaga ja kokkupuuted maailmaga massimeediudiumide vahendusel on kokkupuuted erinevate, kuigi korreleeruvate maailmadega. Neid korrelatsioone püüab Eco uurida semiootilise kultuurikriitika positsioonilt ja kultuurikriitika suhteliselt lihtsas keeles.

Samas on see küllalt kontseptuaalne raamat, mille teemade arenduseks on kogumik *Apocalypse Postponed*, kuid mille teoreetiliseks taustaks on kogu Eco semiootika alates tekstide liigitamisest avatuteks ja suletuteks ja lõpetades arutlustega täiuslikust keelest ning korduvuse-innovatsiooni vahetusest kultuuri arengus. Käesolev kogumik on üheks võimalikuks näiteks kultuurikriitikast. Tänujulge vahendajale tahaks siiski näha võimalikult kiiresti eesti keeles esinduslikumat ja ajaga enam sammu pidavat valimikku Eco esseistikast, et seejärel juba mõelda ka tema teoreetilise semiootika vahendamisele. Et oleks võimalik kirjutada tema teoreetilistest vaadetest tõlgetele toetudes. Eco olemine Eestis ei ole veel eriti mugav, aga ta on tulnud ja esimesest kohmetusest üle saamas. Temaga on võimalik juba eesti keeles rääkida asjadest, millest rääkides me muidu emakeelt kasutades tihti jänni jääme. Seetõttu oleme pisut rikkamad ema-

keele vahendusel, meil on sisu, mitte pelk informatsioon ja see ongi olulisim.

HANNU OITTINEN

Lugu: loos – logu...

PEETER SAUTER. LUUS. MAA, Tallinn, 1997. 280 lk. Hind 89 kr.

Sauteri raamatus antakse leheküljel 2 nõu lugemiseks: Raamat, millel pole algust, lõppu. Löö lahti ükskõik kust. Eesti proosa.

Hea küll. Otsustan nõu järgida ning lugeda ühe lõigu igalt leheküljelt. See õnnestub hästi: tekst on väga fragmentaarne, tundub isegi varemast Sauterist fragmentaarsem. Saan peaaegu 300-leheküljelise raamatuga hakkama paari tunniga. Mul ei teki fiilist, et midagi olulist vahele oleks jäänud. Mõnikord aga jään tekstisse kinni ja loen pikemalt, kui olen oma kavas ette näinud. Punkt Peetrile: sama juhtus "Indigoga".

Mõtlen nendele soome kriitikutele, kes oma arvustustes on tunnistanud, et pole arvustatavat raamatut tervenisti lugenud. Pärast on neid peetud ebakompetentseks ja kirjanikud ning lugejad on avaldanud oma pahameelt, kuigi retsijad on ainult nähtavale toonud oma tühimuse ning ausad olnud.

Paljud loevad ju samamoodi: sirvides, lehitsedes, lapates, jättes raamatud pooleli. Paljud raamatud ei väärigi paremat kohtlemist. Suuremat osa luulekogudest saab ainult sirvida. Külladaseks põhjenduseks sirvimisega piirduda on tunne, mis ütleb lugejale, et aega saab näiteks magades paremini kasutada kui lugedes. Pärast kooli ei ole

keegi kohustatud jälgima teksti, mis on talle vastumeelt.

Tegelikult on ainult üks rühm inimesi, kes raamatuid päriselt loevad: tõlki-
jad. Retsenseerijad, uurijad, *Vikerkaare*
toimetajad saavad ka sirvides hästi hak-
kama.

"Luusiga" võrreldes oli "Indigo" mor-
alistlik. Mäletate, kuidas see algas:
"Igavesti see kesta ei saa. Mann, Kati ja
mina." Kolmnurgadraama, mis igavesti
kesta ei saa: toredalt romantiline, saa-
tuslik jama, peaaegu et ebaaus jutt. Hea,
et kuidagi samalaadne minategelinski
"Luusis" sama lihtsustatult ei arva. Elu
on teda ehk õpetanud, et kirjanduses
esinevad situatsioonid ei vasta tõe te-
gelikkus elus; seal on kõik märksa kee-
rulisem. Naeruväärselt vähe tüüpe
tõesti: kaks naist ja üks mees. "Luusis"
seikleb õnneks veel keegi Reka-Reka
ning Mari ning "tüdrukuid" siin ja sääl.
Eks seal ole pärast teisigi, kellega niku-
takse ning teed juuakse, tõelisuse mait-
sega.

"Indigo" triangu li asemel olgu parem
ristsõnakuubikumudel, kus saab liikuda
kolmeruumiliselt. See on inimsuhete
net. Uurige ometi pisut oma ümbrus-
konda: sinu tööandja oma vabaabi-
elus sinu surnud sõbraga tehtud esimese lap-
sega abiellub tüübiga, kes ei saa lahti
oma esimesest naisest... Ei, parem siis
juba, kui kirjandus tegeleb triangu-
litega, tõelisus ei ole kirjandusele küll liiga
nõme, aga on nähtavasti liiga raske
valdkond.

Tõlgendan Sauteri raamatu tõelisust
nostalgia ning eskapismi kaudu. Maas-
tik tundub tuttav: peaaegu täiesti isolee-
ritud ning omaette elav Eestike, mida
minategelane kummaliselt innukalt

püüab ühendada maailmaga inglise
keele abil. Kas mulje tekstist on kangem
kui tegelikkus kaheksa aastat tagasi? Ei
tea, aga tekst jäädvustab ning tuletab
meelde midagi olulist – nõukogude aeg
pole Eestis ju veel möödas.

Aga eskapism? Kas sõnad on pelgu-
paik? Kas sõnadesse saab varju minna,
peitu minna? Maailma eest, enda eest?
Sauter kirjutab nii ise, nii ilusas ja ehtsas
eesti keeles. Lugege ükskõik kust, läheb
küll.

TIIU HALLAP

Ma näen, et ma ei näe

Selle raamatu juures pole huvitav mitte
niivõrd kirjandus, põnev või lummas-
tekst, vaid miski muu. Autor ise ehk
(kui lihtsuse mõttes minategelane ja au-
tor samastada). Asjad, mis temaga toi-
muvad. Mõned küsimused, mis teda
painavad. Need küsimused, õigemini
üks põhiline küsimus, on nii põletavad,
et tundub kummaline (või ebaprakti-
line) pühenduda teksti vormiliste või sti-
liliste või kunstiliste omaduste üle
arutamisele, selle asemel et rääkida as-
jast enesest. See oleks pisut nagu seda-
moodi, kui kamp kirurge arutleb
süvenenult selle üle, millise omapärase
kujuga on patsienti piinav mädapaise,
tundmata huvi, kas patsiendil poleks
mitte vaja paisest vabaneda. (Tõsi küll,
kord kunagi varem tuli pähe mõte, et
kirjanik võiks – mõnel juhul – olla just
teatavat ebatavalist sorti patsient, keda
vaevavad psühholoogilised mädapai-
sed, kuid kes ei taha mitte niivõrd neist
vabaneda (ta ehk ei kujutle võib-olla, et

see võiks üldse võimalik olla, või siis lihtsalt ei taha), vaid kes soovib neid paiseid võimalikult kunstiliselt ja mõjuvalt kirjeldada.)

Kas PS, kui ta süveneb oma mõtte-mõlgutustesse, unustades kohati, nagu mulle tundub, et ta tegeleb teksti kirjutamisega, tegeleb nn *eksistentsiaalprobleemidega*?

Eksistentsiaalprobleemiks võidakse nimetada erinevaid asju. Kui inimesel puudub elamispind või kui ta peab liiga palju tööd rügama ja ei saa selle asemel näiteks pilte maalida, mida ta õigupoolest tahaks teha, siis on elamispind ja sissetulek selle inimese jaoks eksistentsiaalprobleemid. Ta ei saa enne õieti elama hakata, kui on need probleemid lahendanud. Kuid kui tal õnnestub need lahendada, on nad lakanud olemast eksistentsiaalprobleemid. Tagantjärele vähemalt võib öelda, et tegu oli praktiliste, tehniliste probleemidega. Küsimus polnud selles, kas elul *üleüldse* on mõtet või ei. Kui saab maalida, siis on mõtet. Kui ei saa, siis pole mõtet. Mõttekuse probleem tekkis ainult teatud asjaolude tõttu.

Mõne inimesega võib nii olla, et kui tehnilised probleemid on õnnestunud lahendada, siis tal pole enam eksistentsiaalseid probleeme, maailm ja elamine on tema jaoks positiivsed, väärtuslikud asjad, ta teab, mida oma päevadega peale hakata, ja ei arva, et küsimus enesetapust on ainus tõeline küsimus.

Võib kujutleda ka teist sorti inimest. Temal pole tehnilis-praktilisi probleeme, tal on enam-vähem kõik olulised asjad (nii materiaalsed kui mittemateriaalsed) olemas. Sellegipoolest pole ta tingimusteta valmis elu jaatama. Maail-

ma väärtus, elamise mõttekus on tema jaoks endiselt küsitav. Ükskõik kui soodsad oleksid eksistentsi tingimused, ikkagi on probleem, kas tasub elada või mitte, ja kui, siis miks.

Seega siis võiks eristada tehnilist ja fundamentaalset eksistentsiaalprobleemi.

Kas PS on fundamentaaleksistentsialist?

Lk 215 võib leida väikese arutluse absoluudi teemal. Elu tundub tühine, sest on aimus absoluudist. Ja teadmine absoluudi kättesaamatusest ei võimalda elu mõttekaks või täiuslikuks pida. Ja paar lehekülge hiljem:

Pigem tean, et tegutsemine on mõtetu ja tarbetu, kõik võimalikud teod on tühised millegi absoluutse ees, mis jääb nahunii kättesaamatuks. Siiski võiks talle nagu lõputult ligineda ja see ongi ainus, millel on mõtet.

Selle lõigu põhjal, kui niisuguseid teemasid oleks pikalt arendatud, võiks diagnoosida fundamentaalset eksistentsiaalprobleemi (millele, tõsi küll, nähakse enam-vähem positiivset lahendust). Kuid see arutlus on raamatu kui terviku seisukohalt juhuslik ja üksik. Ei jää muljetki, et seda laadi asjad võiksid olla põhimureks. Nagu pole põhiküsimuseks ka see, mil määral on asjade tõelist olemust võimalik teada, või kas üldse on võimalik midagi kindlalt teada – probleem, mille kohta PS siin-seal põgusalt arvamust avaldab.

Põhiprobleemiks on see, mille kohta lk 101 on öeldud:

Kaks asja on põhilised: olemise intensiivsus ja tegutsemise õigsus. Kuidas saavutada esimest, raske öelda. Mida see teine tähendab, – noh, enam-vähem

südametunnistust.

Jättes teise kõrvale ja võttes esimese: jah, tundub, et see on raamatut läbiv küsimus. Kuidas saavutada olemise intensiivsust. Kuidas saavutada tunnet, et oled kontaktis. Et näed ja tajud ja tunned selgelt ja teravalt. Et elad tõeliselt.

* Mis üldse tekitab erilist tunnet? Ausalt öeldes ei miski.

* Rumalad ja tüütud on need elu vormid, käitumisviisid, asjaajamised, see pole ju mingi reaalsus, see on harjumus, pealiskaudsus, surnud olek.

* Miski ei üllata enam eriti. Ei ole kopika eest lootust, et kuskil midagi on. Midagigi. Mis pakuks midagi. Mida ette kujutada ei suudaks. Mis lööks nuiaga pähe. Oleks uus. Toidaks. Seletaks kõik. Täidaks kõik.

* Ma pole veel elama hakanudki. Mind ei ole mängu võetud. Kus see tõeline mäng siis käib? Käib ta kuskil?

* Elu ei ole ehtne. Elu on tuim.

* Viletsust tugevalt tunda pole vilets, vaid tugev, hea tunne. Vilets on, kui ei tunne midagi tugevalt, on vaid äng.

* Millest muutub tavaline olemine korraga kvaliteetseks? Mingi keemia peas ja ihus.

* Mõte ajast ja pöördumatuses teeb raevu. Paanika. Peab jõudma. Jälle tühjad päevad.

* Harjutan elamist iga päev ja teen näilisi edusamme. Siis leian end sealt, kus ennegi.

On olnud päevi, tunde, minuteid, seisundeid, kus elu oli tõeline ja intensiivne. Selles ongi tuum, et see on vahel olnud. Järelikult on see põhimõtteliselt olemas. Sellest seisundist on aimus ja selle järele on igatsus. Pole võimalik igatseda seda, millest üldse puudub ko-

gemus. Saab igatseda seda, mida on vahel põgusalt kogetud. Ajab raevu, et seda tunnet enam kätte ei saa. Tunne tuleb siis, kui ise tahab. Ülejäänud aeg on ootamine, et ta tuleks. Aga elu on lühike.

PS arvab, et:

* See on võibolla keemia.

* Kuidas seda intensiivsust saavutada, raske öelda.

* Intensiivsust ei saa jahtida, see viib hädade ja depressioonideni, kaatriteni, võibolla surmanigi.

* Ja siis vahel mõtled: miks ei võiks kogu aeg niimoodi hea ja ilus olla, katsumaks selle olemise ja tunde meelde jätta. Siis võiks teinekord ise tekitada. Ehk kogu aeg selles seisundis olla. Aga nii ei tule midagi välja.

Võibolla on hea-olemisel füsioloogilised põhjused. Võibolla küll. Võibolla ka mitte. Muidu oleks need ammu teada ja me kõik muudkui hüüaksime: küll on mõnus. Ja sureksime ära.

"Luus" sisaldab küllaldase hulga löike, mis annavad alust väita, et PS ei kuulu fundamentaaleksistentsialistide hulka. Fundamentaaleksistentsialist ei taha – ilma eelneva filosoofilise ja rahuldustpakkuva arutluseta selle kohta, kas ikka tasub, – elada ka siis, kui tema reaalsed eksistentsitingimused ja mentaalne seisund oleksid oiivalised. PS on seevastu pigem positiivne inimene. Kui ta saab kätte õige seisundi, siis ta vaatab maailma, suhtleb inimestega, teeb tavalisi asju, ja leiab, et olemas olla on hea. Kui ainult saaks kätte selle õige seisundi.

Esitaksin nüüd ühe teise kimbu tsiitaate, mis pärit ühe 20. sajandi psühholoogiateooria klassiku teosest.

* Kui aktuaalsus näib fikseerituna, püsivana, muutumatuna ja muudeta-
matuna, siis on see fiktiivne aktuaalsus,
mida pidevalt üha uuesti konstrueeri-
takse, kuna see teenib isiksuse teatud
eesmärke.

* Teid võib hämmeldada see, et püü-
des tajuda oma aktuaalsust, te avastate,
kui banaalne ja tuhm ta on. Eksperi-
mentiaruandest: "Häbi tunnistada,
kuid ma ei tajunud midagi märkimis-
väärset. Kõik olid sellised rumalad as-
jad nagu "Praegu mu nina sügeleb",
"Siin ja praegu ma sügasin oma nina"."

* Katse tajuda aktuaalsust kutsus esi-
le ärevuse, mis võib maskeeruda väsi-
museks, igavuseks, rahutuseks, ärrituseks.

* Eksperimendiaruandest: "Sõna
"praegu" soodustab väga tugevasti ole-
mise vahetuse tunde tekkimist; see kut-
sus minus esile hirmutunde, mida ma
suudan kirjeldada ainult kui sügavat
hingamist ja rõhumistunnet rinnas.
Teisest küljest oli vahetu kogemus rik-
kam kui kunagi varem; ma tõepoolest
nägin asju, mis mind ümbritsevad, asju,
mida ma varem vaatasin, ilma et olek-
sin neid näinud."

* Kolmandal korral eksperimentee-
risin metroos. Kogemus oli sügav ja
rikkalik. Hirmutunne püsis, kuid oli
väiksem. Minu võime näha tundus
mulle sajakordselt suurenenuna. See
valmistas mulle tohutut naudingut.
Mõne aja pärast tundsin, et mängin
suurepäraselt mängu, kuid see mäng
nõudis palju energiat.

* Täieliku aktuaalsustaju taastumine
on ääretult mõjuv kogemus. Kliinilistes
situatsioonides võib patsientidelt kuul-
da nüisuguseid hüüatusi. "Ma tunnen,

et hõljun õhus!", "Ma käin, tõepoolest
käin!", "See on nii kummaline tunne,
maailm on tõepoolest siin! Ja mul on
silmad, tõelised silmad!"

* Filosoofilisest vaatevinklist on see
harjutus fenomenoloogias, selle mõist-
mises, et teie mõtete üksteisele järgne-
mine, teie pinnapealne kogemus – mis
ta ka oleks – on kõigepealt miski ise-
eneses eksisteeriv.

* Iga eluhetk omab mõnel määral
tajutavat meeldivuse või ebameeldivu-
se varjundit. Aga kuna kaasajal inime-
sed enamalt jaolt suruvad maha emot-
sionaalse kogemuse pidevuse taju, siis
vaadeldakse emotsioone kui omamoo-
di perioodilisi sähvatusi, puhanguid,
mis arusaamatul viisil tekivad käitumi-
ses just nimelt neil juhtudel, kui inime-
ne tahaks "ennast valitseda".

* Sellised asjad nagu näiteks frigiid-
sus või igavus on väga tugevad tunded,
mitte tunde puudumine. Tundlikkuse
puudumine seal, kus ta peaks olemas
olema, on paradoksaalsel kombel tohu-
tult tugev tunne – niivõrd tugev, et
lülitatakse varsti teadvusest välja.

Nüüd korraks tagasi "Luusi" juurde.
PS räägib sõnadest ja nimedest.

* Sõnadega mõtlemine tuleb pähe ja
teeb hulluks.

* Kas sõnad on pelgupaik. Kas sõna-
desse saab varju minna, peitu minna.
Maailma eest, enda eest. Ära kaduda
reaalse elu ja oma saamatuse eest, sur-
mahirmude ja depressioonide eest.

* Ah, kui ei teaks sügist ja kevadet
nimetadagi. Näeks ainult rohelist-kol-
last kaske. Kui ei teaks, et see on kask
ja et ta on roheline-kollane. Kui ainult
näeks.

* Ma ei tea, kuidas oleks, kui poleks

sõnu, mõtteid ja mälestusi. Oleks erk, mitte surnud. Ehk kui olla purjus. Jah, siis on asjad intensiivsed. Aga neid pole palju, nagu ma kujutan ette, et võiks olla, kui ei tea asjade nimesid.

Ja taas teoreetilisest traktaadist, sama asja kohta:

* Meie "hariduse" üldtunnustatud nõuded, mida järgides me abstraheerime elu tulvil situatsioonidest ainult kasulikud objektid ja verbaalse teadmise, suruvad eideetilise mälu niivõrd alla, et enamik täiskasvanuid omandab selle taas ainult unes. Kui teil on antud hetkel nõrk nägemismälu või teil "pole teda üldse", siis see võib tuleneda sellest, et olete püstitanud enda ja ümbruse vahele sõnadest ja mõtetest seinu. Te ei koge maailma tema täiuses, vaid puutute temaga kokku ainult niivõrd, et aktiveerida varemomandatud abstraktsiooni-süsteeme. Intellekt asendab elava osavõtu. Hiljem tutvume eksperimendiga, mis võimaldab uuesti omandada võime elada mitteverbaalsetes sfäärides.

* Kui inimene kardab kokkupuudet aktuaalsusega – lihast ja verest inimestega, kellel on omaenda aistingud ja emotsioonid – siis hakatakse sõnu kasutama nagu ekraani rääkija ja keskkonna vahel, samuti rääkija ja tema enda organismi vahel. Inimene püüab elada ainult sõnades, ja tajub ähmaselt, et midagi on puudu.

* Kui te ei maga, siis te tajute iga hetk midagi. "Eksleva mõistuse" või transi-seisundi korral on teadlikkus ähmane; toimuvad protsessid – nägemine, fanta-seerimine jne – ei kutsu esile tugevaid elamusi. Paljud inimesed elavad perma-nentses transis oma mitteverbaalse kogemuse suhtes; ainus, mida nad märka-

vad, on tohutu mass sõnalist mõtlemist, mida nad peavadki peaaegu kogu reaalsuseks. Suuremal või väiksemal määral kehtib see kõigi inimeste kohta.

* Eksperimendiaruandest: "Mul ei õnnestunud "sisemine vaikimine" üldse, kuni möödunud pühapäevani, kui jalu-tasin oma mehega pargis. Mõnda aega ei olnud mu mõistus ametis igapäeva-muredega. Siis äkki haarasin vaeseke-sest kinni ja karjusin: "Siin ta on!" See muidugi katkestas vaikimise, kuid lühi-kese aja vältel kogesin, ilma ühegi mõt-teta, maastikku, tuult, meie sammude rütmi ja muud säärast. Kui see ongi sisemine vaikimine, siis nimetada seda "imeliseks" tähendab öelda liiga vähe."

"Olemise kvaliteedi" probleemile on juba mõnda aega olemas põhimõtteli-sed vastused. On olemas psühholoogia-teooriad, mis üldjoontes ütlevad, kui-das saavutada tunnet, et elad. Ja kirjel-davad põhjusi, mis viivad selleni, et tun-dub, nagu ei elaks. Võibolla on vastus olnud teada juba tuhandeid aastaid, si-saldudes arvatavasti nii mõneski filo-soofilises või religioosses õpetuses. Nüüdseks on ehk nende õpetuste psüh-holoogiline sisu muutumas suhteliselt sõltumatuks seda ümbritsenud meta-füüsilisest kestast. (Kas just täiesti sõltu-matuks – seda ilmselt mitte. Kuid see pole nii väga oluline.)

Võib tunduda banaalne, kui öeldak-se, et küsimusele elu kvaliteedist on teoreetikud juba piisavalt vastanud ja küsida pole enam eriti midagi. Kuid mõnes mõttes pole see banaalne, vaid hoopis üpris huvitav ja üsna kurb. Kui võtta PSi eeskujul appi Mercedes Benzi metafoor, siis asi oleks umbes nagu nii, et inimesed juba tükk aega teavad –

teooria tasandil, põhimõtteliselt –, kuidas valmistada suurepäraseid, oivalisi Mercedes Benze. Kuid miskipärast nad ei valmista neid ja ei sõida nendega. Huvitav, miks?

Mis on olemuslik ja mis ei ole? Mõne arvates on inimese seisund olemuslikult võimatu, talumatu ja ängistav. Juba olemuslikult on nii seatud, maailma ehitus on niisugune, et inimesel on alati põhjust ängi tunda ja ennast purju juua. Aga miks see peaks nii olema?

Kõige tõelisem mõte, mis vahel tuleb: miks see kõik on just nii? Miks on just see tuba, just need asjad siin niimoodi laua peal, nii palju üksikasju mul ümber just nii? Kuidas see kõik just nii tuli läbi miljonite aastate? Miks just nii? Imestus, muud midagi.

Ma jagan seda imestust. Kõik võiks olla ka teisiti. Ent lisaksin veel midagi. Nii mõnegi olulise asja kohta pole veel sugugi selge, kuidas täpselt see asi on, mis just nii on. Jah, läbi miljonite aastate on tulnud nii ja viinud selleni, et minu ees on PSi raamat ja arvuti ja ma toksin sisse oma mõtteid selle kohta. On selge, et see asi on just nii ja ma ei kavatse selles kahelda, see oleks ajaraiskamine. Kuid näiteks *missugune* siis ikkagi on õigupoolest inimene? Arvata-vasti on ka sellele lõppkokkuvõttes ainult üks vastus. Läbi miljonite aastate on inimene tulnud ja lõpuks mingisuguseks osutunud. Ja mitte ükskõik mis-suguseks, vaid ta on *just nimelt niisugune*. Ainult et missugune?

Võib-olla on inimene loodud olema või sattunud olema olend, kellel õigupoolest ei ole fundamentaalseid eksistentsiprobleeme. Ta on olend, kes üldiselt on loodud olema õnnelik ja

nautima oma ülitundliku tunnetusaparaadi võimalusi. See ei loe, et ajalugu on seni juhtunud veerema nii, et ta on määratud vaevlema oma nüriduse käes. See ajalugu pole olemuslik, vaid juhuslik.

Niisugune võimalus on niisama arvestatav kui doktriin inimese pärispattust, või doktriin inimese lootusetust egoismist, või doktriin inimese parandamatust erootilisusest, või doktriin eksistentsiaalse ängi paratamatusest.

Vahel hakkab kummitama mõte, mis oleks, kui äkki osutuks võimalikuks pikendada eluiga umbes 500 aastale. Kui see praegu tundub totter, siis piisab, kui meenutada, mida veel üsna hiljuti arvati Kuule lendamise kohta. Niisiis, see võib juhtuda. Võib olla piisav, kui kuski organismis vajutatakse mingile ühele nupule. Ja see ei pruugigi kaasa tuua katastroofi. Planeet ei varise inimeste raskuse all kokku. Lihtsalt eluiga pike-neb 500 aastale, muud midagi.

Üsna mitmed inimesed on reageerinud sellele kujutlusele umbes niimoodi. "Aga mis see aitaks?" "Midagi ei muutuks, inimene oleks ikka samasugune. Elu ja ühiskond oleks ikka samasugune totrus."

Aga võib-olla aitaks nii mõnegi asja vastu, milleks praegu inimese eluajast ei jätku. Nii nagu narkoosi leitamine päris hästi aitas liigse valu vastu.

Seletus säärasele reaktsioonile võiks olla niisugune, et inimesel on oma praeguse ebarahuldava ja kohati vägagi nüri eksistentsi talumine seni võimalik, kuni ta usub, et see on *paratamatu*. Kuni ta usub, et teda vaevab fundamentaalne eksistentsiaalne äng või midagi niisugust. Niipea kui tõsiselt mõelda, et

paarisaja aasta pärast võib inimeste elu kvaliteet olla võrratult parem, haarab inimest nähtavasti nõrdimus. Mis on arusaadav. Kuidas tohib olla, et *neile* on kättesaadav see, milleni meie ei küüni? Lihtsalt ei küüni. Sest oleme niisuguses ajaloojärgus. Mõte sellest, et inimsugu ootab vältimatult ees allakäik või katastroof või jätkuv tusatunne, on mõnes suhtes vastuvõetavam kui mõte sellest, et asjad võivad tasapisi, ja mõnikord isegi hüppeliselt, minna palju paremaks. Mõte õnnelikust tulevikust on talumatu mõte. Me põlgame tulevikutootopiaid, sest mis siis, kui nad saavad äkki tõeks?

Kui inimene esimesed paarsada aastat oma keskeltläbi viiesajast eluaastast pühendaks psühholoogiliste teooriatele ja harjutustele, siis järgnevad 300 aastat võiks ta ennast ehk juba päris elusana, *homo sapiens*'ina, tunda. Kui kaks semestrit geštaltpsühholoogiat kunsti- või kirjandusüliõpilase mõtlemise *pisut* vabamaks teevad, siis oletatavasti annaks 200 aastat tunduvalt huvitavama ja mõjuvama tulemuse.

PS ütleb:

* Seni on tõeline mina, Tark Mina, minu teadvus, vangis.

* Ainus võimalus vaba olla on ennast vabaks mõelda.

Jah, teoreetikud ütlevad enam-vähem sama. Tegelikult täpselt sama.

Ainus, millest teoreetikud eriti rääkida ei armasta, on ajafaktor. Sellest, et põhimõttelised lahendused on teada, ei piisa. Üksikisik – mis tahes inimene – peaks suutma oma elu jooksul ka praktiliselt lahenduseni jõuda. Ja oleks hea, kui jääks veel natuke aega üle, et Tõelist Olemist nautida ja oma Targa Minaga

teistelegi rõõmu valmistada. Ja see on võibolla tõesti utopia. Utopia ei ole see, et inimese eluiga võib ühel hetkel olla 500 aastat ja et see aeg on küllalt pikk selleks, et tarkade teoreetikute väljamõeldud süsteemid ära õppida ja praktikasse rakendada ning hakata neist kasu saama. Utopia on hoopis uskuda, et praeguse keskmise eluea ning praeguse ühiskonna- ja elukorralduse juures on keskmisel inimesel psühholoogiateooriatega suurt midagi peale hakata. Parimal juhul ainult hullemaid sümptomeid leevendada. Saada enne surma pisut aimu sellest, mis tegelikult võiks olla.

See, millega PS minu arvates tegeleb, pole osalt muu kui seesama fenomenoloogiline harjutamine, millest teooria räägib. Ühest küljest. Teisest küljest on küll tõsi, et PS ei taha mitte ainult intensiivset olemist, vaid tahab nähtavasti ka kirjutada. Kirjutamine on ühest küljest vahend, teisest küljest võib-olla ka omaette eesmärk. See teeb asja mõnevõrra segaseks. Ei ole päris kindel, millega on tegu – ilukirjanduse või päevikuga, või kohati ühe ja kohati teisega. Ehkki, mida see juurde annaks, kui see kindel oleks?

Ma sain tühjaks. Peaaegu. Või siis tunduvalt tühjemaks.

Hea on. Piisav olemasoluõigustus mis tahes raamatule.

Kas soovitada "Luusi" lugeda? Pigem ise midagi niisugust *kirjutada*. PS on intervjuus arvanud, et igaüks võiks niisugust kirjandust kirjutada. Võiks. Võiks eriti juhul, kui ta soovib ja igatseb sama, mida PS.

EPP ANNUS

Kevade tulekust. Kirjutades juba kirjutatut

EMIL TODE. PRINTSESS. Täht,
Tallinn, 1997. 138 lk. Hind 122 kr.

Mäed ei paista. Emil Tode on looduslähedane kirjanik. Me kõik teame seda. Ta on suurepäraselt kirjeldanud metsalagendikku, ta kirjeldab seda lagendikku ikka ja jälle, nüüd on ta sinna ümber asetanud mäed, mis vahel paistavad ja vahel mitte, ja ülesminemiseks saab kasutada Kolgatamäe tänavat, aga Taevatreppi mööda saab otsem. Nüüd on ta kirjutanud romaani sellest, kui vaevaline on kevade, ei, pigem Frühlingu tulek, õitselepuhkemine. Kui vaevaline. Kes on selles süüdi? See on õieti arusaamatu, kuidas on olemas üks liik inimesi, kes tunnevad, et nemad on kõiges süüdi. Kirjanduses on asi lihtne, me võime öelda, et nad kannavad Lunastaja rolli. Seda on raske kanda, kui oled eelnevalt Kristuse risti lõonud. Pead lunastama Lunastaja tapmise, võttes süü enda peale. Aga see on ainult süü enda peale võtmine, süü on peal, ta pole sees. Süü on see, kui teada saadakse. Isegi printsess, kes on süüdi, sest tal on tuhandeid serviise, pole tegelikult süüdi. Süü on pidevas liikumises, ta on algselt selles, et ei saa olla printsess ja teenija ühekorraga – aga kuidas muidu kuulda laia kleidi kahinat? Süü on laias kleidis, mis ei kahise, vaid kliriseb. Klirinast liigub süü printsessi, siis vanaemasse. See kõik ei aita siiski mitte midagi, tegelikult ei ole vahet, kus süü asub – küsimus on selles, kes seda tunneb. Ja süütundja on ikka seesama, olgugi süü ise pidevas

liikumises. Peegel on sul vastas ainult siis, kui oled süüdi. Peegel, teine, ei peegelda sind kunagi siis, kui oled puhas. Aga olgu süü, tegelikult ei hooli. Las Taaniel tulla ja minna, ei hooli. Või siiski; vanaema on see, kes paneb hoolima. Kas vanaema saaks lossi kaasa võtta? Oled küll printsess, aga vanaema ütleb sulle, et koolitükid tegemata ja vaja kartuleid koorida. Aga on ju ometi vahe, kas tunned võõrast süüd või oma. Kui saaks süü kellegagi kahe peale, see on unistus, sest see on side, see on väljapääs üksindusest. Kuid kahe peale on süüd raske saada; kui võtad kellegi süü endale, siis libiseb teine sellest eemale. Vahel tundub, et süü on vaid ettekääne, et oma üksindusest veidigi välja pääseda. Kõik need ohverdatud, Kristus, Franz, on ohverdatud üksindusest pääsemiseks.

Ei, pole õige siia segada Franzi. Tema oli lugu teine, olid valusad piirid, mida tuli kõigest hingest lammutada, aga mis siiski ikka ja jälle taas kerkisid. Piiri peal seismine, see tõi kergenduse, sest piire ju ei ole, on vaid kahel pool piiri, ja nii sai ka ise olematusse kaduda – kas see siis leevendas üksindust? Olenes sellest, kummalt poolt vaadata, nii oli ühelt poolt mees, teiselt poolt naine, ja ida või lää. Piir oli iseenda eitus, piir kui lahutaja oli see, mis olemasolevad tähendused löi – sellisena löi ta kõik olemasoleva. Aga piiri ennast ei olnud olemas. Oli vaid kahel pool piiri.

Nii oli see Franziga, nüüd on teine lugu. Piiri, mida ei ole, ei ole enam; kõik on seesama, aga piirid on vahelt ära tõstetud, ja kõik on hoopis teine. Kus enne oli kaks, on nüüd üks. Pole tähtsust, kes kellega on.

Kõik, mis on, on väga täpne. Kõik on oleviku sees kinni, maakera, paljas nagu Kolgata mägi, valgus, mis paistab inimese sisse, murdub läbi läätse ja väga tilluke tagurpidipilt peegeldub vikerkestale, krooniga uss, kuldroheline nagu maipõrnikad, päikesejoon, mis muudab nähtavaks kriiditolmu joone tahvli ees, lumeveest märjad niidisokid, pilliroo muster. Kõige taga on siiski kogu aeg midagi muud. Süü on kusagil mujal, midagi muud; kui ta varjab üksindust, siis ka üksindus pole see muu. Kusagil taga on kogu aeg midagi muud. See on miski, mida peab meelde tuletama, aga samas ka ära ootama. Miski, mida peab varjama; tuleb kirjutada, et varjata põhilist, tuleb mängida emakeele lugemiku õnneliku lapsepõlve pilti, kus on muru nagu golfiväljakutel, kus peab keksima lillepeenarde vahel, hoidma üleval lontikippuvaid põlvikuid, loopima õhku kirjut palli ja tegema süütut, rumalat ja õnnelikku nägu. Selle miski varjamiseks on vajalikud laibad ja tagaotsimine, aga sellestki pole mingit kasu, kuna vanaema rikub ikkagi kõik ära, ei tule pildi peale ega naerata, käed ruudulise põlle all, vaid käsutab porgandeid rohima. Või on varjamine vajalik vaid seepärast, et seda muud, mida Viktor nimetab tõeliseks, seda ei ole? Varjata ei tule mitte seda, mis on, vaid puudumist. Kui midagi on puudu, ja selle kohta ei tea muud kui tema puudumist ja et kõik muu on vaid asendamiseks ja puudumise varjamiseks, siis see midagi ongi selle puudumine. See midagi on tajutav ainult kui puudumine. Aleksander arvab, et see on mitte midagi, see, mis on siis, kui midagi ei ole, aga see on midagi, mis olevikku

mõlemalt poolt piirab. See on üsna lähedal, pilliroo muster, aia meloodia, mis kestab terve päeva, aga mille peaks algusest lõpuni ühekorraga ära kuulama. See on asjade taga, aga ka ees, igal pool mujal, ta vihjab endale kogu aeg, aga ainult oma puudumise läbi. Puudumise varjamiseks on mänguraudtee, aga need, kes puudumisest teavad, teavad ka seda, et mänguraudtee pole pärisraudtee, et meil on vaid üks ainuke mäng, mida meie mängime ja mida loodus meiega mängib, ja see pole päris. See, mida tegelikult tahetakse, pole see, mida tahetakse. Taaniel on see, millele me kumbki eraldi maalisime oma kujutlusi, ja tema, Taaniel, on sellest omakorda eraldi. Anna on lähedal, kui ta on lahkunud, aga üleliigne, kui ta on kohal. Ei ole vaja kannatada selle pärast, kes kellega on, sellel pole mingit tähtsust. Meid on õpetatud kannatama, aga seda pole sugugi vaja. See läheb mööda nagu vihm ja nagu see kuum kõrge taevas, viirastus teistest maailmadest, libiseb üle ja natukese aja pärast hakkab uuesti sadama. Ennast või kedagi teist risti lüüa, hambad risti panna, see on lihtne, aga kunst on selles, kuidas hambad ristist lahti lasta. Kui lased hambad ristist lahti, alles siis saabub Frühling. Kristuse ülestõusmise lugu on ristist lahtilaskmise lugu.

Sestap, kuigi kõik on täpselt oleviku sees kinni, pole olevikku ja keset. Kui olevik muutub liiga olevaks, siis järgneb sellele olevikum, mis paigutab endise oleviku eemale. Aga see ei tähenda lõppemist, midagi pole lõppenud – kuigi kõike, mis just parasjagu on, saab samas ka mäletada: "Ma mäletan, et ma juurdlesin selle üle seal kaljunukil istudes ja

vaadates, kuidas süsimustad haki moodi linnud nõlvalt tõusvates õhuvooludes üles ja alla liuglevad, ja et mulle tuli äkki meelde: "Lõuna ajal – leinakägu."

TÕNU KAALEP

Seisab ja ujub

HASSO KRULL, TOOMAS KALVE.
KAALUD. Vagabund, Tallinn, 1997.
74 lk. Hind 147 kr.

1.

"See on ju Sudek!" hüüdis fotograaf "Kaalusid" lehitsedes. Tšehhi fotoklassiku maailm on Toomas Kalvele alati väga lähedane olnud. Kalve fotod on ühed kõige staatilisemad võimalikest. Kõik seisab paigal ja näeb välja, nagu oleks ta juba aastaid paigal seisnud. Tahaks tõmmata tolmu kihile sõrmega jooni. Isegi inimesed näevad välja nagu asjad natüürmortides, unustatud, paigalseisvad, ilusad, kuid mõttetud. Kohati läheb Kalve rõhutatult arhailiseks, eksponeerides tapetud ja ülesriputatud siga, mõisaparke ja sajandivahetuse mööblit. Kuigi on selge, et piltnik kasutab vana optikat ja plaatkaamerat teadlikult muistse olemisega piltide saamiseks, on tagajärjeks mitte retro, vaid midagi muud. See on fotograafi aastatepikkuse töö tulemusena tekkinud personaalne maailm, mis nüüdseks kipub minu jaoks juba muutuma mingiks Tartu linna või sealse vaimu visuaalseks kujutiseks. Selline stiil suudab õilistada mida iganes, ka nõukoguaegne massimööbel, kummijänes ja keeduspiraal saavad külge ajaloo kullatolmu. Kalve pildistatud inimesed, nii kõnealuse raa-

matu aktimodellid kui ka näiteks boheemlased ühe alkoholimüüja kalendrist, näivad paiknevat väljaspool tänapäeva, aga mitte ka otse minevikus. Pigem on fotograafil õnnestunud oma piltide maailmas käivitada oma isiklik aeg, ükskõikne tegelike stiilide, trendide ja ajalookäsitluste suhtes.

2.

"See on ju Kaplinski," ütles kriitik "Kaaludest" Hasso Krulli luuletusi lugedes. Tõesti oli tuttav tunne, lõpuks, leheküljel 70 libises elava klassiku nimi ka üle autori huulte. Krulli luule oli korraga tüki maad lihtsamaks muutunud, kirjeldavamaks, vähem keerulistesse mõttekäikudesse ja konstruktsioonidesse kaduvaks. Kaplinskilikkus oli siiski vaid esimene sähvatus, tarvitses vaid võrreldav kõrvale võtta, kui Krulli tekstid osutusid hoopis millekski muuks. Kaplinski vaatepunkt püsib luuletaja isikus, tema tekst allub loogikale ja on "Kaaludega" võrreldes hämmastavalt realistlik-kirjeldav. Krulli luuletuste puhul on aga pidevalt tunne, et pilt virvendab ees, toimub mingi ujumine või libisemine, midagi kontrolli all oleva joobe sarnast. Sõnamängud ei teki mitte sõnamängu pärast, vaid mingitest vaid autori alateadvuses olevaist seoseist, mida ei saa teada ei lugeja ega mäleta enam ka autor. Tekst libiseb sujuvalt paroodia ja tõsiduse piirimail, korraga kipuvad rääkima slängis lihtlauseid tekitav laps ja filosoofilisusele pretendeeriv intellektuaal. Kõik on korraga, siin ja praegu, tekstide üldine meeoleolu on unisevõitu, kuid positiivne. Autoril on ilmselgelt olnud hea, võibolla liigagi hea olla.

3.

Eesti kirjanduses jätkab kõnealune raamat kunstniku ja kirjaniku võrdväärse koostööna ilmunud teoste rida, millest viimased meeldetulevad on Ott Arderi ja Leo Lapini "Sihvakas sirge ja pisike ruut" ning Tõnis Vindi ja Peeter Ilusa "Õõ ja tee". Kalve ja Krulli raamat paikneb nende vahepeal. Ta ei ole tervik nagu Arderi&Lapini suprematistlik koomiks, ta pole ka Vindi ja Ilusa raamatu kombel kaheks täiesti sõltumatuks maailmaks jagunev. Luuletused ja pildid on seotud, neid seob õhk, ajaloovaline atmosfäär, objektide paigalseis ja pisike, kuid kujutist piisavalt muutev vibratsioon.

P.S. Raamatu lõpus olevad fotode kirjeldused on ka päris head luuletused.

LAURI SOMMER

Vaimupomm Barbie'le ja Kenile

NIKOLAI BATURIN. APOKALÜPSIS ANNO DOMINI... Eesti Raamat, Tallinn, 1997. 268 lk. Hind 188 kr.

Ehkki Baturini asend praeguses kirjanduses on jätkuvalt intrigeeriv (marginaal? elitaarne klassik? esoteerik? isepäiselt eestiline dialektik?), tekitas hoiatusromani vorm kahtlusi. Liig pika rea võib neid nimetada ja suurejoonelisi. Kirjutuste hulk on hoiatuse kivistanud. Ent kysigem esialgu kunstilisusest, mitte sotsiaalsest mõjust. Targaks võrdpiltide puistajaks jääb Baturin jätkuvalt. Keelehuumor ja grotesk pole

kadunud kuhugi. Uudset tuleb asja serveerimisest – vägagi filmilik, kadreeritud on "Apokalüpsis". Hulk tekstis esinevaid sõrendusi on enamjaolt tõesti aforistlikult kõnekad, kuid samas suunas võiks veel edasigi minna – mängule eri šriftide ja tähesuurustega. Hingetu ameerikalik inimtüüp oma *dream*'iga (mis küllalt sarnane sellega, mida Masing nimetab "reliktlootusteks") võetakse lähivaatlusele ja salajase kriitika-kiirega kompamisele. Selle operatsiooni teostamiseks tänapäevastab Baturin kunstlikult oma keeltki – sõnavara on tehnokraatlikum kui tal iial enne. Mõned vormid (dedveit, taimaut) ka ysna kysitavad. Pääle selle tuuakse mängu veel parapsühholoogia, konsultandiks – oh seda väikest Eestit! – siinkirjutaja iseoma isa. Nojah, läbimõelduna ja diskreetselt kirjanduslikus kuues annab see põnevat kõrvalmaiku. Rännud vaimus on universaalne pind, millel Suure Varju tööriist Idolino pahaendelist progressi saavutab. Tema katsealused suunatakse hinge läkitama ning ohvrilt seda röövima. Peenmateriaalne kuritegevus. Sellelaadsete asjade kirjeldusi leiame juba vanadel egiptlastel, šamanismis, mustas maagias jne. Antud juhul käib asi teadlikult ja teaduslikult. Variatsioon on tulemuses – ohver kaotab loovuse /tundlikkuse/ hingelisuse, omandab aga ihaldusväärset kõrge IQ – 260! – areneb selle kummalise histolyysi läbi justkui palimplastiks. Vaimset ebatäiuslikust elust intellektuaalselt täiuslikku pseudoellu? Poolt- ja vastuväiteid esitavad "Apokalüpsise" tegelased hulganisti. Inimese tulevikuvõimalusi vaagival ulmel saab olla üks tõsine eesmärk – visandada võimalikult

mõttejulgelt võimalikult suur hulk inimpinnalt viivaid arenguteid, et rahvas mõtleks läbi need kõik. Kas hävinguhoht mõjuks katalysaatorina? Rääkigu autor ise: "...võtmesõna MINA OLEN SIND (MAAILM) SÜNNITANUD – MINA SU KA HÄVITAN on endiselt Looja kätes." Usklik raamat? Mõneti jah – ning moraliseerivgi. Ykski tegelasist Loojat siiski eneses ei teosta. Kangelane Alessandro Bušmeister on ratsionalistlik-maagiliste allyyridega *die hard*-tyyp kinolinalt. Mängus ka allilm, horoskoobid, satanistid jne. Baturin kohaneb uue kirjandusturu konjunktuuriga? Õnneks mitte, kõrghoonete ja sõjavägede tagant kumab endist mulgimurdelist (siin: Mirachlikku) Baturinit. Bušmeisteri kodukandis-käik ja meenutused imponeerivad enam karmidest kaadritest. Talle tähtsad Igavikuliivad (kujutuslik väekoht) saavad omamoodi hingjõu monumendiks. Ja kuigi kirjanduslikult suudab autor kurja-hää võitluse usustava hoida, lykkab sõnade tagant aimuv muhe kirjutaja selle lugeja meeles kõrvaliseks. Imeteldav Baturini puhul on, et ta virtuoosse keelekujuri ning mõtte-rikka ytlejana pole kujutatava suhtes kibestund, yhtegi äärmusse langend, vaid tal jätkub objektiivsust ning sõbralikku pilku kogu maailma jaoks. Ainult sellest tulenev isepärane psyhholoogia ja mitmetasandiline viitelisus aitavad elustada kriminaalseid klišeid ja võitlusstseene. Postmodernismi kurvi on veelgi lõpmatuse poole tõmmatud, nydyses sulatuskatlas kohtuvad kompuutrid ja kylapillimees, Bušmeister teostab lehekyljel 186 Jeesuse "Tõuse ja mine"-ime, mis kummati hääd vilja kannab alles paranenu ratastooli naastes. Ja

nõnda täie pingega edasi – piisavalt nuhkimist kultuuri jäljekyttidele. Madalate žanrijoonte rehabiliteerimisega on Baturin igatahes hästi toime tulnud. Selle juurde ka midagi kõrgstiilist – sonetitsykkel tähtkujudest, mis puistab katräänid-tertsetid segi, saavutades vahel rytmilist lohisevust, teisel yllatavat keelenobedust. Praeguse lõdva ja joomalise noore murdeluule taustal mõjuvad "Jäär" ja "Kaalud" seda selginumalt. Hästi puänteeritud on "Lõvi" ja muidugi lõpetav "Kalad". "Vähk" ja "Veevalaja" asetuvad siinkirjutaja meelest kogu Baturini sonetimaleva esirinda ning välja paistvaks ka yldisemalt. Klassika saavutab klassikalise kõla – kuigi, mitte alati, ka tuhmimaid tähtkujusid antakse lugeda ("Neitsi"). Lõpptulemina saab sonetikimp hääks koodaks, mis mahendab tehnikismist-vägivallast tulvil romaani ja näitab lugejale omamoodi hingelisust ette. Sedalaadi empaatilist haridust tänapäev tõesti vajab. Kysimus polegi selles, kuis panna tunde hellus, samariitlus ja muu selline massides prevaleerima, vaid selles, kuidas säilitada rahu, loovuse, leebuse jne olemasolu ka tulevikus. Sest need on pragusajal omandamas radikaalsuse või hälbe tähendusmahtu. Nukud tungivad pääle, Baturinil on õigus.

VEIKO MÄRKA

Halb raamat ja veel parem raamat

OLEV REMSU. TŠINGIS-KHAAN
OLI UNGERN-STERBERG.

Näidend. Loomingu Raamatukogu
1997, nr 35. 64 lk.

OLEV REMSU. ARTUR MAGNUS-
SONI SUUR SÕJASUVI. Lühiro-
maan. Eesti Raamat, Tallinn, 1997.
192 lk.

Kaheksateist idioti ja üks hull Mongoolias

"Tšingis-khaani" tiitellehel seisab, et tegu on näitemänguga üheksas pildis ja kahe vaheajaga. Vaheajad on muidugi asja eest, aga milleks veel need üheksa pilti?

Et lugejat juba ette ehmatada, on kaanel väga kole foto autorist. Sisu on veel koledam.

Näidendi adressaati on võimatu määrata. Elitaarse seltskonna jaoks on see esimesest leheküljest alates triviaalne ropendamine, mis avaldub märksa ehadamal kujul mõne lumpenipere omavahelises tülis. Seesama lumpen aga ei saa näidendist midagi aru keskkonna tõttu, kuhu tegevus viidud.

Eetilist ega esteetilist dimensiooni näidendi süžeel pole, nagu pole seda ka usulise (budistliku ja luterliku) katte varjus esitatud sõnavahul.

Näidendi tegelased jagunevad kahekeelseteks närakateks ning lihtsalt närakateks. Et neid eristada, on seltskond tehtud võimatuseni internatsionaalseks. Näidendi 19 tegelast jagunevad vähemalt 12 rahvuse vahel. See on autori suurim ja õigupoolest ainus saavu-

tus.

Üheübaliste tegelaste seas on erandiks Ungern, kelle nimeks oleks võinud olla ka mister Suurusehullustus. Õnneks on mees peast nii soe, et tema maailmavallutusplaane võib tõsiselt võtta ainult teine hull (näidendis on neid palju). Ungerni väide: kes valitseb Urgat (praegu Ulan-Bator), see valitseb tervet maailma (lk 10), on kogu näidendis esitatava idiootsuse kvintessents.

Roerich on samuti eri mees igas mõttes. Tema ei ropenda, vaid kasutab koguni sõnu "kultuur", "armuline" ning "šarmantne". Sellega saavutab Remsu tegelaskujude diferentseerituse, mida küll üldse vaja pole.

Karakterite arengust ei ole põhjust rääkida. Aetakse kordamööda möla, lõpuks tapetakse enamus maha.

Näidendi enam-vähem ainus naistegelane Jeanne Marcel on meeste seksuaalhimude objekt – kui ta just ei vali mõnd meest enne oma himude objektiks.

Verbaalse keskkonna moodustavad lisaks roppustele ja Ungerni sonimistele ka banaalsused – põhiliselt Xuani, aga ka Jeanne Marceli ning vaimulike tekstis. Tekstis on üldse rohkesti maitsetusi (prantsuse luule tsiteerimine lk 33).

Oma ideeline telg aga näidendil on. Ungern-Sternberg tahab vallutada Euroopa, et ristata sealseid naisi vapraimate mongoli ja burjaadi sõjameestega. Iga mehe kohta tuleks viissada naist. Kurb, aga tõsi.

Oma metsikuste õigustamiseks kasutab Ungern väidet: "Ei need üksteist reeda, kes on koos piinanud ja tapnud, seda tõendavad ajaloo mitu tuhat aastat" (lk 28). Muidugi teab iga lugeja, et

see on vale, reedavad kõik, mafioosod ja SS kaasa arvatud. Aga vaevalt see Remsu tõsine veendumus ongi, turgatas lihtsalt sihuke mõte pähe, pani kirja ja kõik.

"Tšingis-khaan oli Ungern-Sternberg" on kõige viletsam raamat, mida ma kunagi lugenud olen. Aga selliseid on samuti vaja, sest kuidas me muidu head hinnata oskaksime.

Remsu pärast mul häbi pole. Tema nagu iga teine Eesti Vabariigi kodanik võib kirjutada mida tahes. Häbi on sellepärast, et keegi on seda toimetanud ja kirjastanud.

Artur Jaroslavi poeg Magnusson

Põhimõtteliselt ei erine romaan näidendist. Vormilt militaarne, sisult ropp. Autor kah sama. Tegevus on 20ndate aastate Mongooliast üle viidud 70ndate Baltikumi, aga lugeja teab, kui väike see vahe on.

Ometi on "Artur Magnussoni suur sõjasuvi" hoopis teistsugune raamat. Eelkõige sellepärast, et ta on huvitav ja hästi kirjutatud. Teiseks on ta päris ilmselt "Eesti Švejki".

Magnussoni võib võrrelda Švejkiiga, Räbovõitrat Balouniga, Kalev Ivanovi vabatahtlik Marekiga. Ivaništšev on nagu leitnant Dubi ja Kalesnikov nagu ülemleitnant Lukaši suust kukkunud. Suhted Klaipeda sõjaväelaagrisse viidud eesti tudengite ja leedu kolhoosnike vahel tuletavad meelde tšehhide ja ungarlaste vahekorda, tudengite ja vene ohvitseride suhted omakorda tšehhide ja sakslaste vahekorda Hašeki peateoses. Tuttavad on ka simulantide paljastamise ja ešloni eksimise motiivid. Lugejal ei jää kahtlust, et stagnee-

runud Nõukogude armee märkimisväärselt sarnanes stagneerunud Austria-Ungari sõjaväega.

Õigupoolest seisnebki "Magnussoni" peatugevus selles osas, mis paralleelide tõmbamist võimaldab. Kiiduväärt on ka Remsu algidee ning tema leebe ja armastusväärne suhtumine oma kangelastesse, mis nii erineb näidendi omast. Ropendamine ei ole küll kiiduväärt, antud teoses aga on loomulikult aktsepteeritav. Igati paistab silma seegi, et Remsu valdab proosakirjutamise tehnikat paremini kui dramaturgilist meetodit.

Paraku pole "Magnusson" siiski plagiaat ega paroodia, ja kõik, mis Remsu Hašekile risti vastu ette võtab, on kurjast.

Esiteks: Hašek oma raamatut ei lõpetanud, Remsu lõpetab ja seda halvem talle. Epiloog on raamatu nõrgim osa, liiga pikk ja ebauhtlane. Mõnede kangelaste edasised elusaatused tunduvad väga usutavad (näiteks Schmidti niigi huvitav ja eluline kuju tõi lõpuks silme ette Indrek Toome), Anne ja Kalevi abielu, mida pealegi puändina pakutakse, pole aga mitte ainult ebausutav, vaid ka teose ülejäänud loogikast irduv.

Lõpupoole tuleb ette kaudseid ja otseidki mõttekordusi (lk 109 ja 120 õunapuskarist). Senine ladus tekst muutub hakitud anekdootideks, millest mõned on sobimatud (lk 164–166), mõnel aga keeratakse puändi vint üle (lugu leedu talupojast lk 164).

Teiseks: "Švejki" puuduvad positiivsed kangelased. Remsul on neid koguni kaks: eetiline eestlane Toomas Hääl ja kursuse esikaunitar Anne Toomepuu, kes pealegi omavahel kurameerivad.

See ei häiri kuni epilooгинi, mis mängib tegelaste suhted ja saatused ümber mitte romaani, vaid loterii meetodil.

"Magnussonis" peaaegu puuduvad negatiivsed kangelased. Isegi Saluri, Rābovõitra ja Ivanovi jaoks jätkub autoril mõistatahtmist. Ivaništšev on aga eelkõige loll, mitte kuri. Ainus hirmutus on KGB, täpsemalt tema poolt tekitatud nuhihirm.

Muidugi on raamatus ka väärtusi, milleni Remsu jõuab oma eeskujust sõltumatult. Erinevalt suurest tšehhi kommunistist on Remsu tugevaim külg situatsioonikoomika, mitte absurdihuumor. Maailmaajaloo spasmi sarkastilise üldistamise asemel kohtame kergelt nostalgilisi õlalepatsutusi noorpõlvvesõpradele.

Mitmekordselt suurem ajaline vahe teose sündmuste ja kirjutamisaja vahel välistab hašekliku pamfletlikkuse. Remsu teose süžee pole ülekantav tänapäeva Eestisse, küll aga on jääv üldinimlike nõrkuste (rumalus, pime lojaalsus, poliitiline prostitutsioon) üle naermine. Kui noore Tšehhoslovakkia riigi moraalipostlid kartsid, et Švejki hakatakse pidama tšehhi sõduri võrdkujuks, siis Magnusson ja tema kambamehed ana-

loogilisi allusioone ei võimalda.

Oluline vahe on selleski, et Austria-Ungari sõjaväes olid naised nii ohvitserile kui lihtsõdurile märksa kättesaadavamad kui Nõukogude armees. "Magnussoni" süžees tekitab see hulga terveid ja mõned ebaterved pinged.

Nagu hea raamatu puhul ikka, võib ka "Magnussoni" puhul tõmmata hoopis teistsuguseidki paralleele – näiteks Lutsu memuaaridega. Autorite nostalgilis-humoristliku vaateprisma kõrval on ühendajaks ka üsna üksikasjalik ja aeglane liikumine ajas. Aga ega Hašekki 164. leheküljeks kuigi kaugele jõua.

Kui "Tšingis-khaani" kohta on võimatu öelda midagi positiivset, siis "Magnussoniga" oli pigem vastupidine probleem. Oma üllatuseks leidsin hirmsaima bläki kolmandal lugemisel impressumist, kuhu varem vaadatagi ei taibanud:

"Käsukorras ohvitserideks treenitavate poiste suhtumine nõukogude kroonu igapäevarutiini muudab laagrielu totrate sündmuste jadaks, mida kroonib epilooг – "ja mis neist pärast sai". Nii seal seisab.

Epilooг mitte ei krooni seda jada, vaid löikab tal pea maha.

Kirjastuse
PERIOODIKA

väljaandeid müüakse:

—

TALLINNAS

AS Plusspunkt kioskites

Tõnismäel ja Vabaduse väljakul.

AS Rinderi kioskites

Kuninga t 2 ja Suur-Karja t 12.

Vabariikliku Ajakirjanduslevi kioskis

Postimaja juures.

Kaupluses Rahva Raamat

Pärnu mnt 10.

Rahvusraamatukogus Tõnismägi 2.

—

TARTUS

Tartu Ülikooli raamatuäris

Ülikooli t 10.

Postimehe raamatuäris

Raekoja plats 16.

TALLINNA XI GRAAFIKATRIENNAAL

18. september – 18. oktoober, 1998

Põhinäitus "PUUDUTUS":

Rotermanni Soolalao Arhitektuuri- ja Kunstikeskus

—
Kuraatorinäitus "PUUTUJAD":

Tallinna Kunstihoone

—
Kuraatorinäitus "REINKARNATSIOON – RAAMAT":

Tallinna Kunstihoone Galerii

—
Kuraatorinäitus "REIKARNATSIOON – PABER":

Tallinna Linnagalerii

—
Tallinna XI Graafikatriennaali laureaadid:

Vaal Galerii

—
Rahvusvaheline konverents:

Rotermanni Soolalao Arhitektuuri- ja Kunstikeskus

TALLINNA XI GRAAFIKATRIENNAALIGA KAASNEVAD ÜRITUSED

Laste graafikanäitus:

Eesti Rahvusraamatukogu Peanäitusesaal, Kullo Lastegalerii

—
Üliõpilaste näitus:

Eesti Kunstiakadeemia Galerii

—
Rahvusvaheline raamatukõite ja raamatuobjekti näitus:

Adamson-Ericu Muuseum

Sponsorid:

Avatud Eesti Fond, Briti Nõukogu, Eesti Kunstnike Liit, Eesti Post, Eesti Rahvuskultuurifond,

Eesti Vabariigi Kultuuriministeerium, Goethe Instituut, Eesti Kultuurkapital,

Maimospyöra OY, AS Mälberg, Rootsi Instituut, Soome Suursaatkond,

Soome Välisministeerium, Sorose Kausaegse Kunsti Eesti Keskus, Suomen 3M OY,

Tallinna Linnavalitsus, Tallinna Tramm- ja Trollibussikoondise AS, Uniprint

—
Sponsorpreemiad:

Ivar Lukk, Paletti Eesti AS, Rannila Profiil, United Nations Development Programme

---

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059
Marika Mikli 646 4054
Kajar Pruul 44 19 75 (Tartus)
Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054
Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062
Tehniline toimetaja Katrin Mürk 646 4062
Masinakiri Viivi Tammik 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaakeksplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 68 14 11

Toimetuse postiaadress:

Pikk 2, EE0001, Tallinn

Toimetuse asukoht:

Voorimehe 9, EE0001, Tallinn

Fax: 44 24 84.

Interneti aadress:

<http://greta.cs.ioc.ee/~tanel/vikerkaar.html>

E-mail

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",
Pärnu mnt. 8, EE0001, Tallinn
Trükk: "Printall", Pärnu mnt 67a, Tallinn

"Vikerkaar" nr. 7-8/1998

Vikerkaar

7-8/1998

ISSN 0234-8160

9 770234 816029

78245